

Seitsemän veljeksen rippikoulu

Suomen ja Skandinavian kirkkohistoria
Pro gradu -tutkielma

Toukokuu 2012
Riitta Kuparinen

SISÄLLYS

1. Johdanto	4
1.1. Aleksis Kiven Seitsemän veljestä	4
1.2. Kiven kotikylä Nurmijärvi	6
1.3. Tutkimustehtävä, metodit, lähteet ja kirjallisuus	8
2. Veljekset lukemaan oppimisen pakon edessä	12
2.1. Äiti kotikasvattajana	12
2.2. Naapuriapua Männistöstä	18
2.3. Lukutaitokuulustelut kinkereillä	21
2.4. Laiskanlukijat lukkarinkouluun	23
2.5. Veljesten kouluhalut	30
2.6. Keppiä ja porkkanaa	35
3. Tähtäimessä rippikoulu	40
3.1. Piispa auktoriteettina	40
3.2. Rippikoulun pääsyvaatimukset	46
3.3. ABC-kirjaa ja Svebiliusta	52
3.4. Virsikirja, Raamattu ja muu hengellinen kirjallisuus	57
3.5. Kirkkokuri vaihtuu rovestin lempeyteen	64
3.6. Veljesten rippikoulu kesti useita vuosia	70
3.7. Katsaus Nurmijärven rippikouluihin	74
3.8. Onnistuneet konfirmaatiokuulustelut	82
4. Fakta vai fiktiota?	90
Lyhenteet	94
Lähteet ja kirjallisuus	95
Lähteet	95
Painamattomat lähteet	95
Painetut lähteet	95
Sanoma- ja aikakauslehdet	97
Kirjallisuus	97
Henkilöhakemisto	105

TAULUKOT, KUVAT JA KAAVIOT

Taulukko 1. Piispan- ja rovestintarkastukset Nurmijärvellä sekä Porvoon hiippakunnan pappeinkokoukset vuosina 1801–1866	46
Taulukko 2. Rippikoululaisten ikä Nurmijärvellä vuosina 1814–1855	48
Taulukko 3. Rippikoulun käyminen useaan kertaan Nurmijärvellä 1914–1851 ...	78

Kuva 1. Nurmijärven Palojoen kylää, jonne monet tutkijat ovat sijoittaneet Seitsemän veljeksien ”Jukolan”	4
Kuva 2. Aapiskukko	52
Kuva 3. Veljesten aapisen aakkossivu	54
Kuva 4. Aukeama Nurmijärven rippilasten kirjasta	75
Kuva 5. Nurmijärven kirkon alttaritaulu	86
Kuva 6. Madonnan kuva Nurmijärven kirkon lehterissä	87
Kuva 7. Seitsemän veljeksien Hiidenkivi	90

Kaavio 1. Rippikoululaisten prosentuaaliset ikäjakaumat Nurmijärvellä vuosina 1814–1855	49
---	----

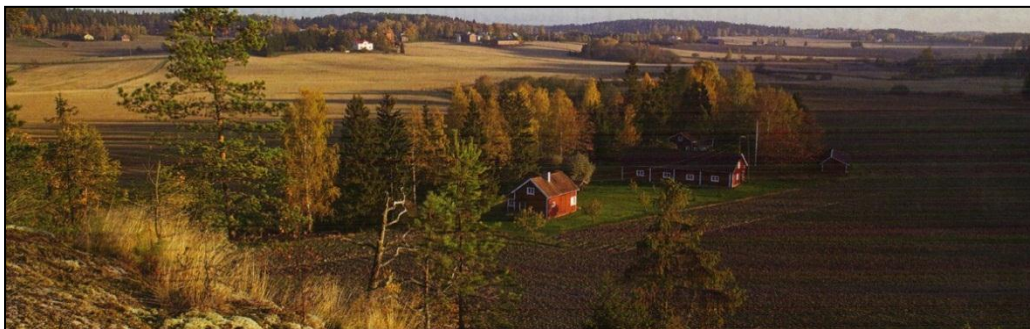
1. Johdanto

1.1. Aleksis Kiven Seitsemän veljestä

Aleksis Kiven romaania seitsemästä veljeksestä pidetään yhtenä suomalaisen kirjallisuuden suurimmista merkkiteoksista, realistisen kansankuvauksen tienraivaajana. Se kertoo molemmat vanhempansa menettäneen, aikuisikään ehtineen veljeskatraan seikkailuntäyteisestä elämästä Etelä-Hämeessä. Nurmijärvi kuului 1700-luvulla Uudenmaan ja Hämeen lääniin ja vaikka se läänien eriydyttyä jäi Uudenmaan lääniin, niin nurmijärveläisten, Seitsemän veljeksien ja Aleksis Kiven identiteetti perustui hämäläisyyteen.¹

Aleksis Kivi aloittaa teoksensa Jukolan talon ja sen seitsemän veljeksien esittelyllä:

Jukolan talo, eteläisessä Hämeessä, seisoo erään mäen pohjoisella rinteellä, liki Toukolan kylää. Sen läheinen ympäristö on kivinen tanner, mutta alempana alkaa pellot, joissa, ennenkuin talo oli häviöön mennyt, aaltoili teräinen vilja. – – Muutoin on talolla avaria metsiä, soita ja erämaita, jotka, tämän tilustan ensimmäisen perustajan oivallisen toiminnan kautta, olivat langenneet sille osaksi jo ison-jaon käydessä entisinä aikoina. – Ja tämä on niiden seitsemän veljeksien koto, joiden elämänvaiheita tässä nyt käyn kertoilemaan.



Kuva 1. Nurmijärven Palojoen kylää, jonne monet tutkijat ovat sijoittaneet Seitsemän veljeksien ”Jukolan”.²

Veljesten nimet vanhimasta nuorimpaan ovat: Juhani, Tuomas, Aapo, Simeoni, Timo, Lauri ja Eero. Juhani, vanhimman veljen, ikä on kaksikymmentä ja viisi vuotta, mutta Eero, nuorin heistä, on tuskin nähnyt kahdeksantoista auringon kierrosta.

Heidän isäänsä, joka oli ankaran innokas metsämies, kohtasi hänen parhaassa iässään äkisti surma, kun hän tappeli äkeän karhun kanssa. Niin lopetti päivänsä roteva mies, joka oli kaatanut enemmän kuin viisikymmentä karhua. –Mutta näiden metsäretkiensä kautta löi hän laimin työn ja toimen talossansa, joka vähitellen, ilman esimiehen johtoa, joutui rappiolle. Eivät kenneet hänen poikansaakaan kyntöön ja kylvöön; sillä olivatpa he perineet isältänsä saman voimallisen innon metsä-otusten pyyntöön. He rakentelivat satimia, loukkuja, ansaita ja teerentarhoja

¹ Sihvo 2002 a, 21.

² Suomen Kuvalehti 41/2010, s. 46.

surmaksi linnuille ja jäniksille. Niin viettivät he poikuutensa ajat, kunnes rupesivat käsittelemään tuliluikkua ja rohkenivat lähestyä otsoa korvessa.

Äiti kyllä koetti sekä nuhteilla että kurilla saattaa heitä työhön ja ahkeruuteen, mutta heidän uppiniskaisuutensa oli jäykkä vastus kaikille hänen yrityksillensä. Oli hän muutoin kelpo vaimo; tunnettu oli hänen suora ja vilpitön, ehkä hieman jyrkkä mielensä. Kelpo mies oli myös hänen veljensä, poikien oiva eno, joka nuoruudessaan oli uljaana merimiehenä purjehtinut kaukaiset meret, nähnyt monta kansaa ja kaupunkia; mutta näkönsäpä kadotti hän viimein, käyden umpisokeaksi, ja vietti ikänsä pimeät päivät Jukolan talossa. Hän silloin usein, veistellen tunteensa viittauksen mukaan kauhoja, lusikoita, kirvesvarsia, kurikkoja [pesukarttu / puunuija³] ja muita huoneessa tarpeellisia kaluja, kertoili sisarensa pojille tarinoita ja merkittäviä asioita sekä omasta maasta että vieraista valtakunnista, kertoili myös ihmeitä ja tapauksia Raamatusta. Näitä hänen jutelmiensa kuuntelivat pojat kaikella hartaudella ja painoivat lujasti muistoonsa.⁴

Mistä Kivi halusi kertoa ottaessaan sokean enon kertomaan sisarensa pojille

Raamatun ihmeistä ja pannessaan pojat kuuntelemaan niitä hartaudella?

Epäilemättä siitä kansanelämästä, jossa myös uskonnolla, kirkolla ja kirkollisella kansanopetuksella oli vahva osuutensa. Jumalanpalvelus ja Raamattu olivat keskeinen osa sen ajan ihmisten elämää.

Veljesten parhaita huvituksia oli myös kiekonlyöminen, jota leikkiä he vielä miehuutensakin iässä rakastelivat harjoitella. Kova oli silloin huuto, juoksu ja temmellys, ja tulvana virtasi hiki heidän kasvoiltansa. Humisten hyppeli kiekko pitkin tietä ja ponnahti usein kartusta miehelle vasten kasvoja, niin että kun he palasivat leikistä, oli yhden ja toisen otsa varustettu aika sarvella, tai poski ajettuneena simpulaksi. Niin kului heidän nuoruutensa päivät: kesät metsissä tai maantiellä kiekkoa heittäessä, talvet kodon uunin päällä hiottavassa kuumuudessa.

Mutta huomasivatpa veljetkin aikojen muuttuvan. Tapahtuipa asioita, jotka saattoivat heitä enemmän kuin ennen muistelemaan huomispäivää ja siirtymään vähän entisistä menoistansa. – Heidän äitinsä oli kuollut, ja tuli nyt yhden heistä astua isännyyteen, hillitsemään taloa pääsemästä perin kumoukseen ja huolta pitämään kruununveron maksosta, joka Jukolan avarien maiden ja metsien suhteen ei kuitenkaan ollut suuri. Mutta puuhaa ja tekemistä on ainakin hävinneessä talossa.⁵

Yksi osa veljesten kasvutarinaa on rippikoulun käyminen. Rippikoulu-sanaa ei vielä käytetty, vaan puhuttiin valmistautumisesta ensiripille. Siihenhän veljesten lukemaan opettelu ja koko kirkollinen kansanopetus tähtäsi, pääsyyn ripille. Sen veljekset asettivat tavoitteekseen, ensin yhteiskunnan pakotteiden vuoksi ja myöhemmin omaehtoisesti. Etenkin lautamies Mäkelän vierailut ja uhkailut rovastilla ja jalkapuulla saivat veljekset suunnittelemaan kaikenpuolista

³ Saarimaa 1964, 8.

⁴ Kivi 1870, 13–14.

⁵ Kivi 1870, 19.

parannuksentekoa. Lukutaito piti oppia ja kristinoppi, ilman niitä ei päässyt lailliseen avioliittoonkaan. Kymmenen vuoden vaiheikas kasvuprosessi huipentuu päätökseen opetella aapiskirjansa ”vaikka halkonuijalla”⁶, päästä oikeiksi seurakunnan jäseniksi ja tulla yhteiskunnan kelpo kansalaisiksi. Rippikoulun puurtamisen ohella veljekset ryhtyivät peltojen ja niittyjen raivaamiseen, talon rakentamiseen ja kaikenpuoliseen elämäntapojensa kohentamiseen. Niinpä he saavuttivat ympäristönsä arvostuksen ja hyväksytyn aseman yhteisössään.

Seitsemän veljestä julkaistiin ensimmäisen kerran keväällä 1870 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran jäsenille tilattuna jaetussa Novellikirjasto-sarjassa neljän vihkon painatuksena. Heti kun se ilmestyi, Suomen kielen ja kirjallisuuden professori August Ahlqvist hyökkäsi sen kimppuun kahdessa Helsingfors Allmänna Tidningin numerossa ja teilasi sen perin pohjin. Villikkoveljesten rellestys, kaikkinaisen koheltaminen ja toisiaan seuraavat tappelukohtaukset niin veljesten kesken kuin naapurikylän poikajengin kanssa saivat kirjallisuuskriitikon ärtymään ja kirjoittamaan siitä useita kirpeitä arvosteluja. Ahlqvist piti teosta ”häpeäpilkkuna suomalaisessa kirjallisuudessa”. Teos antoi Ahlqvistin mukaan vääristeltyä ja valheellista kuvaa suomalaisesta kansanelämästä, ja lukutaidottomat, tappelevat, ivailevat ja ryyppäävät miehet loukkasivat Suomen talonpoikaista kansaa. Kiven kuvaus poikkesi tyystin siitä kansan nöyryyttä ja sävyisyyttä korostavasta runebergiläisen idealistisesta tyylistä, johon oli totuttu. Ahlqvist oli Runebergin, Lönnrotin ja Snellmanin oppilas ja tuttava, ja hän uskoi vielä näiden kuvitteellisesti luomaan kansaan. Kiven kuvauksissa paljastui toisenlainen, reaalin kansankuva, ja se sai Ahlqvistin menettämään tyystin malttinsa.⁷

Arvostetun kirjallisuusmiehen kritiikki pelästytti kirjan julkaisemista suunnitelleen Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran. Myymättömät kappaleet vedettiin pois markkinoilta ja kirjan painatussuunnitelma jäädettiin kolmeksi vuodeksi. Romaanijulkaisu ilmestyi vasta Kiven kuoleman jälkeen vuonna 1873.⁸

1.2. Kiven kotikylä Nurmijärvi

Kivi rakasti kotiseutuaan, Nurmijärveä ja Palojoen kylää, sen kukkuloilta aukenevia laajoja näköaloja, sen syviä metsiä, vehreäntaista Vantaanjokea ja sen

⁶ Kivi 1870, 257.

⁷ Karkama 1985, 51, 75; Sihvo 2000 b, 102; Pelttari 2003; Perttula s. a.

⁸ SKS KIA C 276 ptk:t 1869–1870; Lehtonen 1934, 316.

solisevaa koskea, joen vierustan laidunmaita, Kaanaanmaan lehtoja. Hän kuvasi sitä kaikkea idealisoiden. Koti ja kotiseutu oli hänen kaipuunsa kohde koko hänen elämänsä ajan. Siellä oli hänen onnenmaansa, johon hän pakeni mielikuvissaan kaupungin puutteiden keskeltä. Palojoen kylä oli Kiven innoituksen lähteenä antaen aineksia niin luonnon kuin ihmisten kuvauksille. Aleksis Kivi -tutkija Paavo Elo on todennut Kiveä analysoidessaan, että harvat runoilijat ovat siinä määrin kuin Kivi ammentaneet teostensa aineistoa lapsuutensa energialähteistä. Lapsuutensa maisemat Kivi sijoitti Seitsemän veljeksien asuinsijoille, lapsuutensa riistamaastot hän antoi heidän kuljettavakseen.⁹

Veljeksissä on paljon Aleksis Kiveä itseään. Paikoin tuntuu kuin hän olisi yksi heistä, kahdeksas veljeksistä. Yksi yhteinen piirre oli metsissä samoilu ja pienriistan pyynti. Kivi tunsi suomalaisen luonnon syvällisesti. Poikavuosina hän oppi metsästäjän sekä ansoilla että aseiden kanssa. Kotiin tuodut saaliseläimet päätyivät ruokapöytään. Myös isä oli ollut nuorempana innokas metsämies. Siksi isä kai antoi pojan käyttää niin paljon aikaansa metsissä samoamiseen. Sieltä Kivi ammensi luomisvoimansa ja siihen hän sitoi tarinansa. Veljesten kanssa Aleksis Kivi kävi läpi niin elämänsä mieluisia muistoja kuin kipupisteitäkin. Hän paneutui huolella kirjan kirjoittamiseen, korjaili ja täydenteli sitä lähes kymmenen vuoden ajan. Teos sisältää esimerkiksi huomattavan paljon kansatieteellistä esineiden, viljelystapojen ja käytäntöjen tuntemusta. Seitsemään veljekseen Aleksis Kivi on keskittänyt oleellisen sanottavansa koko elämänsä ajalta.¹⁰

Nurmijärvi oli jäänyt jälkeen siitä monipuolisesta kehityksestä, joka leimasi suomalaista yhteiskuntaa 1800-luvun alussa. Ajalle oli ominaista peltoviljelyyn siirtyminen, karjanhoidon kehittäminen, sanomalehtien perustaminen, kansantapojen siistiminen ja lukutaidon levittäminen. Palojoen kylän asutus oli harvaa ja viljelys alkeellista; peltoalat olivat pieniä ja niityt perkaamattomia. Peltoviljelyksen kehittymättömyyteen vaikutti se, että perheen ravinto haalittiin suureksi osaksi metsästä, takamailla leviävästä riistaa täynnä olevasta korvesta. Toisena syynä oli, että tärkeänä tulolähteenä oli viinanpoltto, johon kulutettiin pelloilta saadut viljat ja perunat. Syyskaudet istuttiin kodassa viinapannun ääressä, mikä aiheutti paikkakunnalla merkittävässä määrin esiintyvää juoppoutta. Nurmijärvellä kerrottiin renkejäkin pidetyn viinapalkalla.¹¹

⁹ Lehtonen 1934, 51; Elo 1950, 10; Tarkiainen 1950, 62.

¹⁰ Ketonen 1919, 163; Koskimies 1974, 180, 193.

¹¹ Kauppinen 1945, 181; Tarkiainen 1950, 18–19; Kinnunen 1987, 170.

Paikkakunnan takapajuisuus näkyi vielä selvemmin henkisellä puolella. Palojoen kylään ei tullut ennen 1870-lukua yhtään sanomalehteä. Kirjallisuuden vaikutus ei ollut vielä alkanut. Taloissa ei tavallisesti ollut muita kirjoja kuin virsikirja, katekismus ja jokin pieni hengellinen kirjanen. Raamattukin oli jokseenkin harvinainen. Maallisen kirjallisuuden ja sanomalehtien puuttuminen selittyi osittain myös sillä, että vuoden 1848 vallankumousaallon jälkeen sanomalehdet ja kirjallisuus nähtiin yhteiskunnan murroksen uhkana. Hallituspiirit pyrkivät siihen, että rahvaalle ei tarjottaisi muuta kuin uskonnollista kirjallisuutta.¹²

Kuten Nurmijärven Palojoen kylä oli jäänyt jälkeen kehityksestä, samoin olivat Kiven luomat seitsemän veljestä ja Jukolan talo jääneet jälkeen kylän kehittyneimmistä taloista. Samoin kuin Palojoen kylää, Kivi rakasti veljeksiä. Hän halusi tuoda heissä esille tavallisen kansanmiehen, arkisen käytännöllisen ja naiivin vilpittömän, mutta täynnä tervettä itseluottamusta olevan talonpojan. Heissä hän kuvasi Suomen kansan koko kehityshistorian, takapajuisista oloista murtautumisen kohti sivilisaatiota. Kivi kuvasi rakkaudella veljeksiä, jotka olivat pudonneet marginaaliin niin materiaalisesti kuin sivistyksellisesti. Heidän kompastuskivenään oli lukutaidon puute, sillä sekä kirkko että maallinen yhteiskunta vaativat lukutaitoa ja kristinopin tuntemusta yhteiskuntakelpoisuuden mittarina.¹³ Veljesten ei auttanut muu kuin sopeutua vaatimukseen päästäkseen yhteiskunnan täysvaltaisiksi jäseniksi.

1.3. Tutkimustehtävä, metodit, lähteet ja kirjallisuus

Tarkastelen Aleksis Kiven teosta Seitsemän veljestä ja poimin siitä kohdat, joissa Kivi kertoo seitsemän veljeksien rippikoulun käymisestä. Tutkin, missä määrin teos heijastaa 1800-luvun kansanopetuksen ja rippikoulun käytäntöjä ja miltä osin ne ovat kirjailijan tarinankerrontaa. Selvitän myös, mistä Kivi on saanut aineksia kertomukseensa ja miten ne liittyvät Kiven omiin kokemuksiin.

Tutkimusmetodina on verrata Seitsemän veljeksien rippikoulun käymiseen liittyviä kohtia Nurmijärven rippikouluun 1800-luvun alkupuolella. Tarvittavin kohdin myös selvitän, minkä verran yhtäläisyyksiä Nurmijärven rippikoululla oli muun Suomen rippikoulutilanteeseen.

¹² Häggman 2007, 219.

¹³ Karkama 1985, 52–53; Arffman 2000, 61; E. Laine 2002, 20; Virrankoski 2012, 33.

Luen Seitsemää veljestä ”lähiluvun” metodilla¹⁴, yhä uudestaan intensiivisesti paneutuen, ikään kuin suurennuslasilla, pyrkien löytämään ja merkitsemään kaikki kirjassa olevat kansanopetukseen ja rippikouluun liittyvät kohdat. Nurmijärven rippikouluihin tutustun Nurmijärven kirkonarkistossa olevien Rippilasten luetteloiden avulla. Niihin on merkitty pidetyt rippikoulut, rippikoulujen pituudet, rippikouluryhmien koot, rippikoululaisten iät, oppikirjat, kuulustelut ja suoritukset. Vertaan näitä asioita Seitsemän veljeksien käymään rippikouluun ja pohdin niiden yhtäläisyyksiä ja eroja. Nurmijärven rippikouluista saan lisätietoja seurakunnassa pidettyjen piispan- ja rovastintarkastusten pöytäkirjoista. Tutustuin myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa olevaan Aleksis Kivi arkistoon ja siellä olevaan Kiven kirjeenvaihtoon, mutta sieltä ei kuitenkaan löytynyt rippikouluun liittyvää aineistoa.

Kansanopetuksen ja rippikoulun alkuvaiheisiin perehdyn tutkimuskirjallisuuden avulla. Pentti Lempiäinen on tutkinut rippikoulun varhaisinta historiaa. Erkki Kansanaho on todennut rippikoulun syntyneen asteittain kirkon katekeettisesta toiminnasta. Matti Taipale on tarkastellut rippikoulun syntyvaiheita Turun hiippakunnassa vuosina 1627–1763. Taipaleen tutkimusperiodin jälkeiseltä ajalta rippikoulun muotoutumista on selvittänyt Eeva Ojanen teoksessaan Kirkko ja kansanelämä Länsi-Hämeessä 1800-luvulla ja Lauri Huovinen teoksessaan Varsinais-Suomen seurakuntaelämää vuosina 1809–1917. Vertailua omaan tutkimukseeni saan Esko M. Laineen artikkelista, jossa hän on selvittänyt Ylitornion nuorison lukutaitoa ja ensirippi-ikää 1800-luvun alkupuoliskolla. Lukkarin opetustoimesta lukkarin viran osana vuosina 1809–1870 on kirjoittanut Kaarlo Jalkanen.¹⁵

Muutamissa pro gradu -tutkielmissa on käsitelty rippikoulua tutkimusperiodiani koskevana aikana 1800-luvulla. Touko Joutsenvirta on tutkinut katekismuksen käyttöä ja levinneisyyttä Turun hiippakunnassa 1800–1830. Sirkka Jyllilä on selvittänyt rippikoulun puitteita ja sisältöä Vaasan ylisessä rovastikunnassa ajalla 1809–1850. Paavo Peltonen on tutkinut Suomen rippikouluoloja vuosina 1825–1890 hiippakuntakokousten valossa. Niissä hän avaa rippikoulusta käytyjä keskusteluja ja kuvaa rippikoulun tilaa Turun ja Porvoon hiippakunnissa. Kaija Oksanen on jatkanut rippikoulun kehityksen

¹⁴ Hoikkala 1993, 37.

¹⁵ Kansanaho 1956; Lempiäinen 1963; Ojanen 1966; Jalkanen 1976; Taipale 1980, Huovinen 1987, E. Laine 2011.

kuvaamista vuosina 1870–1919 pappein-, piispain- ja kirkolliskokousten pöytäkirjoista. Oksasen tutkimus kohdistuu varsinaisesti oman tutkimukseni jälkeiseen aikaan, mutta hän on myös kuvannut henkistä tilannetta maassa 1800-luvun puolivälissä, kun uudet virtaukset ja yhteiskunnalliset muutokset aiheuttivat murroksia ilmapiirissä.¹⁶

Juhani Kotilaisen pro gradu -tutkielma kuvaa rippikoulun kehitystä nimenomaan Porvoon hiippakunnan alueella, johon Nurmijärvi kuului yhtenä Helsingin rovastikunnan seurakunnista. Kotilaisen aiheena on kirkollinen kansanopetus Porvoon hiippakunnassa 1792–1864, ja hän kertoo rippikoulun yhtenäistämisyhtymyksistä eri piispojen aikakausilla. Pentti Laasonen on teoksessaan Vanhan kirkollisuuden hajoaminen Pohjois-Karjalassa kirjoittanut muun muassa Porvoon tuomiokapitulin kiertokirjeessään antamista ohjeista seurakunnille. Rippikoulun historiaa ja kehitystä Porvoon hiippakunnassa sisältyy myös Johannes Mustakallion laatimaan Kuopion hiippakunnan vuoden 1917 synodaalikirjaan. Nurmijärveen liittyviä rippikoulutietoja on myös Nurmijärven pitäjän ja seurakunnan historioteoksissa.¹⁷

Kirkkolaki säätelä kansanopetusta. Voimassa oli 1800-luvun lopulle asti vuoden 1686 kirkkolaki, josta Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on julkaissut näköispainoksen Kircko-Laki ja Ordningi. Siinä ei varsinaisesti vielä puhuttu rippikoulusta, vaan ensi kertaa ehtoolliselle valmistettavien kuulustelusta. Se loi pohjan rippikoululle. Rippikoulua koskevia määräyksiä tuli lähinnä tuomiokapituleista ja niiden lähettämistä kiertokirjeistä sekä piispojen antamista ohjeista piispantarkastuksissa ja pappeinkokouksissa. Lain ja järjestyksen kategoriaan liittyvät myös Pekka Halmesmaan teokset kirkkokurista ja sen murroksesta.¹⁸

Kaiken rippikouluun liittyvän lisäksi on ollut aiheellista perehtyä Aleksis Kiven elämään, hänen perhepiiriinsä ja kotiseutuunsa. Aleksis Kiven elämäkerta- ja kirjallisuustutkijat Paavo Elo, Aarne Kinnunen, Johannes Vihtori Lehtonen, Hannes Sihvo ja Viljo Tarkiainen ovat löytäneet paljon yhtymäkohtia teoksen ja sen tekijän oman elämän välillä. Kiven läheinen lapsuuden ystävä ja koulutoveri Kustaa Aadolf Domander on ollut monen Kivitutkijan tietomiehenä ja osoittanut

¹⁶ Peltonen 1932; Joutsenvirta 1965; Jyllilä 1971; Oksanen 1981.

¹⁷ Mustakallio 1917; Tommila 1959; Kotilainen 1965; Laasonen 1971; Jalava 2008.

¹⁸ NKa II Cd:1 piisp.tark.ptk; KL 1686, VIII § 2–3; Hornborg 1872; BDC; Porvoon hpk. ppk. ptk; Halmesmaa 1976, 1978.

teoksessa kohtia, joilla on ollut yhteys tapahtuneisiin tosiasioihin.¹⁹ Seitsemän veljestä on pyritty näkemään jopa valokopiona todellisuudesta, sillä esimerkiksi monet paikkojen ja henkilöiden nimet ovat tuttuja Nurmijärveltä. Veljesten tarinasta löytyy useita mielenkiintoisia yksityiskohtia, joilla on vastineensa Nurmijärvellä. Kuitenkin kuvauksen yhtymäkohdissa todellisuuteen on paljon myös kiistanalaista.²⁰ Kiinnostukseni perimmäisenä aiheena olevaan rippikoulutematiikkaan liittyvää kommentointia elämäkertateoksista ei kuitenkaan juuri löydy. Hannes Sihvo on kuitenkin vertaillut Kiven Seitsemää veljestä Eeva Ojasen kuvaukseen eteläisen Hämeen seurakuntaelämästä ja tehnyt johtopäätöksen, että Kiven kuvaama kansanopetuksen tila vastaa hyvin hänen aikakautensa todellisuutta, alkeisopetusta, rippikoulua ja erilaisia kuulusteluja. Myös Kai Häggman on todennut, että Kiven huomiot suomalaisen rahvaan lukutaidon opiskelusta osuvat ”hämmästyttävän usein” kohdalleen.²¹

¹⁹ Lehtonen 1934, 42; Meri 1974, 9–12, 29.

²⁰ Lehtonen 1934; Kauppinen 1934, 153, 155–156; 1945; Elo 1950; Tarkiainen 1950; Kinnunen 1967, 1987, 2002; Koskimies 1974, 171–181; Sihvo 1999, 2000 a, 2000 b, 2002 a, 2002 b.

²¹ Sihvo 2002, 232; Häggman 2007, 213.

2. Veljekset lukemaan oppimisen pakon edessä

2.1. Äiti kotikasvattajana

Kivi sijoitti veljekset siihen murroksen yhteiskuntaan, jossa jokaisen oli pakko alistua kirkon ja valtion yhteisiin vaatimuksiin moraalista ja tiedollisesta kehityksestä. Se sisälsi myös lukemaan oppimisen säädökset. Instituutioiden oli mahdollista panna pakotteensa toimeen vaikka väkivalloin. Rahvaan väelle lukutaidon hankkiminen oli kuitenkin vieras ja vaikea ajatus. Lukemista pidettiin herrasväen harrastuksena. Rahvaan lukutaitoa pidettiin yhteiskunnallisena uhkatekijänä, joka saattoi vieroittaa kansan fyysisestä työnteosta. Lukemista saatettiin pitää myös henkisenä sairautena, sillä lukemisesta innostuneen nuoren pelättiin vetäytyvän omiin oloihinsa kirjojen ääreen. Muun muassa Zacharias Topelius varoitteli vuonna 1845 lukemisen vaaroista, vaikka itse tuottikin yleisölle uutta luettavaa.¹

Kirkkokurin säännökset luotiin puhdasoppisuuden aikana 1600-luvulla. Maallinen ja kirkollinen kurinpito muovautuivat piispa Isaacus Rothoviuksen (piispana 1627–1652) ajoista lähtien tiiviisti yhteen. Rothovius painotti kirkkokurin merkitystä yleisen moraalin ja järjestyksen ylläpitäjänä. Vuoden 1686 kirkkolaki olikin samanaikaisesti sekä kirkon että yhteiskunnan yhteinen laki, johon kaikkien oli alistuttava. Yhteistyö kansan kasvattamiseksi kristillisyyteen ja hyviin tapoihin ilmeni paitsi vuoden 1686 kirkkolaissa myös perustuslain veroisissa papiston privilegioissa 1723, yleisessä laissa 1734 sekä lukuisissa kuninkaallisissa määräyksissä.²

Kiven seitsemän veljestä olivat saaneet äidiltään kristillisen kasvatuksen. He muistelivat kunnioittavasti sitä, kuinka äiti ”rukoili polvillansa illoin ja aamuin” ja opetti pojillensakin rukouksia ja käski poikiakin siunaamaan ruokansa ja itsensä. Hän opetti myös Jumalan käskyjä ja selitti, mitä on synty.³ Näistä veljekset keskustelivat usein keskenään, toisiaan ojentaenkin. Varsinkin Juhaniille synty tuntui olevan asia, jota hän mielellään vähätteli:

Simeoni: Minunpa on taasen käyminen tähän synnin työhön
[naurisvarkaisiin].

Juhani: Jos tämä on syntiä, niin se on niitä pienimpiä – – Ja katso, jos kuolen ilman muuta synninmerkkiä kirjassani, niin eihän tuo pieni variksenjalka

¹ E. Laine 2002, 13–14; Häggman 2007, 219.

² KL 1686 § 2; Präst. privil. 1723 § 7; Halmesmaa 1976, 14; Parvio 1986, 113–114; Ojanen 1990, 97; Laasonen 1991, 327; Arffman 2000, 60–61; Kinnunen 2002, 96; E. Laine 2002, 13.

³ Kivi 1870, 48, 80, 86.

minua estäisi pääsemästä vähän parempaan elämään. Siitä oikeasta hääsalista minua piankin nääsättäisi ulos, sen minä kyllä luulen, mutta ainahan annettaisi pojalle siellä jokin ovenvartijan virka.

– –

Juhani: Noita entisiä hurjapäisyyksiämme on enemmän pidettävä nuoruuden hulluutena kuin synteinä. – – Ei käy kuntoon aina ja jokapaikassa hiuskarvan tarkkuudella vertoa omia töitämme ja pieniä tuommoisia kanaljaviikkelyksiämme Jumalan sanan ja käskyjen rinnalla, vaan on parasta pysyä siinä keskivälissä.

Simeoni: Suuri Jumala! noinkin saatana ihmistä korvaan kuiskuttelee.

Aapo: Juhani lausui muutaman sanan, joita ihmeellä ja närkästyksellä kuultelin. Veli, niinkö opettaa meitä Jumalan käskyt? Niinkö opetti meitä äitimme? Ei suinkaan! – – Mitä sinä leksottelet pienemmistä synneistä, mitä keskivälistä?

Tuomas: Mitä venaillet ja koukistelet, poika? Tiedä, että oppi, jonka ilmoitit, on pahan hengen oppia.⁴

Veljesten äiti oli ilmeisesti oppinut käskyt ja muut pojilleen jakamansa kristinopin tiedot kirkollisen kansanopetuksen parissa. Lukutaidotonkin ihminen saattoi kunnan kristittynä osata ulkomuistista pitkiä katekismuksen kappaleita, rukouksia, virsiä ja Raamatun lauseita. Kirkko pyrki opettamaan niitä kansalle, jotta se ymmärtäisi, mitä kristilliseen sanomaan ja elämään kuului.⁵

Opetus tapahtui ensi sijaisesti jumalanpalveluksissa ja niiden yhteydessä pidetyissä katekismussaarnoissa, joihin liittyi myös kuulustelu. Lutherin Vähä katekismus käytiin läpi kerran vuodessa 7–14 saarnan avulla. Jokaisen oli sakon ja julkiripin uhalla käytävä vähintään joka kolmas sunnuntai kirkossa ja osallistuttava kuulusteluihin. Erityistä huomiota kiinnitettiin ehtoollista ja rippiä koskevaan pääkappaleeseen. Ehtoolliselle tulijan vaatimukseen kuului osata kuusi pääkappaletta katekismuksesta, aamu-, ilta- ja ruokarukoukset sekä synnintunnustus. Nämä Rothovius asetti myös kummioikeuksien ja avioliiton ehdoiksi, koska vanhempien ja kummien piti opettaa nämä asiat lapsille. Tämän lapsille annettavan alkuopetuksen tehtävänä oli lasten valmistaminen heidän ensi ripilleen.⁶

Kirkon ja yhteiskunnan kansaan kohdistuvat vaatimukset loivat pakkoon perustuvan kansankasvatuksen mallin, jonka ytimenä oli Lutherin Wähän katekismuksen osaaminen. Piispa Rothoviuksen aika oli yleisesti tunnustettu murroskohta kirkollisen kansanopetuksen historiassa. Oppimisen tehostamiseksi Rothovius oli asettanut määräyksen, ettei katekismusta taitamattomia päästetty

⁴ Kivi 1870, 18; 85–86.

⁵ Kansanaho 1956, 93; Lempiäinen 1963, 229; Häggman 2007, 218.

⁶ Lempiäinen 1963, 112; Joutsenvirta 1965, 92–93; Taipale 1980, 73–74; Plit 1984, 41; Melin 1989, 29; Arffman 2000, 61; E. Laine 2002, 17–18; Ruismäki 2008, 223, 225.

ehtoolliselle. Jo sitä ennenkin oli ollut pyrkimyksiä vastaavaan suuntaan. Upsalan arkkipiispana vuosina 1601–1609 ollut Olaus Martini oli määrännyt, että lapsia ei saanut päästää Herran pöytään ennen kuin he osasivat katekismuksensa.⁷

Vuonna 1658 Turun piispaksi tullut Johannes Terserus alkoi korostaa sisälukutaidon merkitystä. Enää ei riittänyt kristinopin omaksuminen vaan piti myös opetella lukemaan. Jokaisen piti saada itse lukemalla selvittää kristillisen uskon ja autuutensa perusteita omasta kirjastaan. Alkuaan opetus kohdistui aikuisväestöön. Vanhempien oli vuorostaan opetettava kotona lapsiaan.⁸

Pian oli kuitenkin todettava, että ikääntyneet ihmiset eivät enää oppineet lukutaitoa. Vuoden 1686 kirkkolaki siirsi kirkollisen kansanopetuksen painopisteen nuorisoon, joka oli opetettava lukemaan:

Nuoruden tutkisteleus Christillises Opis pitä caickein suurimmalla Wireydellä harjoiteldaman caikis Seuracunnisa ylitze coco Waldacunnan – – että lapset Drengit ja Pijcat oppiwat Kirja lukeman ja omilla silmillens näkemän mitä Jumala pyhäs Sanasans kāske ja waati.⁹

Isonvihan (1713–1721) aika pysäytti lasten opetuksen koko maassa. Molemmat piispat ja suuri osa papistoa pakeni Ruotsiin eikä työvoimaa enää riittänyt valvomaan opetusta. Isonvihan vaikutukset tuntuivat myös materiaalipulana, kun vihollinen oli hävittänyt kirjat tai vienyt niitä sotasaaliina maasta pois. Esimerkiksi vanhastaan vahvoilla kansanopetusalueilla Kurikassa, Ilmajoella ja Kauhajoella lapset jätettiin kokonaan opettamatta. Nurmijärvellä isonvihan aika oli varsin sekavaa aikaa. Kirkkoherra Samuel Mechelius pakeni Ruotsiin vieden mukanaan seurakunnan varoja ja arvoesineitä kuten kirkonkellon, hopeisen ehtoollismaljan, öylätti- eli leipälautasen sekä kaksi messukasukkaa. Sodan jälkeen lasten opetukseen alettiin uudelleen kiinnittää erityistä huomiota. Vuonna 1723 laaditut papiston säätyoikeuksiin kuuluneet määräykset, privilegit, velvoittivat vanhemmat sakon uhalla opettamaan lapsilleen kristinopin lisäksi sisälukua. Privilegioissa korostettiin papiston velvollisuutta valvoa lukutaidon edistymistä. Papistolle annettiin samalla mahdollisuus määrätä vanhemmille sakko- tai päivätyörangaistuksia. Papit käyttivät kekseliäisyyttä vaatimuksissaan lukutaidon hankkimisesta. Esimerkiksi Ilmajoen kirkkoherra Erik Frosterus uhkasi

⁷ Kansanaho 1956, 93–94, 96, 112, 116–117; Lempiäinen 1963, 112, 229; Taipale 1980, 16, 42, 53; Melin 1989, 29.

⁸ Mustakallio 1917, 14; Alanen 1923, 66; Taipale 1980, 54, 68; Melin 1989, 27; E. Laine 2002, 18.

⁹ KL 1686 II § 9–10.

erästä sotamiehen leskeä eläkkeen menettämällä, kun tämän lapset eivät osanneet lukea.¹⁰

Nurmijärvellä kirkkokuri oli kovimmillaan isonvihan jälkeen. Kirkosta ei saanut jäädä ilman pätevää syytä pois. Suurina juhlapäivinä etenkin ei uskaltanut jäädä pois tai edessä olivat käräjät.¹¹ Nurmijärven kirkkoherra Hans Henrik Barck joutui kuitenkin toteamaan vuonna 1765, että noin neljäs- tai viidesosa pitäjäläisistä ei osannut lainkaan lukea ja suuri osa vanhasta väestä ei tiennyt Vapahtajasta tai autuuden tiestä yhtään mitään. Hän kirjoitti tuomiokapitulille pitäjässä olevan paljon 30-vuotiaita ehtoollisella käymättömiä miehiä, joita piti kruununvoimin viedä käräjäpaikkaan tutkittaviksi ja tuomittaviksi laiminlyöntinsä vuoksi.¹²

Vuoden 1686 kirkkolain mukaan ehtoollisella piti käydä 3–4 kertaa vuodessa. Lain myöhemmässä tulkinnassa katsottiin yhden ehtoolliskäyntikerran vuodessa riittävän, mutta papin piti erikseen puhutella niitä, jotka eivät olleet käyneet ehtoollisella ”vuoteen ja yhteen päivään”. Jos kävi ehtoollisella liian harvoin, seurasi rangaistus. Kirkkokurisäännösten käyttämiä rangaistuksia olivat varoitus, sakko, jalkapuurangaistus ja kirkollisten oikeuksien pidättäminen, useimmiten ehtoolliselta poissulkeminen. Ehtoolliselta poissulkeminen oli sakon ohella eniten käytetty kirkollisen kurin muoto. Sitä voitiin käyttää esimerkiksi rikosasian ollessa kesken oikeusistuimessa, mutta myös kirkollisia määräyksiä rikottaessa, kuten ehtoollisella käymisen laiminlyönnistä, niin nurinkurista kuin se olikin. Huomiota herätti, kun Vihdin nuori pappi Gustaf Dahlborg oli 1850-luvulla sulkenut ehtoolliselta useita kymmeniä varakkaita rusthollareita emäntineen kinkereiltä poisjäämisen vuoksi. Papilla oli kuitenkin oikeus puolellaan, sillä kinkereillä käyminen oli kuninkaallisten määräysten mukaan jokaisen velvollisuus. Niinpä rangaistun herrasväenkin oli ennen ehtoolliselle pääsyään mentävä tuon nuoren papin luo tekemään selkoa kristinopin taidoistaan.¹³

Varoituksista papin antama varoitus oli ensimmäinen, ja jos se ei tehonnut, toisen varoituksen antajana oli kirkkoneuvosto. Kirkkoneuvoston pääasiallisena

¹⁰ Präst. privil. 1723 § 7; Mustakallio 1917, 30; Liakka 1934, 21; Kansanaho 1956, 110; Jyllilä 1971, 54–55; Taipale 1980, 137, 139; E. Laine 2002, 21–22; Häggman 2007, 223; Kaarninen 2007, 231.

¹¹ Jalava 2008, 46–47.

¹² KL 1686 XXIV § 2; Tarkiainen 1950, 20.

¹³ KL 1686, XI § 2; Lempinen 1963, 236–237; Halmesmaa 1976, 14–46; 1978, 69–70, 128; Huovinen 1987, 118, 124, 129, 269 alaviite; Häggman 2007, 223.

tehtävänä oli hoitaa kuria, ja sen jäsenten velvollisuutena oli ilmoittaa kirkkoherralle rikkeistä. Kirkkoneuvoston varoitukseen liittyi lisärangaistuksena sakko. Piittaamattomuus varoituksista johti kuulutukseen saarnatuolista sekä mahdollisesti seurakunnan yhteydestä sulkemiseen. Julkinen varoitus saarnastuolista oli seuraamus monesta laiminlyönnistä, ja sen määrääminen oli kirkkoneuvoston tuomiovallassa. Vakavimman varoituksen antaja oli tuomiokapituli. Julkisen häpeän rangaistuksina olivat julkirippi eli rikoksen tehneen synnin lukeminen saarnastuolista, joutuminen seisomaan häpeämässä kirkon ovella tai istumaan mustalla penkillä kirkon takaosassa tai peräti kirkon edustan tai eteisen jalkapuuissa. Rikollinen haluttiin karkottaa kauas alttarista ja pois Jumalan armosta, sillä sellainen ei voinut kuulua Jumalan seurakuntaan. Raskaimpana rangaistuksena oli kirkkolain mukaan maastakarkoitus.¹⁴

Veljekset olivat pahassa pulassa. Ehtoolliselle ei päässyt ilman lukutaitoa, ja kuitenkin vallitsi ehtoollisella käyntipakko. Ehtoollisen kokonaan laiminlyöneitä oli pidettävä ei-kristittyinä.¹⁵ Lain mukaan veljekset kuuluivat tähän joukkoon. Tästä veljekset olivat tyystin eri mieltä. He katsoivat uskonsa riittävän ja olevansa kasteen pohjalta kunnan kristittyjä. Useaan otteeseen he vakuuttivat:

Simeoni: Me olemme kastettuja kristittyjä, Jumalan sotamiehiä, Kristuksen soltaatteja. Vaikka emme lukeakkaan osaa.

Juhani: Vaikka emme lukeakkaan osaa.

Simeoni: Mutta uskomme kuitenkin.

Juhani: Mutta uskomme kuitenkin ja luotamme lujasti siihen.¹⁶

Veljesten äitikään ei osannut lukea, mutta oli siitä huolimatta Juhanin todistuksen mukaan ”kunnan emäntä ja hurskas ihminen”.¹⁷ Veljesten äidin esikuvana oli Kiven oma äiti Anna Stina Hamberg, joka oli Seitsemän veljeksen äidin tavoin hurskas ja kristillistä elämää viettävä nainen. Hän kävi ahkerasti kirkossa pitkästä, seitsemän kilometrin kävelymatkasta huolimatta ja vei sinne myös lapsiaan. Hän yritti juurruttaa lapsillensa kristinopin tietoa myös lukemalla heille paljon Raamattua ja hengellistä kirjallisuutta. Hänellä oli kaunis lauluääni ja hän lauloi lapsille Siionin virsiä veisaten taivaalliset näyt heidän henkiseksi kasvualustakseen. Aleksis Kiven äiti liittyi ensimmäisten joukossa Nurmijärvellä vuodesta 1826 vuoteen 1843 kappalaisena olleen Juhana Fredrik Berghin

¹⁴ KL 1686, X § 2, 4; XI § 1, 6; Salomies 1949, 395; Lempiäinen 1963, 236–237; Ojanen 1966, 49; Halmesmaa 1976, 14–46; 1978, 69–70, 128; Laasonen 1991, 80; Arffman 2000, 68; Aalto 2006, 249; Kimanen 2008, 35.

¹⁵ KL 1686, XI: 1; Ojanen 1966, 49; Halmesmaa 1976, 22.

¹⁶ Kivi 1870, 118.

¹⁷ Kivi 1870, 48.

aikaansaamaan herännäisyyteen ja kutsui hartausseuroja kotiinkin. Räätalimestari-isä Erik Johan Stenvall ei ollut herännäisseuroihin innokas vaan kuului ”suruttomiin” ja pysyi mieluummin omissa harrastuksissaan, aivan kuten Seitsemän veljeksensä.¹⁸

Herännäisyyden vaikutus näkyy Kiven teoksessa muutamissa henkilökuvissa, esimerkiksi Juhanin myöhemmässä sonnustautumisessa körttipukuun. Syvimmin ja ristiriitaisestikin vaikutukset näkyvät Simeonissa, jonka olemuksessa Kivi on paljastanut omia tuntemuksiaan. Simeonissa ruumiillistuivat ne varjopuolet, joita Kivi oli nähnyt suomalaisessa herännäisyydessä, nimittäin elämän ilottomuuden ja pelon.¹⁹

Jukolan talon seitsemän poikaa olisivat voineet saada lukemisen alkuopin isältään, jonka sanottiin olleen kylän parhaita lukijoita. Isä vietti kuitenkin lähes kaiken aikansa metsissä suurriistan parissa. Metsästysintonsa vuoksi hän oli lyönyt laimin poikiensa kaikinpuolisen opettamisen, niin että heidän eivät oppineet kyntämään, kylvämään ja maata viljelemään, eikä isä myöskään siirtänyt heille lukutaitoaan.²⁰

Myös Aleksis Kiven isä osasi lukea, sillä hän oli käynyt nuoruudessaan pari vuotta koulua. Isä oli osannut jonkin verran myös ruotsia mutta suomenkielisellä seudulla oli sen jo niin unohtanut, ettei pystynyt pojalle sitä opettamaan. Isä kuitenkin arvosti koulunkäymistä ja kirjallisuutta, joten hän oli hankkinut kotiin Nurmijärven oloihin poikkeuksellisen paljon kirjoja. Niitä varten tarvittiin oikein kirjahyllykin, jollaisia oli yleensä vain säätyläiskodeissa. Aleksis Kivi veljineen saikin ensimmäiset luku- ja kirjoitustaidon ohjeet kotona isältään. Kovin perusteellisesti isä ei kuitenkaan ehtinyt heitä opastamaan. Niinpä Stenvallin lapsisarjan pääasiallinen kotikasvattaja oli äiti, joka oli kirkonkirjojen mukaan hyvä lukija. Suuri merkitys oli myös sillä, että äiti kartutti kodin kirjavarantoa hengellisillä hartauskirjoilla, joita etenkin Aleksis-poika innokkaasti tutkisteli.²¹

Porvoon synodaalikokouksessa vuonna 1842 piispa Carl Gustaf Ottelin toi painokkaasti esiin linjansa kotiopetuksen puolesta. Hän korosti sitä, kuinka siinä oli kirkon voima, että vanhemmat kykenivät opettamaan lapsiaan. Opetus oli molempien vanhempien vastuulla, mutta äidit yleensä opettivat. ”Meillä ei ole

¹⁸ Sinnemäki 1932, 33–34; Saarimaa 1942, 148; Tarkiainen 1950, 41; Kares 1956, 2–3, 5–6; Meri 1973, 21.

¹⁹ Rosendal 1902, 33; Puranen 1945, 226; Saarimaa 1942, 169; Kares 1956, 4.

²⁰ Kivi 1870, 14, 91.

²¹ Kauppinen 1945, 181; Tarkiainen 1950, 41, 47, 56; Häggman 2007, 226.

monta koulumestaria maalla, meillä ei ole mitään kallisarvoisia oppirakennuksia, mutta meillä on äitejä, jotka ottavat ompelupöydälleen tai rukkinsa ääreen aapiskirjan ja vierelleen lapsensa. Se opetus, mikä tässä saadaan, on kokonaan muuta kuin kouluissa annettava. Se on hengellistä ravintoa, joka vaikuttaa lapseen äidinmaidon tavoin.”²² Tällaisen hengellisen ravinnon vaikutuksen sai myös Aleksis Kivi kokea, kun hän tutustui jo varhain äidin välityksellä Raamatun kertomuksiin. Äidin uskonnollinen henki jätti jälkensä ja antoi aineksia hänen teoksiinsa.²³

2.2. Naapuriapua Männistöstä

Vuoden 1723 kuninkaallinen asetus vaati, että mikäli vanhemmat eivät itse kenneet opettamaan lapsilleen lukutaitoa, heidän piti hankkia heille opetusta esimerkiksi turvautumalla kylän lukutaitoihin. Tuomiokapituli teroitti tätä jatkuvasti kiertokirjeissään ja tuloksia seurattiin kinkereillä ja piispantarkastuksissa.²⁴ Kyläkuntien kirjantaitavat eli kyläopettajat, kuten heitä kutsuttiin, olivat yksityisopettajia, jotka saivat palkkionsa lasten vanhemmilta. Vaikka huonoja lukijoita oli runsaasti, vain muutamia lapsia annettiin opetettaviksi. Opetuksesta ei oltu halukkaita maksamaan, ja pienikin koulumaksu oli katsottu liian kalliiksi.²⁵

Vuosisadan alussa ei maassa juuri ollut käytettävissäkään tällaisia lukutaitoisia henkilöitä, mutta joitakin esimerkkejä löytyi. Jalasjärvellä vuonna 1804 syntynyt Kiikerin Kaisa, Katariina Peltola, jonka lukutaito oli todettu vuonna 1820 käydyssä rippikoulussa kiitettäväksi, ryhtyi Ilmajoelle muutettuaan opettamaan talon lapsia lukemaan. Naapuritkin alkoivat tuoda lapsiaan hänen opetettavakseen. Vähitellen lapsia tuotiin myös lähipitäjistä. Myös kirkkoherra toimitti Kaisan opetettavaksi rippikouluikäisiä huonosti lukevia oppilaita. Kaisan ”koulu” toimi Ilmajoella 35 vuotta ympäri vuoden, ja koulussa oli yhtä aikaa 30–40 oppilasta. Varakkaat maksoivat itse koulutuksesta, jolloin maksua perittiin 10 kopeekkaa lapselta viikossa, varakkaimmat antoivat lisäksi lahjapalkkioita. Köyhien ei tarvinnut maksaa, mutta heitä opetettiin vain kaksi päivää viikossa.²⁶

²² KA PTA Ca 135, Porvoon hpk. ppk. ptk. 1842 § 16. Papisto pyysi Ottelinin puheen painettavaksi, ja se jaettiin Porvoon tuomiokapitulin kiertokirjeen nro 122 liitteenä 7.9.1842. BDC III 1840–1844. Ruuth 1913, 282; Jyllilä 1971, 13; Tiimonen 2002, 334–335.

²³ Koskenniemi 1934, 10–11.

²⁴ Salomies 1962, 150; Halmesmaa 1876, 70; Huovinen 1987, 269 alaviite; Kaarninen 2007, 231.

²⁵ Liakka 1934, 462–463; Jalkanen 1976, 104–105.

²⁶ Alanen 1953, 848; Jyllilä 1971, 22.

Vuoden 1858 tuomiokapitulin kiertokirje sisälsi kuninkaallisen määräyksen, että joka pitäjässä piti olla palkattuna joku, joka kykeni opettamaan lapsia.²⁷ Opettajina voitiin käyttää paikkakunnan ”kirjan tuntevia”, vanhoja naisia tai ”muuhun työhön kelpaamattomia kansanmiehiä”. Opettajien työn arvostus oli heikkoa, ja palkka niin pieni, että rengeillekin maksettiin paremmin. Opettajina oli muun muassa vanhoja merenkävijöitä, sotilaita, räätäleitä ja suutareita.²⁸ Kivi itsekin oli saanut tällaisen opetustehtävän, kun hänen luonaan kävi loma-aikana Mäki-Heikkilän nuori poika 1850-luvulla. Kivi istutti hänet ullakkokamarinsa pöydän ääreen ja piirteli paperille joitakin kirjainmerkkejä ja sanoja kehottaen oppilasta jäljentämään niitä.²⁹

Maassa oli paljon veljesten äidin kaltaisia aikuisia, jotka eivät osanneet lukea ja joita piti patistaa lastensa kristinopin opetukseen. Jos he eivät pystyneet opettamaan näitä itse eikä ollut tiedossa ketään lukutaitoista opettajaa, heidän piti lähettää lapsensa koulumestarin tai lukkarin luo.³⁰ Usein uuden papin saapuminen paikkakunnalle käynnisti lukutaidon seurannan ja oppimisvaatimukset. Niin kävi muun muassa Sääksmäellä, Liperissä ja Nurmijärvellä.³¹ Kivi kuvasi vastaavaa tilannetta Seitsemän veljeksien kotipitäjässä.

Pitäjän uusi rovasti oli kaikessa virkansa toimessa peloittavan ankara mies. Liioinkin laiskanlukijoille oli hän armoton, käytellen heitä kohtaan kaikkia keinoja, myös jalkapuun rangaistusta. Niinpä oli hän Jukolan poikihinkin teroittanut tarkan silmänsä. Oikeinpa lautamiehen kautta oli hän antanut heille kiivaan käskyn, että he tavallista vikkelämmin saattaisivat itsensä lukkarin luoksi oppiaksensa lukemaan.³²

Lautamies Mäkelä ilmestyi veljesten tupaan tiukkaamaan heitä:

Lautamies Mäkelä: Mutta toinen kysymys, tuo lukemisen seikka, sepä kuitenkin antaa hänelle [rovastille] joltisen vallan kirkkolain kautta, jota hän nyt varmaan on vihoissansa käyttävä teitä kohtaan.

Aapo: Mutta äitimme ei tuntenut yhtään ainoata kirjaintakaan, ja kuitenkin hän oli toinen kristitty.

Mäkelä: Eikö koettanut hän teitä kohtaan apua muiden taidosta.

Juhani: Koetti kyllä; parastansa hän koettikin Männistönmuorin kautta. Mutta äkeä ämmä rupesi kohta löylyttelemään selkäämme, ja tupansa muuttui silmissämme hirveämmäksi peikkoin luolaa; emmekä lopulta astuneetkaan mökkiin sisään, vaikka he meitä pieksivät kuin tulta pohtaen.³³

²⁷ Ptkk 1858, nro 438, 89; Ojanen 1966, 81–82; Laasonen 1991, 328.

²⁸ Alanen 1953, 848; Huovinen 1987, 133, 272, alaviite.

²⁹ KL 1686, XXIV § 11; Tarkiainen 1950, 63 alaviite.

³⁰ Jalkanen 1976, 103.

³¹ Tarkiainen 1950, 26–28; Ojanen 1966, 177; Kimanen 2008, 123.

³² Kivi 1870, 19–20.

³³ Kivi 1958, 91.

Kun Kivi pani lautamies Mäkelän tiukkaamaan veljeksiä, hänellä oli asiassa omia ikäviä muistikuvia. Ainaisessa velkakierteessä olleelle Kivelle kruununmiesten vierailut olivat tulleet tutuiksi, kun häneltä tultiin perimään velkoja ja tuomaan ulosottotiedotuksia. Näistä hän kirjoitti tuskastuneena kirjeessään ystävälleen Kaarlo Bergbomille: ”Milloin näit huoneeseemme astumassa lautamiehen, vierasmies seurassa, milloin herra komissariuksen [nimismiehen puhuttelunimi, joskus myös jahtivoudin]³⁴ vierasmiehen seurassa ja paperipakkoja kainalossa.”³⁵

Marssittaessaan teoksensa näyttämölle lautamiehen, siltavoudin, jahtivoudin ja kuudennusmiehet Kivi esitteli samalla vanhaa pitäjänhallintoa. Näitä oikeudenpalvelijoita oli nimismiehen apuna 1700-luvun lopulla, jolloin toimia yritettiin lakkauttaa, mutta ne säilyivät kuitenkin Jukolan veljesten aikaan asti.³⁶

Veljesten äiti laittoi kyllä poikansa Männistön muorille opettelemaan lukemista, mutta kun muori käytti kovaa kuria opin päähän ajamiseksi, veljekset kieltäytyivät menemästä koko mökkiin. Poikien vastarinta oli niin voimakas, että äiti ei mahtanut heille mitään, ja niin jäi lukemaan opettelu siihen. Toisinaan veljesten pohdiskellessa keskenään maailman menoa heille tuli mieleen, että heidänkin pitäisi lopettaa joutava metsässä kuljeskelunsa ja ”panna kaikki halut ja himot järjen ikeen alle ja etunenässä tehdä se, joka tuo hyötyä, vaan ei sitä joka makeammalle maistuu”.³⁷

Lautamiehen tultua patistamaan veljeksiä rovastin luokse rangaistavaksi lukutaidottomuudesta veljekset vetosivat uudestaan Männistön muoriin ja esittivät verukkeensa lautamiehelle:

Aapo: Mäkelä, tuolla laudalla näette seitsemän aapiaista, jotka ovat ostetut Linnasta [Hämeenlinnasta], ja tämä ilmestys todistakoon meidän pyrkivän oppia kohden. Provastimme osoittakoon meitä kohtaan hieman vielä kärsimystä, ja minä luulen, että asiastamme sikiää, syntyy ja kasvaa jotain.

Mäkelä: Mutta sanokaat kuinka aiotte käydä käsiin, oppiaksenne aapiaista ja vähääkatkismusta, joka on provastimme tärkein määräys.

Juhani: Kokea tässä kotona Männistönmuorin tai hänen tyttärensä Venlan opetusta. Hyvälukijoita naisia molemmat.³⁸

Veljekset eivät kuitenkaan olleet sanoissaan vilpittömiä ja tosissaan vaan tekivät lupauksiaan ainoastaan ajan voittamiseksi ja pelkäämänsä jalkapuu-uhan siirtämiseksi.³⁹

³⁴ Saarimaa 11964, 30.

³⁵ SKS KIA. AK 40:2: 1–21. Aleksis Kiven kirje Kaarlo Bergbomille joulukuun 1869 ja tammikuun 1870 välisenä aikana.

³⁶ Sihvo 2002 a, 232, 233–234.

³⁷ Kivi 1870, 14, 20, 91; Kinnunen 1987, 47.

³⁸ Kivi 1870, 92.

³⁹ Kivi 1870, 93.

Kivi sai jalkapuuhun tuntumaa 10-vuotiaana vuonna 1844, jolloin hän oli äitinsä ja sisarensa kanssa Nurmijärven kirkossa. Hän näki penkistään kirkon eteiseen asetettuun jalkapuuhun. Sinne oli silloin joutunut renki, joka oli osoittanut vastahakoisuutta, kun hänelle yritettiin opettaa lukutaitoa. Aleksis Kivi katseli tätä näkyä. Rengin kohtalo saattoi liikuttaa häntä henkilökohtaisesti, sillä samana vuonna hän kävi isänsä serkun miehen, torppari Erik Johan Forseliuksen pitämää pyhäkoulua neljäkymmenen Palojoen lapsen seurassa. Veli Albert pääsi hyvin lukevien joukkoon, mutta Aleksis ei.⁴⁰ Porvoon tuomiokapituli oli jo kolmisenkymmentä vuotta sitten, vuoden 1813 kiertokirjeessä, määrännyt, että lasten tuli oppia lukemaan 7–8 -vuotiaana, mutta näitä tavoitteita ei pystytty saavuttamaan.⁴¹ Nurmijärvellä vielä vallitseva yleinen lukutaidon puute näkyi sekä Aleksis Kivessä että Seitsemässä veljeksessä.

2.3. Lukutaitokuulustelut kinkereillä

Turun piispa Johannes Gezelius vanhempi (1665–1690) oli määrännyt pidettäväksi joka kylällä kerran vuodessa lukukinkerit eli kylänlukuset, joilla valvottiin lukutaitoa. Kaikkien yli 6-vuotiaiden oli pakko osallistua kinkereille. Nuoriso kävi lukusilla joka vuosi, aikuiset joka toinen vuosi. Siellä pappi kuulusteli kyläläisten taidot kaikkien kuullen. Osaamattomien ja laiskojen oppilaiden piti tulla papin luokse kuulusteltaviksi uudelleen parin kuukauden kuluttua. Siellä he saivat lisää läksyjä, kunnes oppivat kaikki vaadittavat kohdat.⁴²

Lukutaidottomuudestaan veljekset joutuivat kiinni jokavuotisilla kinkereillä. Veljeksille kinkerit olivat kovia koettelemuksia:

Onhan meillä tässä aina varrottavana kerran vuodessa tuomiopäivä: lukukinkeri-päivä. Peeveli! sanonpa kuin ennen Jaakkolan Paavo, se korea poika: ”kävishän tämä elämä laatuun ilman yhtä päivää vuodessa, ilman tuota kirottua kinkeripäivää”, sanoi hän. Ja sanoipa hän vielä: ”ei se kipu, mutta se häpy”, niinpä kerran ikään kuin tultuansa tukkajuhlasta, jossa taasen hänen kamaransa oli pahoin pehmitetty. Mutta kuinkas kävi seuraavana vuotena samassa juhlassa? Pisti mar’ pappi hänen pöydän alle istumaan. – – Niin hirvittävä on tämä päivä, tämä hiottava pöllytysjuhla.⁴³

Kuulustelut olivat pelottavia tilanteita, joten sieltä jäätiin usein pois. Lukutaidon kuulustelu varsinkin itsensä piispan tai rovastin edessä oli kauhistava tapahtuma,

⁴⁰ Blomstedt 1984, 137–145; Tarkiainen 1950, 47–48; Meri 1973, 23.

⁴¹ Hornborg 1872, 225–226.

⁴² Mustakallio 1917, 23; Kansanaho 1956, 95–96; Ojanen 1966, 34; Arffman 2000, 68, 84; E. Laine 2002, 20.

⁴³ Kivi 1870, 251.

jota lukutaidoton ja huonosti lukeva rahvas yritti parhaansa mukaan välttää.⁴⁴

Myös säätyläisväestö pyrki välttämään kinkereitä, sillä monen aatelistenkin kristinopin taidot osoittautuivat kuulusteluissa yllättävän keveiksi. Säätyläisten oli helpompi järjestää luvallisia poissaoloja esimerkiksi matkan ja koko pitäjstä poissaolon vuoksi.⁴⁵

Papisto velvoitettiin pitämään poissa olleista luetteloa, jossa oli selvitelty luvalliset ja luvattomat poissaolot. Jotkut olivat poissa asiointien vuoksi, jotkut ryöpyreissuilla, toiset siksi, että pelkäsivät tulla, muutamat laiskuuttaan. Jos joku oli poissa kahtena vuonna peräkkäin, hänet kutsuttiin kolmantena helluntaipyhänä kirkkoon kuulusteltavaksi niin sanotuille ylimääräisille lukukinkereille. Jos ei tullut silloin paikalle, joutui pappilaan yksityiskeskusteluun, tai määrättiin sakkoja tai ankarimpana rangaistuksena suljettiin ehtoolliselta. Ehtoolliselta poissulkeminen eli niin sanottu "pienempi panna" oli tehokas rangaistustapa ehtoollispakon vallitessa, koska sillä oli myös yhteiskunnallisia seuraamuksia.⁴⁶

Porvoon hiippakunnassa kinkereillä käynti oli verraten vilkasta. Oli seurakuntia, joissa likipitään kaikki asukkaat saapuivat kuulusteluun. Muutamissa seurakunnissa kuitenkin tätä velvollisuutta lyötiin laimin. Etenkin aikuiset miehet pelkäsivät kuulusteluja, joihin jokainen joutui. Nurmijärvellä luetutettiin jokaista erikseen sisältä, mutta aikuisten ulkoluku tapahtui ryhmissä. Nurmijärven kirkkoherra valitti vuonna 1820, että pitäjällä oli useita henkilöitä, jotka jäivät pois kinkereiltä. Pitäjänkokous päätti tällöin, että ne, jotka ovat laiminlyöneet tämän velvollisuuden kahtena vuonna peräkkäin, tuomittiin armotta jalkapuuhan. Tuomioita pantiin ahkerasti käyttöön.⁴⁷

Vuodesta 1831 alkaen Nurmijärven papit ryhtyivät pitämään luetteloa niistä henkilöistä, joiden huomattiin kylänlukusissa omaavan niin huonon kristinopin taidon, että heidän piti tulla pappien luo yksityisesti opetettaviksi. Nurmijärvellä saatiinkin aikaan parannusta kinkereillä käymisessä ja kirkollisen opetuksen edistymisessä. Vuonna 1851 piispa Ottelin sai ”ilokseen todeta” piispantarkastuslausunnossaan, että lapsilla oli kyky lukea sujuvasti ja virheettömästi. Lisäksi hän mainitsi, että hän ei ollut missään muualla tavannut seurakunnan vanhemmissa jäsenissä niin erinomaisia kristinopin tietoja.⁴⁸

⁴⁴ E. Laine 2002, 21.

⁴⁵ Huovinen 1987, 128–129

⁴⁶ Sinnemäki 1932, 56; Tarkiainen 1950, 28; Ojanen 1966, 49; Halmesmaa 1978, 85; Huovinen 1987, 124; E. Laine 2002, 21.

⁴⁷ Tarkiainen 1950, 21; Kotilainen 1965, 100–101, 105, 107; Halmesmaa 1976, 28–29.

⁴⁸ NKa II Cd:1 piisp.tark.ptk 11.–12.9.1851; Tarkiainen 1950, 28, 30; Laasonen 1991, 327.

2.4. Laiskanlukijat lukkarinkouluun

Lukkarin toimenkuvaa ovat värittäneet monenmoiset tehtävät. Alkuun lukkari oli lähinnä kirkonkellon soittaja. Tehtävässä oli huomattavan paljon kellotapuliin kiipeämistä kaikkine aamu-, päivä- ja ehtoojumalanpalvelusten kutsusoittoineen ja niiden kolminkertaisine toistoineen. Lisäksi tulivat soitot kuolemantapauksista kuolinkelloineen ja siunauskelloineen. Välttämättömiä olivat myös arkiaamun- ja ehtoonkellot, että väki muistaisi rukoilla siunausta itselleen, varjelusta esivallalle ja maahan rauhaa. Lisäksi lukkarit toimivat virkapostinkuljettajina sekä papin apulaisia käytännön töissä, kuten saunan lämmittäjinä, ja olipa heillä tehtävänsä pitäjän virallisina haavureina ja rokottajina.⁴⁹

Vuoden 1689 Kirkkolaki teki lukkareista lasten lukutaidon opettajia. Laissa määrättiin, että mikäli vanhemmat eivät pystyneet muuta kautta hankkimaan lapsilleen alkeisopetusta, heidän piti antaa lapsensa lukkarin tai kappalaisen opetettavaksi. Säädestä muutettiin hetimiten niin, että kappalaisten opetusvelvollisuus jäi pois, koska he eivät suostuneet niin pienestä palkasta hoitamaan opetustehtävää. Opettaminen oli papeille epäilemättä raskasta ja vähemmän mieluisaa työtä, joten vaivannäkö haluttiin siirtää muille. Papeille jäi sitten vain kuulustelu- ja kontrollitehtävä ja opetus kuului pelkästään lukkareille tai vaihtoehtoisesti erikseen palkattaville koulumestareille. Koulumestareiden palkkaaminen käynnistyi kuitenkin kovin huonosti, koska vanhemmat eivät olleet halukkaita maksamaan lastensa koulunkäynnistä.⁵⁰

Kirkkolain säädöksestä syntyi käsite lukkarinkoulu. Rovastintarkastuksissa kehoitettiin vanhempia ahkerasti pitämään lapsiansa lukkarin luona lukemista oppimassa. Lukkarinkouluissa opetettiin tavaamista, sisälukua ja katekismuksen ulkolukua. Kirkkolaissa määriteltiin samalla lukutaito lukkarin viran pätevyysvaatimukseksi: ”Hänen pitä oleman - - kirjantaitawan - - niin että hän sijnä seurakunas nuorta cansa opetta taita”⁵¹. Piispa Johannes Gezelius vanhempi oli jo vuonna 1673 esittänyt varovaisen toivomuksen, että lukkarin tulisi ”mieluiten” olla luku- ja kirjoitustaitoinen, jotta hän pystyisi ohjaamaan lapsia. Monilta lukkareilta lukutaito kuitenkin puuttui, joten kaikissa seurakunnissa lukkari ei voinut toimia opettajana. Vanhemmat olivat myös monin paikoin

⁴⁹ Jalkanen 1976, 177–186.

⁵⁰ KL 1686, XXIV § 11, 21, 31–32; Mustakallio 1917, 24; Tarkiainen 1950, 21; Ojanen 1966, 81, 84–85; Laasonen 1967, 321, 327; Halmesmaa 1976, 20; Jalkanen 1976, 103; Huovinen 1987, 87–88; Melin 1989, 34; Peltonen 2006, 205; Kaarninen 2007, 233.

⁵¹ KL 1686, XXIV § 31.

haluttomia lähettämään lapsia lukkarinkaan luokse. Vanhempien epäluuloisuus oli aiheellista, sillä monet lukkareista olivat paitsi kyvyiltään heikkoja myös juoppoja ja väkivaltaisia. Juopottelu ja viran tehtävien laiminlyönti oli yhteydessä ylen kehuun palkkaan – useimmiten lukkarit oli sijoitettu alimpaan palkkaluokkaan – ja sen mukanaan tuomaan ankeuteen. Hallitus olikin 1700-luvun loppupuolella kehottanut uudestaan palkkaamaan ainakin suuriin seurakuntiin koulumestareita hoitamaan opetustehtävää pitäjänkouluissa, mutta varojen puute ja vanhempien vähävaraisuus aiheuttivat monissa seurakunnissa ehdotuksen hylkäämisen. Rahvaan mielestä katekismuksen ulkoluku oli riittävä taito eikä lukemista pidetty tarpeellisena. Monia kouluja jouduttiin lakkauttamaan oppilaiden vähäisyyden vuoksi. Opettajia oli vaikea saada pieniin kouluihin, koska he saivat palkkansa vain niiltä lapsilta, joita oli koulussa.⁵² Nurmijärven lukkarinkoulusta varhaisin tieto on vuodelta 1765, jolloin pitäjäläiset olivat todenneet koulumestarihanketta torjuessaan, että lukkari ehtii hyvin hoitaa kaiken opetustoimen.⁵³

Lukkarinkoulun oppilaat olivat eri-ikäisiä. Pääosa lienee ollut alle rippikouluiän, mutta kun alettiin kiinnittää huomiota huonosti lukeviin ja heikosti edistyneisiin rippikoululaisiin, lukkarit pantiin opettamaan rippikouluun pyrkijöitä. Ilmajoella, josta käsin suomalainen rippikoulu vuodesta 1735 lähtien paljolti muovautui, ensi kertaa ripille pyrkijät eivät ilmoittautuneetkaan ripille tai rippikouluun vaan lukkarinkouluun. Sinne pääsy puolestaan jo edellytti, että vanhemmat olivat hankkineet lapsilleen lukutaidon. Lukkarinkoulussa sitten toimitettiin rippikouluun pääsyn karsinta katekismuksen ja ulkolukutaitojen perusteella.⁵⁴

Toisen lukkarinkoulun oppilasjoukon muodostivat rippikouluiän ylittäneet, jo aikuisikäiset mutta ripillä käymättömät ja lukutaidottomat ihmiset. Lukkarinkoulusta olikin yhä suuremmassa määrin muodostunut visapäiden erityisoppilaitos, laiskankoulu. Laiskankoulut olivat hitaille ja vastahakoisille lukijoille tarkoitettuja kouluja, joihin oppilaat saivat tavallisesti määräyksen lukukinkereillä tai jonne lähetettiin rippikoulussa huonosti menestyneet. Ottelin oli antanut tästä ohjeistuksen ja kehottanut siihen myös Nurmijärven piispantarkastuksessa 1845, jonka jälkeen sitä oli alettu noudattaa. Esimerkiksi Aleksis Kiven rippikoululuokasta vuonna 1851 lähetettiin 11 oppilasta

⁵² KL 1686, XXIV § 31–32; Ruuth 1913, 259; Mustakallio 1917, 24–25; Ojanen 1966, 81, 84; Jalkanen 1976, 103; Taipale 1980, 83–84; Laasonen 1991, 327; Peltonen 2006, 204, 230; Kaarninen 2007, 233.

⁵³ NKa II Cd:1 piisp.tark.ptk 15.8.1765 § 4; Tommila 1959, 357; Huovinen 1987, 90–91.

⁵⁴ Taipale 1980, 157–162; Laasonen 1991, 331.

lukkarinkouluun lukutaidottomuuden takia. Ilmajoella, jossa ripille ei päässyt kukaan, joka ei osannut lukea puhtaasti sisältä, laiskanlukijoiden lukkarinkoulu saattoi kestää jopa neljä viikkoa. Myös Ylitorniossa saatettiin laittaa rippikoulun käyneitä kolmeksi viikoksi lukkarinkouluun parantamaan lukutaitoaan. Sanomalehti Suometar kertoi vuonna 1862, että eräs pappi oli joutunut lähettämään saman rippikoululaisen peräti seitsemän kertaa laiskankouluun lukutaitoa hankkimaan.⁵⁵

Kiven teoksessa veljekset tunnistivat itsensä laiskankoululaisiksi ja pelkäsivät pitäjän uuden rovastin koventavan otetta heitä kohtaan. Ankan rovastin esikuvana saattoi olla Kiven oma rippipappi, Nurmijärven kappalaisena vuosina 1847–1883 ollut August Tolpo, joka oli tiukan ja vaativan miehen maineessa. Vaikka jo vuoden 1813 rippikouluohjeissa oli kehoitettu välttämään ankaruutta, ruumiillista kuritusta käytettiin paljon. Tolpo olikin itse sanonut, että hän olisi sopinut paremmin upseeriksi kuin papiksi.⁵⁶ Kivi ei joutunut Tolpon ankaruutta kokemaan, vaan pikemminkin sai häneltä hyvän arvostelun rippikuulustelussa. Hän oli saanut jo muutamaa vuotta aikaisemmin Tolpolta ala-alkeiskouluun pyrkiessään todistuksen, jossa sanottiin, että Kivi ”luki selvästi kirjasta ja osasi ulkoa Lutherin pienen katekismuksen selityksineen.”⁵⁷

Kivi ei itse käynyt varsinaista rippikoulua, vaan osallistui ainoastaan rippikuulusteluun, aivan kuten Kiven teoksen veljekset. Oikeushistorian professori Johan Jacob Nordströmin laatiman kirkkolakiehdotuksen mukaan voitiin kuulustella ja valmistaa ehtoolliselle erikseen, jos joku oli esimerkiksi ulkomaanmatkan, paikkakunnalta muuton tai muun tärkeän syyn takia estynyt saapumasta yhteiseen rippikouluun. Aleksis Kivi oli rippikoulu aikaan opiskelemassa yläalkeiskoulua Helsingissä ja tuli kuulusteluun suoraan koulunpenkiltä. Ehkäpä Aleksis Kiven rippikoulukuulustelu perustui tällaisiin pykäliin. Toinen selitys sille, ettei Kiven tarvinnut tulla rippikouluun lienee tuo Tolpon antama todistus, jossa hän oli todennut Kiven hallinneen rippikoulussa vaadittavat taidot jo koulunkäyntiä aloittaessaan. Sen jälkeen hän oli käynyt 3–4 vuotta oppikoulua, jossa oli opiskeltu samoja asioita. Tolpo rippikoulun opettajana tiesi Kiven olevan perillä asioista, joten kuulusteluun osallistuminen

⁵⁵ NKa I D:1 Rippilasten luettelo 1814–1855; II Cd:1 piisp.tark.ptk. 7.9.1845; Suometar 1862, 43; Alanen 1953, 846–847; Kotilainen 1965, 154, 165; Ojanen 1966, 82; Jalkanen 1976, 105–106, 116, 139; Huovinen 1987, 141; E. Laine 2011, 153.

⁵⁶ Tarkkiainen 1950, 27 alaviite; Sihvo 2002 a, 104; Jalava 2008, 84.

⁵⁷ Sihvo 2002 a, 104.

riitti. Ratkaisevaa ei ollut koulunkäynnin pituus, vaan osaaminen, joten rippikoulun käyminen ei ollut pakollista.⁵⁸

Laiskanlukijoille lukkarinkouluun joutuminen oli erityisen pelottava tapahtuma. Pelottavuutta ja häpeää aiheutti joutuminen kirkkokurin uhkaamaksi jalkapuineen ja sakkotuomioineen mutta myös lukkarinkoulun kovat ja nöyryyttävät opetusmenetelmät.⁵⁹

Kivi kuvaa veljesten koulupäivää, jossa yritettiin ajaa oppia veljesten päihin häpeänurkalla, tukistuksilla ja nälässä pitämällä:

Lukkarin väkituvassa pöydän ympärillä istuvat veljet, jämäten aapistoa niin kuin sanelee heille milloin lukkari itse ja milloin hänen pieni kahdeksan-vuotias tyttärensä. Niin he, aapiskirjat avattuina kourissa, harjoittelevat lukua hartaasti, hikisillä otsilla. Mutta ainoastaan viisi Jukolan poikaa nähdään istuvan penkillä pöydän takana. Missä ovat Juhani ja Timo? Tuollahan häpeänurkassa lähellä ovea he seisovat, ja heidän tukkansa, jossa äsken oli kiemarrellut lukkarin jäntevä koura, töröttää vielä karkeassa pörrössä.

Ilta läheni, mutta tämän päivän kuluessa eivät olleet veljet vielä maistaneet ruuan einettä. Sillä lukkari, joka oli pannut heidän eväänsä takavarikkoon, koetti nälänkin piinalla kiihoittaa heidän haluansa lukuun.⁶⁰

Kiven kuvaus lukkarinkoulusta peilaa senaikaista kulttuurinkuvaa ja voisi hyvinkin olla kuvausta Nurmijärven väentuvasta.⁶¹ Näin ajettiin lukkarin keinoin punakantisen aapisen sisältö monen nurmijärveläisen lapsen ja nuorukaisen mieleen. Lukkarin pikkutyttären mallina opettajantoimessa saattoi olla kyläopettaja Forsiliuksen tytär Palojoelta. Oppilaat istuivat pöydän ympärillä ja jämasivät päähän aapistoa opettajan sanelun mukaan. Kuri ja komento oli ankaraa: lukkarin koura tarttui herkästi oppilaan tukkapörröön, helposti joutui kehnolukuinen häpeänurkkaan seisomaan, ja monta kertaa hänet jätettiin ilman ruokaa oppimisen kannustamiseksi. Lukkarinkoulun kuri vastasi Kiven ajan kuria niin rippikoulussa kuin muissakin koulumuodoissa. Oppilaitten piiskaaminen tai kepillä lyöminen oli keskeinen osa kouluopetusta. Esimerkiksi Jan Amos Comeniuksen kirjassa ”Orbis sensualium pictus”, jota käytettiin koulujen oppikirjana Suomessakin 1600- ja 1700-luvuilla, koulua esittävään kuvaan sisältyvät sekä vitsat että keppi.⁶²

⁵⁸ KLF 1845 VII § 8, 23; Lehtonen 1934, 77; Kansanaho 1956, 114.

⁵⁹ Arffman 2000, 68; E. Laine 2002, 21.

⁶⁰ Kivi 1870, 52.

⁶¹ Tommila 1959, 337.

⁶² Tarkiainen 1950, 27, 48–49, 56–57, 59; Tommila 1959, 337; T. Laine 2002, 87; Sihvo 2002 a, 106.

Kovan kurin ja ankaran komennon lisäksi oppilaita saatettiin uhkailla jatkuvasti jalkapuulla sekä nimitellä puuhevosiksi, visakalloisiksi sonneiksi, tyhjöpäiksi ja ”kauheiksi mökelöiksi”. Tällaiseen kielenkäyttöön oli oikein piisallinen suositus, sillä piispa Gezelius vanhempi oli lähettänyt papistolle lukutaidon kehittämisohjeita, joissa kehoitettiin ”kovisteluun”, ”sättimiseen” ja uhkailuun”. Piispan paimenkirjeissä lukemaan opettaminen yhdistettiin ruumiilliseen kuritukseen: pienellä tukistamisella ja piiskaamisella oli lupa tehostaa opetuksen perillemeno.⁶³

Minkäänlaista pedagogista koulutusta entisajan lukkarit eivät olleet saaneet, ja opetusmenetelmät olivat vielä 1800-luvun alkupuolella kovin alkeellisia. Yhteiset sopimukset lukemaan opettamisen tavoista puuttuivat, ja kukin opettaja menetteli omalla tavallaan. Sitä määrittivät lukkarin oma luonne, oppilaiden taidot ja perinteiset käytännöt. Kurilla korvattiin puuttuvat opetustaidot. Lukkarien kovalle kurinpidolle saattoi olla merkityksensä silläkin, että lukkarit saivat palkkansa lukemaan oppimisen mukaan, joten lukkareilla oli motiivi saada oppilaat oppimaan keinolla millä hyvänsä.⁶⁴

Veljekset olivat viettäneet kaksi päivää lukkarin opissa ja kärsineet kovaa kuria ja nälkää. Etenkin Juhanin ajatukset olivat synkkiä. Hän puhisi kiukkua ja mietti kosta hiuskuontalonsa pahoinpitelystä. Ensimmäisenä hän oli suostumassa Tuomaksen ehdotukseen karata ikkunasta ja säännätä vapauteen Sonninmäen nummelle. Neuvonpidon tuloksena yksi ja toinen veljeksistä liittyi tuumaan. Niinpä huitaistiin ikkuna säpäleiksi, veljekset hyppäsivät ulos ja juoksivat vauhdilla lukkarin perunapellon poikki tiheään lepihän.

Silloin lukkari vihan hirmuisella muodolla rynkäs sisään, heiluttaen kourassansa meren-ruokoista jykevätä sauvaa. Korkealla, kiljuvalla äänellä huuteli hän karkureita, mutta turhaan.⁶⁵

Seitsemän veljeksien lukkarissa on samoja piirteitä kuin Aleksis Kiven ensimmäisissä opettajissa Nurmijärven pitäjänkoulumestari Malakias Costianderissa ja Helsingissä ala-alkeiskouluun pyrkijöitä ruotsin kieleen perehdyttäneessä ”ukko Granbergissä”. Ukko Granberg oli vanha merikarhu, jolla oli ”merenruokoinen keppi” kuten veljesten lukkarilla. Sillä hän piti lujaa komentoa ja osasi myös pöllyttää laiskoja lukijoita ja työntää heitä pöydän alle häpeämään. Samanlaista kurinpittoa oli ollut myös Costianderin kiertokoulussa.

⁶³ NKa I D:1 Rippilasten luettelo 1814–1855; Joutsenvirta 1965, 22; Häggman 2007, 222.

⁶⁴ Taipale 1980, 84; Jalava 2008, 56.

⁶⁵ Kivi 1870, 57.

Edistyneemmät oppilaat pantiin Englannista saadun Bell–Lancaster -mallin mukaan opettamaan kovapäisiä tovereitaan. Opettaja tukisteli uppiniskaisia korvallisilta, löi päitä yhteen ja antoi koivuvitsalla kämmenille. Kova kurinpitäjä oli myös Kiven rippipappi August Tolpo, jonka hopeapäisen rottinkikepin pitäjän rippikoulupojat tunsivat karvaasti. Samaa kuria oli kaikissa koulujärjestelmissä pyhäkouluista oppikouluihin.⁶⁶

Piispa Jacob Tengström oli kehottanut Turun hiippakunnan pappeinkokouksessa 1807 pappeja pitämään lapsille pyhäkoulua englantilaisen mallin mukaan, ja tämä kehoitus toistettiin tuomiokapitulin kiertokirjeessä. Johan Fredrik Berghin ei toki olisi tarvinnut toisessa hiippakunnassa palvelevana tätä kehoitusta noudattaa. Hän oli kuitenkin huomannut, että lasten kasvatus ja opetus oli Nurmijärvellä laiminlyöty. Kun yritykset koulumestarin palkkaamiseksi eivät johtaneet tulokseen, hän oli alkanut vuonna 1832 paikallisiin kiertokouluriitoihin kyllästyneenä opettaa itse lapsille sisälukua ja katekismusta sunnuntai-iltaisin.⁶⁷

Todettuaan toiminnalla olleen hyviä tuloksia Bergh valitsi kustakin kyläkunnasta jonkun lukutaitoisen ja kelpolliseksi tiedetyn miehen, jonka tehtäväksi tuli toimia kyläkuntansa pyhäkoulun opettajana. Koulua pidettiin neljä tuntia kerrallaan ja opetusta annettiin sekä tavaamisessa että katekismuksen luvussa. Pyhäkoulu tähtäsi muun kirkollisen kansanopetuksen tavoin valmistamaan nuorisoa rippikoulua varten. Kylän lapset velvoitettiin käymään näitä kouluja ja jokaiseen kylään valittiin tarkastusmiehiä, joiden piti valvoa, että vanhemmat panivat lapsensa näihin kouluihin.⁶⁸ Tällaista pyhäkoulua Aleksis Kivikin kävi neljäkymmenen Palojoen lapsen seurassa vuonna 1844. Koulua piti torppari Forselius ja hänen pieni tyttärensä. Forselius piti pyhäkoulua innolla ja menestyksellä ainakin 25 vuotta.⁶⁹ Nurmijärvellä todettiin rovastintarkastuksessa 1838 lukutaidon edistyneen suuresti Berghin pyhäkoulutoiminnan ansiosta. Vuosina 1842–1844 Nurmijärvellä oli jo 19 pyhäkoulua. Pian pyhäkoulut levisivät ympäristökuntiin ja koko maahan piispa Ottelinin ryhtyessä ajamaan pyhäkouluasiaa tarkastusmatkoillaan 1850–1851.⁷⁰

Bergh panosti myös pitäjän koulumestarin hankkimiseen. Pitäjänkoulujen perustamisesta oli ollut kuninkaallinen suositus jo vuodelta 1723. Suositus ei

⁶⁶ Tarkiainen 1950, 48–49; Tommila 1959, 337; Koskimies 1974, 24; Tiimonen 2001, 266; Sihvo 2002 a, 104, 106.

⁶⁷ Sinnemäki 1932, 50; 1936 a, 189; Kotilainen 1965, 130–131; Jalava 2008, 60, 66.

⁶⁸ Hyske 1957, 117, 119; Kansanaho 1960, 205–206; Tiimonen 2001, 340–341, 343.

⁶⁹ Sinnemäki 1936 a, 188; Tarkiainen 1950, 28–30.

⁷⁰ NKa II Cd 1 rov.tark.ptk 10.10.1838; Sinnemäki 1932, 64, 69; Kotilainen 1965, 155–157.

kuitenkaan ollut velvoittava, joten koulujen perustaminen jäi piispan ja papiston aloitteisuuden ja seurakuntalaisten myöntyvyyden varaan. Piispalla oli parhaat mahdollisuudet suostutella seurakuntia tarkastusmatkoillaan. Porvoon piispa Juhana Gezelius Nepos sai perustetuksi Rantasalmelle maan ensimmäisen pitäjänkoulun isonvihan jälkeen vuonna 1728. Porvoon hiippakunnassa pitäjänkoulut saivat myöhemminkin jalansijaa enemmän kuin lännessä. Jo vuonna 1806 joka kolmannessa itäisen Suomen seurakunnassa, etupäässä Savossa ja Pohjois-Karjalassa, toimi pitäjänkoulu. Muun muassa piispa Alopaeus toimitti innokkaasti pitäjiin koulumestareita. Useissa seurakunnissa koettiin kuitenkin myös paljon turhia yrityksiä pitäjänkoulun perustamisessa.⁷¹

Myös Bergh sai huomata pitäjänkoulun perustamisen vaikeudet. Paitsi että kyläläiset olivat nihkeitä koulumestarin rahoittamiseen, niin oli toinenkin pulma: pätevien opettajien puute. Jos oli vaikea saada hyviä lukkareita, niin sitäkin vaikeampaa oli saada hyviä koulumestareita. Lisäksi yksi koulumestari ei paljoon riittänyt, sillä oppilaita oli satoja. Koulujen piti sen vuoksi toimia kiertävinä, useimmiten pari kuukautta kerrallaan kussakin kylässä. Myös tilakysymys aiheutti ongelmia. Talollisten oletettiin antavan vapaaehtoisesti tiloja koulun käyttöön, mutta näin ei aina tapahtunut. Nurmijärven ensimmäinen koulumestarikokeilu 1830-luvun alussa kesti vain pari vuotta. Vasta vuonna 1839 saatiin vakinainen koulumestari, ylioppilas Malakias Costiander. Hän ryhtyi pitämään kiertokoulua vuoronperään opettaen eri kylillä. Kun Palojoen kiertokoulu alkoi keväällä 1841, oppilaisiksi pääsivät myös räätäli Stenvallin pojat 12-vuotias Emanuel, 9-vuotias Albert ja 6-vuotias Aleksis. Oppilaita oli yhteensä 66. Aleksis oli heistä nuorin; vanhimmat olivat jo 24-vuotiaita. Vuonna 1841 Bergh sai perustetuksi pitäjänkokouksen päätöksellä myös niin sanotun ”köyhäin koulun”, jossa köyhät lapset saivat käydä koulua ilmaiseksi ja saivat lisäksi köyhäinkassasta myös ruuan. Sinne kutsuttiin myös ikääntyneitä rippikoulun käymättömiä.⁷²

Lukkarien opetustoimessa tapahtui käänne, kun erilaiset muut koulut, kuten pitäjänkoulut, kyläkoulut ja sunnuntaikoulut, yleistyivät. Lukkarinkoulujen merkitys väheni ja oppilasmäärä pieneni. Koska kirkko halusi pitää kiinni kansanopetuksesta, lukkarien opetusvelvollisuutta jopa lisättiin määräämällä heidät pitämään tarpeen vaatiessa lukkarinkoulua neljä kuukautta vuodessa.

⁷¹ Laasonen 1991, 327–328; Tampereen piispat 2004, 7, 19; Markkola 2007 a, 86.

⁷² KA mf TK 356 Nurmijärven koululaisten luettelot 1839–1857; mf TK 351 Nurmijärven pit. kok. ptk. 1833–1853; Sinnemäki 1936 b, 190; Tarkiainen 1950, 29–30; Oksanen 1981, 21; Sihvo 2000 b, 53; Tiimonen 2001, 72.

Niinpä Nurmijärven 24 opettajaa pitäjänkouluissa eivät tehneet tarpeettomaksi lukkarinkoulua, jossa vielä 1850-luvun puolivälissä oli 15 oppilasta. Kansakouluasetus 1858 merkitsi kuitenkin lukkarinkoulujen lopullista syrjäyttämistä lasten opetuksesta. Rippikouluun valmistava alkuopetus jäi kansanvalistuskomitean esityksestä edelleen kotien ja kirkon valvomien kylä- ja sunnuntaikoulujen tehtäväksi. Sen sijaan laiskanlukijoiden ohjaaminen nähtiin vielä lukkarien työalueena.⁷³

2.5. Veljesten kouluhalut

Kiven kokemukset koulutiestä siirtyivät veljesten tarinaan. Siihen Kivi sijoitti niin suuren halunsa päästä kouluun kuin koulunkäynnin vaikeudet, eväsvarojen niukkuuden ja kannanottonsa tiukkaan koulukuriin.

Veljeksistä Aapo olisi aikoinaan halunnut päästä kouluun, mutta monilapsisen, köyhän kodin poikana kouluun lähtemiseen ei ollut mahdollisuutta. Juhani ja Aapo keskustelivat tästä:

Juhani: Sinulla on hyvät lahjat. – Totisesti! oletpa syntynyt papiksi.

Aapo: Mitä tiedän minä? ja miksi haastelemme lahjoista? Täällä metsissä ne katoovat tietämättömyyden sumuun, haihtuvat pois kuin lirisevä puronen santaan.

Juhani: Kova onni ei päästänyt sinua kouluun.

Aapo: Mistä olis tullut varat meidän talollemme minua kouluttaa? Muistakaa: keikkuupa siinä yksikin pussi kodin ja koulun välillä, ennen kuin saadaan poika puusäkkiin.⁷⁴

Aleksis Kivellä oli ollut samanlainen halu päästä kouluun. Hän ei tahtonut ryhtyä isänsä apulaiseksi räätälintyöhön veljiensä tavoin, vaan hän tahtoi opiskella ja ryhtyä kirjailijaksi. Äiti toivoi pojasta pappia. Köyhällä räätälinperheellä ei kuitenkaan ollut varaa lähettää poikaa Helsinkiin kouluun, sillä koululaisen evästäminen ja muista kuluista vastaaminen nielisi suuren osan muun perheen toimeentulosta.⁷⁵

Aleksis Kivi pääsi aloittamaan syksyllä 1847 koulunkäynnin Helsingissä, kun siellä työssä oleva vanhin veli Juhani lupasi auttaa kustannuksissa. Aleksis Kivi oli ainoa koulua käyvä nuorukainen kotikylässään. Isä saattoi hänet kouluun ja hevosrattaitten kyydissä oli pojan lisäksi leipäsäkki, voipytty ja muita eväsvaroja. Eväsvarat olivat tärkeä osa koulunkäyntiä. Kivi ymmärsi niiden arvon ja kirjoitti niistä usein Seitsemässä veljeksessä. Evässäkkejä tarvittiin keikkumaan

⁷³ Tarkiainen 1950, 28, 30; Iisalo 1968, 14; Jalkanen 1976, 116, 118–119, 131, 141; Oksanen 1981, 7; Plit 1984, 42; Huovinen 1987, 93.

⁷⁴ Kivi 1870, 34.

⁷⁵ Meri 1973, 28; Koskimies 1974, 22.

nuorimman veljen Eeron harteilla, kun hänet laitettiin Impivaarasta jahtivoudin oppiin lukutaitoa harjoittamaan. ”Tuohikontti seljässä, haarapussi olalla ja aapiskirja poijussa” matkasi Eero joka maanantaiaamu palaten lauantai-iltana tyhjillä pusseilla.⁷⁶

Koulunkäynnin ensimmäisenä haasteena Kivellä oli oppia ruotsin kieli, jolla kaikki koulusivistys siihen aikaan annettiin. Sen vuoksi hänet pantiin Katajanokalla sijaitsevaan kouluun, jossa ”Ukko Granberg” opetti vähävaraisia lapsia pienestä maksusta lukemaan ja kirjoittamaan ruotsia. Seuraavana vuonna Kivi pääsi ala-alkeiskouluun. Ala-alkeiskoulu oli maallisella sektorilla toimiva oppikoulun osa, joka toimi kansanopetuskouluna. Koulun rehtorina ja opettajana oli maisteri C. F. Stockus, umpiruotsalainen mies. Koulu oli kaksiluokkainen, mutta Kivi menestyi hyvin ja rehtori siirsi hänet jo joululta toiselle luokalle, joten hän selvitti koulun yhdellä vuodella. Hänellä oli kiitettävät arvosanat kaikissa aineissa. Rehtori kehui hänen edistystään veljelle ja kehotti tätä kustantamaan hänen jatko-opiskelujaan. Puotipalvelijana ollut veli, jonka varoihin oli luotettu, ei kyennyt kovin suuresti häntä auttamaan.⁷⁷

Köyhyys pakotti Aleksis Kiven elämään mahdollisimman halvalla ja säästäväästi. Kotoaan hän sai alkuvuosina leipää, voita ja hiukan muutakin särkeä, joita Albert-veli kuljetti hänelle tuon 40 kilometrin matkan useimmiten jalkapatikassa. Nämä niukat lähetyksetkin ehtyivät kuitenkin vähitellen, sillä kotona oli itsessäänkin täysi tietäminen toimeentulosta. Nälkävuosia elettiin niin kirjassa kuin todellisuudessa. Samoin kuin veljekset kiristivät nälkävyötään, samoin Kivi kertoi asuintoverilleen käyttäneensä nälkävyötä ihan kirjaimellisesti, kun leipää ei ollut eikä rahaa millä ostaa⁷⁸

Syksyllä 1849 Aleksis Kivi aloitti yläalkeiskoulun, joka oli tieteellistä sivistystä jakava oppikoulu.⁷⁹ Hän oli koulutovereitaan vanhempi, jo 14-vuotias, huonosti vaateitettu maalaispoika, ja lisäksi suomenkielinen. Varakkaat ruotsalaiset pojat pilkkasivat hänen köyhyyttään ja rikkinäisiä housujaan. Näistä ”hyvin rikkinäisistä” housuistaan Kivi kirjoitti veljelleen Emanuellille ja pyysi tekemään itselleen uudet housut.⁸⁰

⁷⁶ Kivi 1870, 261–262; Tarkiainen 1950, 55, 57, 63; Sihvo 2002 b, 40, 54, 56.

⁷⁷ Tarkiainen 1950, 56–57, 59; Iisalo 1968, 120; Koskimies 1974, 25; Sihvo 2002 a, 104.

⁷⁸ Tarkiainen 1950, 55, 57, 61, 63; Meri 1973, 30, 35; Koskimies 1974, 25–29.

⁷⁹ Iisalo 1968, 120.

⁸⁰ SKS KIA AK 40:12:1-7 Aleksis Kiven kirje Emanuel Stenvallille 9.12.1855; Koskimies 1974, 31.

Aleksis Kivi sai Seitsemän veljeksien tavoin kokea olevansa erilainen, ympäristön halveksima ja alempana muita. Vastineeksi Kivi kirjoitti suomikiihkoisia reunahuomautuksia oppikirjansa marginaaliin. Opettaja huomasi ne ja otti patukan, jolla hän löi Kiveä käsille. Ruumiillinen kuritus oli Aleksis Kivelle kova paikka. Kivi oli alkanut vapista ja huusi: ”Voi, älkää lyökö, ei äitikään ole minua koskaan lyönyt.” Äiti piti yleensä tiukkaa kuria, mutta suhtautui lempeästi nuorimpaan poikaansa. Seitsemän veljeksien äiti sen sijaan joutui useinkin käyttämään vitsaksia villikkopoikiensa ojentamisessa. Kurinpito oli yleisesti äitien tehtävänä ja ajan tavan mukaan piiska olikin aina valmiina. Aleksis Kivi hyväksyi veljeksien äidin kurinpidon pannen pojat muistelemaan sitä hyvällä, vaikka hän ei itse sellaista ollutkaan joutunut kotonaan kokemaan. Koulukuriin kuuluvaa fyysistä lyömistä Kivi ei kuitenkaan hyväksynyt, mutta joutui sitä toisenkin kerran kokemaan. Alkuun hän oli ollut luokkansa parhaita oppilaita, mutta nelivuotisen koulun kolmannella luokalla hän ei osannut maantiedon läksyään, jolloin opettaja käytti patukkaansa. Opettajan mukaan Aleksis luki mitä itse tahtoi ja vähät välitti muusta opetuksesta. Kivi jätettiin luokalle, vieläpä toistamiseen.⁸¹

Luokalle jättäminen oli koulussa hyvin tavallista; Kiven luokan 39 oppilaasta luokalle jäi 21. Ensimmäisellä kerralla Kiven kohtalon jakoi 15, ja neljännelle siirrettiin vain 9 oppilasta. Toisella kerralla Kivi oli yksi kymmenestä luokalle jätetystä. Aleksis Kivi koki luokalle jättämisen epäoikeudenmukaisena ja opettajan mielivaltana. Kivi sai vastenmielisyyden sekä maantietoa että koko koulua kohtaan. Koulu oli osoittanut hänelle shokinomaisesti yhteisön ja oman sisäisen elämysmaailman ristiriidan. Hän ei halunnut jäädä siihen ristiriitaan, vaan päätti lopettaa koulun ja palata onnenmaahansa, kotiin Nurmijärvelle.⁸²

Kun kirkkokurilainsäädäntöä ryhdyttiin uudistamaan vuonna 1845, alettiin vaatia ruumiillisen kurituksen kieltämistä kouluissa. Samanaikaisesti koulukurista käytävän keskustelun kanssa teologiset koulukunnat väittelivät kirkkokurista. Käytännöllisen teologian professori Frans Ludvig Schauman pohti kirkkokuria väitöskirjassaan 1847. Hän korosti, että ehtoollisella käyminen oli velvollisuus niille, jotka halusivat olla seurakunnan todellisia jäseniä. Schauman totesi, että voimassa olleiden kirkkokurisäännösten mukaan poissaolo ehtoolliselta oli rangaistava teko, samoin katekismussaarnakuulustelujen ja kinkerien

⁸¹ Tarkiainen 1950, 59–60; Meri 1973, 32; Ketonen 1989, 21–22.

⁸² Tarkiainen 1950, 60–61; Sihvo 2000 b, 56.

laiminlyöminen. Niistä määrättiin julkinen varoitus tai sakkorangaistus. Jos nuhteet eivät tehonneet, kovennettiin seuraamuksia suuremmilla sakoilla ja häpeärangaistuksilla, muun muassa jalkapuuhun määräämällä. Käynnissä olevassa kirkkokurikeskustelussa esitettiin vaatimuksia häpeärangaistusten kuten jalkapuun käytön poistamisesta. Jalkapuurangaistus poistettiin vuonna 1848, mutta samalla asetuksella säädettiin sen tilalle kirkkoneuvoston edessä annettu varoitus sekä mahdollisesti kuulutus saarnatuolista, jotka molemmat kuitenkin olivat julkisia häpeärangaistuksia. Kirkkokurista haluttiin pitää kiinni. Samoin haluttiin pitää kiinni koulukurista, vaikka paineita sen lieventämiseen olikin. Vuonna 1853 käytiin sanomalehtien palstoilla vilkasta polemiikkia koulukurista. Ankaraa ruumiillista kuristusta kouluissa sekä puolustettiin että vastustettiin. Toisaalta pidettiin hyvänä, jos oppilaat pelkäsivät rangaistuksen tuottamaa häpeää, toisaalta arveltiin rangaistuksen parantamisen sijaan paaduttavan vastentahtoisia oppilaita.⁸³

Kirjoittamalla omat kokemuksensa koulukurista veljesten lukkarinkoulun ankeaan kuvaukseen Kivi halusi ottaa kantaa koulukurista nousseeseen yleiseen keskusteluun. Hän kuvasi tilannetta Lukkarilan väkituvassa ja ilmaisi siinä selvin sanoin, mitä hänen mielestään kovasta kurinpidosta seurasi:

Vallan vitkaa edistyi veljesten oppi, jota ei jouduttanut heidän opettajansa peloittava kiinteys, vaan päinvastoin kangisti aina enemmän heidän haluansa ja mieltänsä.⁸⁴

Veljesten lukemaan opettelu katkesi, kun veljessarja pakeni lukkarilan ikkunasta vapauteen ja saman tien Impivaaran korpeen, isoisän turpeentuneelle sysikoijulle, pois liiallisten vaatimusten yhteiskunnasta. Veljekset tuomitsivat jyrkästi lukkarin "kiinteän ja kovan" opetusmenetelmän.⁸⁵ Väkivaltaisen kurinpidon ja ankarien pakkotoimenpiteiden seurauksena nousi veljesten uhma: sellainen yhteiskunta ei ollut heitä varten. Aleksis Kivi yhtyi kertomuksellaan yhteiskunnassa noihin aikoihin nousseisiin vaatimuksiin vanhanaikaisten opetusmenetelmien muuttamisesta modernimpaan ja lempeämpään suuntaan. Nämä vaatimukset olivat osa yleistä edistyspyrkimystä. Kivi ei kuitenkaan esittänyt veljesten vastahankaisuuden syyksi opetusmenetelmien vanhanaikaisuutta vaan nimenomaan kurin kovuutta ja siinä käytettyä väkivaltaa. Suomi oli ollut ja oli

⁸³ Halmesmaa 1978, 10, 12, 27–28, 34, 41–48.

⁸⁴ Kivi 1870, 52.

⁸⁵ Kivi 1870, 52–53, 55–57

edelleen vahvasti väkivallan maa. Väkivaltaa käyttivät kaikki kansankerrokset ja myös oikeusjärjestelmä ruumiinrangaistuksineen.⁸⁶ Kivi ei sitä hyväksynyt.

Kovat opetusmenetelmät olivat loukkaus veljesten ihmisarvoa kohtaan; sitä he eivät suvainneet sen enempää kuin toukolalaisten pilkkalaulujakaan. Esivaltaa kunnioittavina he eivät kuitenkaan nousseet vaatimaan muutosta kohteluunsa vaan päättivät hylätä koko mahtailevan järjestelmän.

Siuntion vuosinaan Kivi saattoi paeta huoneensa ikkunasta ulos puutarhaan, kun taloon tuli vieraita. Yleensä hän seurusteli mielellään jokaisen suomenkieltä puhuvan matkamiehen kanssa, joka ovea kolkutti, mutta hän ei ehkä halunnut tulla häirityksi kesken työskentelyn, ehkäpä juuri Seitsemän veljeksien kirjoittamisen. Hän halusi siten ehkä varjella omaa aikaansa ja säilyttää oman vapautensa. Pakoon Kivi päätyi myös yläalkeiskoulustaan. Väkivaltaisen kohtelun jälkeen hän ei enää halunnut mukautua koulun ja opettajan asettamiin rajoihin vaan pakeni. Aleksis Kivi palasi mieli mustana kotiin Nurmijärvelle huutaen: ”Minä vihaan koulua. En mene enää ikinä kouluun.” Hän erosi sieltä isän luvalla vuonna 1852. Myöhemminkään hän ei halunnut mennä enää kouluun, mutta oli päättänyt kuitenkin pyrkiä ylioppilaaksi. Hän yritti alkuun opiskella Helsingissä jonkun vanhemman toverin johdolla. Sitten hän meni niin kutsuttuun ”ylioppilasleipomoon”, jossa joukko nuoria lukumiehiä oli liittynyt yhteen valmentaakseen nuorukaisia ylioppilastutkintoon. Valmennushanke menestyi hyvin, ja yliopiston nimikirjaan on 1850-luvulla merkitty kymmenittäin leipomosta valmistuneita ylioppilaita.⁸⁷

Kirjoittamalla pakenemisen veljesten lukkarilassa käyntiin Kivi nosti esille erään piirteen suomalaisen lukemisen historiassa, lukemisen pelon. Lukemisen vastentahtoisuus on Kiven mukaan saanut alkunsa lukkarin sauvasta ja nolatuksi tulemisen pelosta. Nolatuksi tulemisen pelko oli pannut kirkkokansan pakenemaan katekismuskuulusteluja jumalanpalveluksen lopussa. Samoin kinkereiltä pyrittiin kuulusteluja pakoon.⁸⁸ Samaa pakenemisen keinoa Kivi käytti veljesten vapauttamisessa lukkarilan ikkunasta. Antamalla veljesten paeta Kivi halusi tuoda itse löytämänsä ja kokemansa pakenemisen vaihtoehdoksi oman identiteetin ja itsemääräämisvallan säilyttämiseksi.

⁸⁶ Kinnunen 1987, 178–179; E. Laine 2002, 13, 17; Aalto 2006, 231, 233, 248; Peltonen 2006, 230.

⁸⁷ Tarkiainen 1950, 60–61, 67–68, 218; Koskimies 1974, 27; Ketonen 1989, 22, 24; Sihvo 2000 b, 56.

⁸⁸ E. Laine 2002, 17, 22–23.

Monen nurmijärveläisenkin olisi tehnyt mieli karata, mutta "kruununmiehet" toivat karkurit takaisin. Vanhat miehet pakenivat pappien kuulusteluja, kun eivät hyväksyneet niissä käytettyä kovaa kuria. Kiven mukaan suomalaiset kansanihmiset olivat äärimmäisen harvoin sellaisia "hyvälukijoita", jotka pystyivät tulemaan kuulusteluihin levollisesti. Paljon enemmän oli katekismuskuulusteluja ja kinkeripäivää pelkääviä. Monet aikalaislähteet, muun muassa Tarkiainen tekemät haastattelut, vahvistavat tämän. Kivi kuvasi lämmöllä näitä "visapäitä", jotka eivät koskaan oppineet aapistansa ja saivat myötäänsä niin kuin Jaakkolan Paavo ja Kukkoisten Mikko istua sekä kinkerituvan pöydän alla että jalkapuuissa häpeämässä. Kuitenkin he veljesten tavoin täyttivät miehen mitan työssä pellolla ja korvessa. Lukemaan pakottaminen oli heille loukkaus itsenäisen talonpojan arvoa ja ihmisoikeutta kohtaan.⁸⁹

Kivi kuvaa vapaan miehen loukkaantumisen syvyyttä ja vihaa kertoessaan Jukolan Juhanin reaktiosta jalkapuun osuvaan pilkkaan.

Juhani: Kymmenellä lärvellä irtistelee meitä vastaan kirkonporstuasta jalkatukki. Eero: Nyt muistat hieman väärin; jalkapuuissa ei olekaan kymmentä läpeä. Kuinka monta tähteä on Otavassa; kuinka monta poikaa Jukolassa?

Juhani: Seitsemän poikaa meitä on. Siis seitsemän läpeä ja seitsemän poikaa. No sitä hullumpi. Seitsemän läpeä! Aina sitä hullumpi vaan. Kas kuinka ihmiset ja kova sallimus ovat yhdessä juonessa meitä vastaan. Seitsemän läpeä kuin myllynkiven silmää! Mikä pilkka kovalta onnelta! Mutta ampukoot he päällemme kaikki kiukkunsa nuolet, mehän puremme läpikiusatut sydämemme kovaksi kuin kipenöitsevä teräs. — me silmät ummessa, kiristäen hammasta ja myristen kuin villit härjät, rynkäämme päisin. — Aatos, veristää tuota herra provastiamme, sehän maistuisi vihaiselle mielelleni kuin hunajakaste. — kynsillä ja hampailla iskisin hänen kurkkuunsa kuin susi-ilves. Kappaleiksi, tuhanneksi kappaleeksi repisin miehen.⁹⁰

2.6. Keppiä ja porkkanaa

Piispa Johannes Gezelius vanhempi oli ryhtynyt tehostamaan lukutaidon edistymistä häpeärangaistuksilla. Vuonna 1687 säädettiin, että jokaiseen kirkkoon oli hankittava jalkapuu. Nuoret ja keski-ikäiset, jotka olivat haluttomia perehtymään kristinoppiin, sai papin ja kirkkoneuvoston varoitusten jälkeen panna jalkapuuhun. Rangaistuksen tuli tapahtua sunnuntaina jumalanpalveluksen aikaan kirkon oven ulkopuolella, jolloin jalkapuuissa olija joutui häpeämään koko seurakunnan edessä.⁹¹

Nyt veljeksillä oli tämä kurimus edessä. Lautamies Mäkelä toi siitä rovastin viestin:

⁸⁹ Tarkiainen 1950, 276; Häggman 2007, 213.

⁹⁰ Kivi 1870, 93–94.

⁹¹ Halmesmaa 1976, 19, 32–33, 212, Häggman 2007, 223.

Mäkelä: Pojat, pojat! Onpa nyt edessänne tuhon päivä.
Juhani: Millainen on tämä päivä?
Mäkelä: Häpeän päivä. Provastilta olen saanut tuiman käskyn, saattaakseni teitä tulevana sunnuntaina kirkolle.
Juhani: Mitä tahtoo hän meistä kirkolla?
Mäkelä: Istuttaa teitä jalkapuuuhun; suoraan sanottu.⁹²

Veljeksille uhkaus jalkapuuuhun joutumisesta toimi pelottelukeinona hyvin. Jalkapuu esiintyi usein veljesten puheissa. Osaamattomuus oli häpeä, kuten veljekset ja erityisesti Eero oli kokenut, ja laiskankoulu oli häpeä. Lukutaito oli romaanin yhteisössä jo yleinen, mitä osoittavat toukolalaisten pilkkalaulu ja Eeron repliikki: "Häpeä kyllä näin vanhan vasta tavaamista harjoitella."⁹³ Kaikkein häpeällisintä oli kuitenkin joutua jalkapuuuhun.

Lautamies Mäkelän lähestyessä taloa veljekset tiesivät olevansa monin verroin jalkapuunsa ansainneet. Paitsi että lukutaito oli edelleen saamatta lukkarilasta karkaamisen vuoksi, niin rovastilla oli monta muutakin syytä puuttua veljesten elämänmenoon kovalla kädellä: lukkarin ikkunan särkeminen karkumatkalle ponkaistessa, maantiellä tapahtuneet tappelut Toukolan poikien kanssa ja kiukuspäissä Rajamäen rykmentin kautta lähetetyt terveiset rovastille, ”sille ulkokullatulle, tekopyhälle ja rikkaalle rasva-makkara-rovastille - - peijakas hänet periköön, ottakoon hänen niskaansa ja lennättäköön häntä niin kuin pirun on tapana pappia lennättää.”⁹⁴ Jos veljesten toimia vertaa Nurmijärven vuonna 1823 vahvistettuun kyläjärjestykseen, niin veljekset olivat rikkoneet monta säännöstä. Rangaistavia tekoja olivat mekastaminen, juopuneena rellestäminen ja tappelu yleisellä paikalla.⁹⁵ Jalkapuusta välttyminen alkoi tuntua mahdottomalta:

Aapo: Senpä temppelin juurella kerran istumme häpeän mustassa puussa, istumme niskat kyyryssä kuin seitsemän variksen-poikasta aidalla, ja kuulemme ihmisten, osoittaen sormellansa, lausuvan: tuossa istuvat Jukolan laiskat veljekset.⁹⁶

Vaikka jalkapuurangaistus poistettiin vuonna 1848, papit vielä 1865 uhkailivat rippikoululaisia sillä. Papit vetosivat siihen, että jalkapuurangaistuksen määrääminen kuului papiston erioikeuksiin, joita ei voitu poistaa ilman valtiopäiväkäsittelyä ja papiston suostumusta. Valtiopäiviä ei kuitenkaan kutsuttu koolle vuosien 1809–1863 välillä, joten asiaa ei ollut voitu käsitellä. Myös ruumiillista kuritusta käytettiin kirkollisissa piireissä samoin kuin kouluissa, jos sanaa ei toteltu. Tuomiokapituli joutui käsittelemään valituksia, joiden mukaan

⁹² Kivi 1870, 90.

⁹³ Kivi 1870, 54; Kinnunen 1987, 170.

⁹⁴ Kivi 1870, 63.

⁹⁵ Sihvo 2002 a, 235.

⁹⁶ Kivi 1870, 59.

pappi ja lukkari olivat kinkereillä vetäneet tukasta ja antaneet korvatillikoita tai unilukkari oli tullut kinkereille vitsakimpun kanssa. Ruumiillisen kurituksen käyttämisestä ei ollut kirkollisia säännöksiä. Yleensä papisto ei tehnyt asiasta merkintöjä, ja vain harvat kuritusta saaneista uskalsivat tai osasivat valittaa.⁹⁷

Mutta kepin ja uhkauksien ohella oli käytettävissä myös porkkanaa, mikä muodostui yhteiskunnallisista oikeuksista, jotka avautuivat vain lukutaidon ja katekismuksen osaamisen kautta. Ehtoolliselle ei päässyt ilman näitä taitoja, ja ehtoolliselle osallistuminen puolestaan oli todistajana toimimisen, kummina olemisen, passin saamisen ja virkaan pääsemisen ehto.⁹⁸ Tavalliselle kansalle merkityksellisintä oli se, että ehtoollisella käymättömyys oli avioliiton solmimisen este, ja tästä tuli yllyke myös seitsemän veljeksien rippikoulun käynnistymiselle:

Aapo: Katsokaat: ellemme osaa lukea, niin laillinen vaimokin on meiltä kielletty.
Timo: Jassoo! Onkos se niinkin? No vie sinun! Sittenhän kelpaa tuota koettaa, koska sen konstin kautta saan itselleni ehkä kelpo akankin, jos niin hulluksi tulisin. Mutta kukas⁹⁹ tietää kuinka täällä pojan päähän mällähtää. Sitä ei tiedä muut kuin Jumala⁹⁹

Vanhempien kuoltua veljeksien oli otettava vastuu talonpidosta, ja hetimmiten he joutuivat pohtimaan, kuinka hankalaa olisi talonpito ilman emäntää:

Aapo: Emännätön isännys on puoletonta ja ontuvaa; talo ilman aitan polulla astelevaa emäntää ...
Timo: On niinkuin sudenpesä ilman naarassutta, tai niinkuin saapas ilman toista saapasta; totisesti ontuupas se niin kuin Aapo sanoi.
Aapo: Talo ilman aitan polulla astelevata emäntää on niinkuin pilvinen päivä, ja sen perheenpöydän päässä asuu ikävyys kuin riutuva syksy-ilta. Mutta hyvä emäntä on talon kirkas aurinko, joka valaisee ja lämmittää. – Katso: ensimmäisenä jättää hän aamulla vuoteen, sotkee taikinansa, rakentaa miehellensä suurusta pöytään – – Ja nyt hän taasen hyörii ja pyörii, kääntyy ja keikkuu, sotkee vielä toisen taikinan – – ja vasta, koska toiset jyräävät jo sikeimmässä unessa, kallistuu hän siunaten vuoteellensa...¹⁰⁰

Isännän oli siis tarpeen saada vaimo, mutta avioliittoon ei päässyt ennen kuin oli käynyt ripillä, ja ripille ei päässyt ilman lukutaitoa. Veljekset olivat umpikujassa. Luku- ja kristinopin taitojen heikkous oli johtanut 1700-luvulta lähtien siihen, että ”laillinen vaimo” ja kristillinen avioliitto ei ollut mahdollista. Historia kertoo useita tapauksia, joissa lukutaidon puute johti naimattomuuteen ja laittomaan yhteiselämään. Muun muassa torppari Pietari Sirviö joutui Kuopiossa vastaamaan kirkkoneuvoston eteen siitä, että oli siittänyt jo toisen lapsen Kirsti Heikkiselle. Molemmat olivat naimattomia. Avioliiton solmimisen esteenä oli yksinkertaisesti

⁹⁷ Österbladh 1933, 72; Halmesmaa 1978, 65, 69–70, 139; Koskenvesa 1984, 14–15, 30–31; Tiimonen 2001, 165.

⁹⁸ KL 1686, XI: 5; Taipale 1980, 45–46; Kotkaheimo 1989, 97; Arffman 2000, 61; E. Laine 2002, 20.

⁹⁹ Kivi 1958, 257.

¹⁰⁰ Kivi 1958, 25–26.

lukutaidon puute. Heikkinen oli ollut jopa rippikoulussa, mutta ei ollut oppinut läheskään tarpeeksi päästäkseen ehtoolliselle. Tohmajärven pitäjässä kerrottiin olleen useita kihlautuneita pareja, joita ei ollut voitu vihkiä ehtoollisella käymättömyyden vuoksi, mutta jotka siitä huolimatta elivät luvattomassa yhdyselämässä.¹⁰¹

Lukutaito ja ripilläkäyminen oli ehtona myös muissa yhteiskunnallisissa ja kirkollisissa oikeuksissa. Esteettömyys ehtoollisella käyntiin ja säännöllinen käynti olivat esimerkiksi todistajaksi pääsyn ehtona. Veljesten mieleen oli kipeänä jäänyt käynti käräjillä, koska heitä ”ei valallekaan laskettu”.¹⁰² Niinpä toinen veljeksille tärkeä yhteiskunnallinen houkutin oli todistajana toimimisen oikeus. Juhani ja Timo olivat kerran olleet ”korkean-oikeuden” edessä todistamassa, ja se muisto sai vieläkin röyhistämään rintaa:

Juhani: Muistanpa vielä, muistanpa koska komsarjus huusi: ”Juhani Juhani-poika Jukola, Toukolan kylästä!”

Timo: ”Ja nuorempi veljensä Timoteeus!” Minähän olin siellä myös. Minähän olin vierasmiehenä myös, Juhani.

Juhani: Olit, olit. Kyllä monen silmät ja korvat pöllähtivät pystyyn: ”Juhani Juhani-poika Jukola, Toukolan kylästä!”

Timo: ”Ja nuorempi veljensä Timoteeus!”¹⁰³

Juhani ja Timo pysähtyivät haikeina ja ylpeinä muistelemaan, kuinka heidän nimensä olivat kulkeneet ”protokollissa ja suplikaaneissa aina keisariin asti” ja kuinka käräjäasia tuli veljesten ”vakavan ja vilpittömän puheen” vuoksi hoidetuksi: Koivulan Kaisa-rukka sai lapsellensa isän ja elatuksen. Karvaamaan jäi kuitenkin pettymys siitä, että heitä ei oikeudenkäynnissä laskettu valalle. Vasta rippikoulun käynnyttä voitiin kuulla oikeuden istunnossa valan tehneenä todistajana.¹⁰⁴ Timo ja Juhani keskustelivat siitä, kuinka hyvälle tuntuisi, kun saisi oikein käsi Raamatulla todistaa ja koko porstuallinen väkeä olisi sitä ihmettelemässä.¹⁰⁵

Merkittävin houkutin veljeksille oli kuitenkin saavuttaa hyvä maine ja ympäristön hyväksyntä. Aikaisemmalla elämäntavallaan he eivät olleet pystyneet sitä millään tavalla edistämään. Talonsa he olivat päästäneet ränsistymään, pellot olivat hoitamattomia, ja he itse aikamoisia kylänhäirikköjä.

¹⁰¹ Peltonen 1932, 19–20; Halmesmaa 1978, 85; E. Laine 2002, 28–29; Markkola 2007 a, 87; 2007 b, 255.

¹⁰² Kivi 1958, 82.

¹⁰³ Kivi 1870, 82.

¹⁰⁴ Huovinen 1987, 138.

¹⁰⁵ Kivi 1870, 82–83.

Aapo: Talomme on huutavassa hukassa. Jukola, tämä vaivaisten pesä, on perin surkeassa tilassa, ja me itse, talon seitsemän perillistä, vieläkin surkeammassa tilassa, niin ainakin maailman edessä. – – Sentähden, parannusta, parannusta harrastelkaamme kaikin voimin!¹⁰⁶

”Hyvällä tai pahalla, lukemaan oli opittava.” Turun piispa Tengströmin 1807 oli lausunut tämän osviitan papistolle.¹⁰⁷ Veljekset olivat omin päin ja alitajuisesti päätyneet samaan totuuteen. Veljeksille päätös kaikin puolisesta parannuksen teosta oli vakaumuksellinen tavoite ja suuntaviiva. Veljesten tavoitteena oli yhteisössä, yhteiskunnassa ja kirkossa voimassaolevien normien täyttäminen. Kehityspyrkimyksen päämääränä oli kasvaa kelpoisiksi talonpojiksi aineellisessa mielessä ja sekä moraalisesti että sosiaalisesti nuhteettomiksi kansalaisiksi ja tulla samalla oikeiksi seurakunnan jäseniksi. Heidän tehtävänsä oli kuroa umpeen välimatka muuhun yhteiskuntaan: päästä maanviljelyksessä samalle tasolle, jolla jo olivat kylän muut kehittyneimmät talonpojat, peltoviljelyyn ja karjanhoitoon.

Jukolassa veljekset polttivat kaskea saadakseen korvatuksi Viertolan isännälle härkien tappamisesta aiheutuneen vahingon. Kaskiviljely oli nopea tapa saada viljasatoa, se tuotti jo seuraavana vuonna. Se oli ”pellon äiti”, sitä oli tarvittu siirryttäessä asumattomille seuduille. Hämeessä kaskeaminen oli ollut keskeinen viljelymuoto moreenimaaperästä johtuen. Kaskeaminen vaati kuitenkin aina paljon maata ja uutta metsää poltettavaksi, joten kruunu oli alkanut rajoittaa sitä jo 1700-luvulla.¹⁰⁸

Tähän saakka veljet olivat eläneet vailla suunnitelmia, jotka olisivat ulottuneet vuodenaikojen vaihtelua pitemmälle. Kesällä oli kerätty aitat täyteen ja pihaan kasattu tervaskantoja talven varaksi. Hallavuodet opettivat heitä katsomaan kauemmas tulevaisuuteen. Kaskenpoltosta luovuttiin sanomatta sanaakaan, ja siirryttiin peltoviljelyyn, joka mahdollisti pettämättömän perustan.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Kivi 1870, 41.

¹⁰⁷ Huovinen 1987, 119.

¹⁰⁸ Aalto 2006, 59, 65.

¹⁰⁹ Kinnunen 1987, 170, 177, 179; 2002, 111.

3. Tähtäimessä rippikoulu

3.1. Piispa auktoriteettina

Veljesten tähtäimessä alkoi jo olla vakava parannuksenteke, lukemaan oppiminen ja ripille pääseminen, mutta sitä ennen sattui vielä harmillinen kohtaaminen Hiidenkivellä Viertolan härkien kanssa. Henkensä hädässä veljekset ampuivat kimppuunsa hyökänneet 40 härkää, nylkivät ja söivät ne. Viestintuojana olleen lautamies Mäkelän mukaan rovasti aikoi ryhtyä toimenpiteisiin ja pyytää piispaa ja venäjän kasakoita apuun veljesten saattamiseksi kuriin ja rangaistuksiin:

Lautamies Mäkelä: Yhden asian taidan teille kuitenkin varmaan vakuuttaa, sen nimittäin, että provasti on teidän tähtenne kiivaassa keskustelussa piispan kanssa ja että piispan toimesta tulee kohta pitäjäämme viisikymmentä kasakkaa.

Juhani: Karasoo!

Mäkelä: Niin viisikymmentä hevosta ja miestä.

Juhani: Anna heidän tulla.

Mäkelä: Sinäkö niin sanot? Junkkari! Ja minä kun antaisin viisi plootua päästäksemme heistä, päästäksemme häpeästä. Mitä hulluuksia! Sotavoimia pitäjäämme seitsemän miehen tähden? Hulluuksia, hulluuksia! Mutta niinhän on piispamme toimittanut.¹

Lautamies Mäkelä valehteli rovastin aikeista, mutta veljeksiin tällä oli tehokas vaikutus. Veljekset oli kasvatettu kunnioittamaan kirkkoa instituutiona ja he pitivät sitä pyhänä. Sen esivaltaa oli toteltava.² Piisallinen puuttuminen heidän tekemisiinsä nostatti säikähdyksen ja häpeän. Kivi laittoi Aapon puolustautumaan vetoamalla veljesten kunniallisuuteen verrattuna rosvoihin ja ryöväreihin: ”Kasakoita pantakoon liikkeelle Karjan ryöväriä ja Nurmijärven rosvoja varten, vaan ei kohden kunniallisia miehiä, joiden papinkirjassa ei löydy vielä yhtään ainoaa häpeän pilkkua.”³

Aapo viittasi tässä Nurmijärven rosvoihin, joista Kivikin oli saanut jo pienenä kuulla. Nimet, henkilöt ja historiallinen tausta ovat kiinnostaneet niin lukijoita kuin tutkijoitakin. Viittaus Nurmijärven rosvoihin panee etsimään todellisuuspohjaa Kiven kertomille asioille. Yksi näistä on lautamies Mäkelä. Nurmijärven kirkonkylässä on ollut Mäkelä-niminen lautamies, joka löytyy käräjäpöytäkirjoista nimeä myöten Nurmijärven rosvojen mellastusaikana.⁴ Myös siinä, kun lautamies Mäkelä vetosi piispan apuun, taustalla on todellisuusmalli. Nurmijärven kappalainen August Granit oli valittanut piispa Molanderille vuonna

¹ Kivi 1958, 215–216.

² Koskimies 1974, 198; Kinnunen 2002, 92.

³ Kivi 1958, 216.

⁴ Saarimaa 1964, 33; Sihvo 2002 a, 67.

1821 siitä, että kruununvankilat täyttyivät Nurmijärven isännistä ja emännistä, jotka olivat liittyneet maankuuluihin rosvojoukkoihin, jotka kiersivät 1820-luvulla tekemässä pahojaan ympäri maakuntaa. Rosvot murtautuivat Nurmijärven kirkon sakaristoonkin ryöstäen sieltä muun muassa 270 ruplaa, kaksi alttariliinaa ja mustasamettisen messukasukan, josta heillä mahdollisesti oli tarkoitus valmistaa päähineitä torilla myytäväksi. Todellisuuspohjaa on myös siinä, että nimismies Tammelanderin avuksi lähetettiin noina vuosina kahinoiteja rauhoittamaan sotaväkeä tai kasakoita. Venäjän kasakoita todella kutsuttiin silloin apuun ja rosvot saatiin kiinni.⁵ Veljeksillä oli siis syytä säikähtää, ja niinpä he päättivät lähteä hieromaan sovintoa Viertolaan ja korvata härkien tappamisen Jukolan metsien kaskimaitten viljasadoilla.

Veljeksiin piispallisella auktoriteetilla oli vaikutusvaltaa, mutta seurakunnat eivät totelleet piispallisia ohjeita yhtä tehokkaasti. Tämä näkyy erityisesti rippikoulun hitaassa käynnistymisessä. Rippikoulumääräyksen käytäntöön pano vaati useita piispallisia kehotuksia ja tuomiokapitulin kiertokirjeitä. Papistoa jouduttiin jatkuvasti muistuttamaan rippikoulun välttämättömyydestä.

Rippikoulun alkuna voidaan pitää sitä, kun Rothoviuksen aikana (1627–1652) oli alettu erottaa ensiripille aikovat nuoret omaksi ryhmäkseen rippikuulusteluissa, joita papit olivat pitäneet ehtoolliselle pyrkimisen yhteydessä. Nurmijärvellä ensi kertaa ripille aikovia kuulusteltiin erillään yleisistä rippikuulusteluista vuonna 1718. Kuninkaallinen Majesteetti oli antanut tätä koskevan määräyksen vuonna 1642. Niitä, jotka eivät hallinneet vaadittavia katekismuksen kappaleita, alettiin kuulustelujen ohessa opettaa. Puolivälissä 1700-lukua kirkko ryhtyi radikaalipietismin leviämisen pelossa tehostamaan opetusta. Useat sotavankeudesta palanneet henkilöt alkoivat tällöin levittää pietistisiä aatteita. Ilmajoen kirkkoherra Gabriel Peldán kutsui ehtoolliselle pyrkijät pappilaan ja opetti heitä muutaman viikon syksyllä ja keväällä. Abraham Achrenius kertoi pitäneensä rippikoulua Ähtävällä jo vuodesta 1736. Kun toiminnasta oli saatu hyviä kokemuksia, Turun hiippakunnan tuomiokapituli kehotti vuonna 1740 kaikkia seurakuntia pitämään tällaista ”rippikoulua”. Uuden kehotuksen tuomiokapituli antoi, kun se 18.5.1751 muistutti unohtuneiden saarnakuulustelujen ja rippikoulujen pitämisestä. Ilmeisesti suoranaista käskyä rippikoulusta ei ollut annettu, vaan rippikoululla tarkoitettiin vain tehostettuja

⁵ Sinnemäki 1932, 28–29; Koskimies 1974, 17–18; Meri 1974, 23–24; Sihvo 2002 a, 67; Jalava 2008, 57–58.

rippikuulusteluja. Niiden katsottiin sisältyvän kirkkolakiin ja siksi niiden tärkeydestä jatkuvasti muistutettiin. Myös Porvoon hiippakunnan puolella oli ollut rippikoulun alkeita jo 1740-luvulla. Venäjään kuuluneessa ”Vanhassa Suomessa” Karjalan eteläisen rovastikunnan kontrahtirovasti Johan Deutsch oli määrännyt rippikoulua pidettäväksi kaikkialla kaksi viikkoa ja sen jälkeen piti suorittaa hyväksytty tutkinto ennen kuin pääsi ehtoolliselle.⁶

Tärkeäksi käännekohtaksi muodostui Gabriel Forteliuksen piispuuden aika (1762–1788), jolloin järjestettiin rippikouluopetus Porvoon hiippakunnassa. Tuomiokapitulin kiertokirjeissä 1762 ja 1774 säädettiin julkisesta kuulustelusta ja ripille pääsyn ehdoista. Niiden mukaan tuli osata lukea sisältä ja osata ulkoa Lutherin lyhyt katekismus. Sen jälkeen piti tulla papiston luokse jonkin aikaa opetettavaksi. Opetus päättyi julkiseen kuulusteluun ennen konfirmaatiota.⁷

Rippikoulu määrättiin pakolliseksi vuonna 1774, mutta vain muutamissa seurakunnissa päätös pantiin toimeen heti. Joissakin seurakunnissa sen toteuttaminen kesti parikymmentä vuotta, ja oli myös seurakuntia, joissa rippikouluja ei pidetty ollenkaan vaan nuorisoa tutkittiin edelleen pelkästään yleisissä rippikuulusteluissa yhdessä muun rippiväen kanssa. Aina ei voitu erottaa selvästi kuulusteluja ja koulua. Vasta vuoden 1826 lääninrovastien kokouksessa voitiin todeta rippikoulua pidetyn kaikkialla, missä kahdesti, missä kolmesti vuodessa, tavallisimmin 2–3 päivää, joissakin paikoin viikon tai jopa kaksi. Esimerkiksi Savonlinnassa rippikoulua oli pidetty vuoden 1822 lääninrovastin tarkastuksen mukaan kaksi kertaa vuodessa, viikko kummallakin kerralla. Kun ensi kertaa ehtoolliselle tulevien kuulustelut muuttuivat sarjaksi, oli rippikoulun alkeismuoto valmis.⁸

Vuoden 1774 kiertokirjeessä rippikoulujen vuosittaiseksi lukumääräksi oli esitetty kolme tai neljä, mutta siitä tingittiin yleisesti. Nurmijärvellä rippikoulu oli vain kerran vuodessa. Piispa Zacharias Cygnaeus vanhempi (1792–1809) oli kiinnittänyt tähän huomiota tarkastuskäynnillään 16.3.1803 ja kehottanut pitämään kaksi rippikoulua vuodessa, mutta huomautus ei tuottanut tulosta. Piispa Magnus Jacob Alopaeus antoi vuonna 1811 asiasta samaa linjaa olevan määräyksen ja korosti, että rippikoulua oli pidettävä kaksi kertaa vuodessa, mutta

⁶ Mustakallio 1917, 31–33; Kansanaho 1956, 94, 111–112, 117; Taipale 1980, 16; Pirinen 1992, 53; Arffman 2000, 84.

⁷ Mustakallio 1917, 51–52; Tampereen piispat 2004, 13.

⁸ Hornborg 1872, 179; Mustakallio 1917, 51; Alanen 1923, 65; Peltonen 1932, 39; Kansanaho 1956, 111–112, 115–117; Kotilainen 1965, 57–58; Laasonen 1967, 333; Tiimonen 2001, 170–171; Jalava 2008, 56.

tätäkään määräystä ei noudatettu. Vasta piispantarkastuksessa 15.9.1815 Alopaeus sai todeta, että rippikoulua oli nyt pidetty kolme kertaa vuodessa. Näistä rippikouluista yksi oli erillinen rippikoulu ikääntyneille ja vähempitaitoisille.⁹

Kirkkolaista ei saatu ohjeita rippikoulun kestolle, sillä vuoden 1686 kirkkolaissa ei vielä puhuttu rippikoulusta vaan rippikuulusteluista. Rippikoulun kestosta ei alkuun tullut ohjeita myöskään piispoilta tai tuomiokapitulilta. Piispa Cygnaeus näytti 1700-luvulla tyytyneen siihen, että rippikoululaiset saapuivat kuulusteltaviksi vain pari- kolmeksi päiväksi. Pisin rippikoulu koko hiippakunnassa kesti 1800-luvun alussa kaksi viikkoa, mutta monin paikoin se jäi vain muutamaan päivään. Nurmijärvellä rippikoulua pidettiin alkuun kolme päivää, mutta vuonna 1816 jo neljä päivää ja 1817 seitsemän päivää. Rippikoulujen pito riippui paljolti papiston henkilökohtaisesta kiinnostuksesta. Turun hiippakunnassa oli vastaava tilanne. Kun Erik Gabriel Melartin tuli Tengströmin kuoltua arkkipiispaksi, hän teki hiippakunnassaan tarkastusmatkan ja huomasi suunnattoman eron eri seurakuntien välillä. Toisissa oli pidetty rippikoulua vain muutamia päiviä, toisissa viikko tai kaksi, jopa kauemminkin. Tulokset olivat sen mukaisia.¹⁰

Rippikoulun lyhyiden vuoksi ei voitu puhua opetuksesta, vaan ainoastaan rippikoululaisten kuulustelusta. Rippikoulun kestosta keskusteltiin säännöllisesti rovastintarkastuksissa, piispantarkastuksissa ja synodaalikokouksissa. Vuonna 1826 asiasta keskusteltiin lääninrovastien kokoontumisessa, jolloin piispa Johan Molander totesi, että rippikoulu ei ollut vielä saanut vankkaa jalansijaa, ja määräsi, että rippikoulua oli pidettävä viikko kerrallaan. Tämä rippikoulun kesto-aika kaksinkertaistettiin Porvoon 1842 pappeinkokouksen jälkeen. Piispa Carl Gustaf Ottelin otti siellä esille, että monissa seurakunnissa pidettiin rippikoulua vain muutama päivä kerrallaan. Se ei riittänyt, totesi piispa, ja teroitti rippikoulun tärkeyttä. Opetus oli saatava tehokkaammaksi, ja siksi rippikoulua tuli pitää 14 päivää vuodessa. Pappeinkokouksen päätökset julkaistiin tuomiokapitulin kiertokirjeessä, jossa määrättiin, että opetusta oli annettava kaksi viikkoa vuodessa.¹¹

⁹ NKa II Cd:1 piisp.tark.ptk 16.3.1803; NKa II Cd:1 piisp.tark.ptk 15.9.1815; Kotilainen 1965, 83; Jalava 2008, 56–57.

¹⁰ NKa I D:1 Rippilasten luettelo 1814–1855; Mustakallio 1917, 51–52; Peltonen 1932, 47; Kotilainen 1965, 59; Oksanen 1981, 15, 105.

¹¹ NKa I D:1 Rippilasten luettelo 1814–1855; BDC 1840–1844; Porvoon hpk. ppk. ptk 1842 § 17; Hornborg 1872, 204–205; Ruuth 1913, 279–283; Mustakallio 1917, 51–52; Peltonen 1932, 39, 53–54.

Tämän määräyksen toteutumista on vaikea selvittää, sillä tuomiokapitulin keräämissä tilastoissa seurakunnat ovat ilmoittaneet vain kuinka monta viikkoa rippikoulua on yhteensä pidetty, mutta tiedoista ei selviä, kuinka pitkää rippikoulua yksittäiset rippikoululaiset kävivät. Vaadittuun 14 vuorokauden rippikoulun keston on päästy esimerkiksi siten, että tyttöjä ja poikia opetettiin erikseen, kumpiakin yksi viikko. Kouluajan pidennystä saatiin myös siten, että heikkotaitoisia kutsuttiin kouluun uudestaan ennen ehtoolliselle päästämistä.¹² Piispaallinen auktoriteetti ei siten toiminut tarkoitetulla tavalla, koska pidennettyä opetusta ei annettu kaikille.

Toinen opetusta vaikeuttava tekijä oli oppilaiden paljous. Piispa Molander oli antanut vuoden 1826 lääninrovastien kokouksessa määräyksen, että tyttöjä ja poikia oli opetettava erikseen, mikäli se oli tarpeellista nuorison paljouden vuoksi. Joissakin suurissa seurakunnissa rippikoulunuorisoa saattoi olla jopa neljäntäsataa, esimerkiksi Rantasalmella 320 ja Mikkelissä 306.¹³

Annettuja määräyksiä rippikoulujen jakamisesta noudatettiin kuitenkin vain muutamissa seurakunnissa. Nurmijärvelläkin rippikoululaisten määrä oli yli 200 (Taulukko 3), mutta heille pidettiin vain yksi yhteinen rippikoulu. Erilliset rippikoulut tytöille ja pojille toteutettiin vasta toistetun, piispa Ottelinin synodaalikokouksessa 1842 antaman määräyksen jälkeen. Silloin, vuonna 1843, poikien rippikouluun osallistui 124 ja tyttöjen rippikouluun 116, yhteensä 240 henkilöä. Vuonna 1851, jolloin Aleksis Kivi pääsi ripille, rippikoulut pidettiin erikseen tytöille ja pojille. Rippikoulussa oli silloin 123 poikaa ja 86 tyttöä, yhteensä 209 oppilasta. Rippikoululaisten kokoon vaikutti suuresti se, että samat oppilaat joutuivat käymään rippikoulua useaan kertaan. Ensimmäistä kertaa rippikoulua käyviä oli vain noin puolet, ja toinen puoli muodostui toista, kolmatta ja tai useampaa kertaa sitä käyvistä.¹⁴

Nurmijärvellä oli kuitenkin jo vuodesta 1827 alkaen ollut erillinen rippikoulu ruotsinkielisille oppilaille, neljä vuotta aikaisemmin ennen kuin siitä määrättiin kuninkaallisella asetuksella vuonna 1831. Aikaisemmin ruotsinkieliset rippikoululaiset olivat osallistuneet samaan kouluun suomenkielisten kanssa. Heitä oli yleensä joukossa 5–7, joskus 12. Ruotsinkielisten rippikoulu oli yhteinen molemmille sukupuolille, sillä ruotsinkielisiä oppilaita oli yleensä alle 30.¹⁵

¹² Laasonen 1971, 41–42; Tiimonen 2001, 170–171.

¹³ Ruuth 1913, 279–280; Kotilainen 1965, 128. 166.

¹⁴ NKa I D:1 Rippilasten luettelo 1814–1855; Ppapp.kok.ptk. 1842 § 17.

¹⁵ NKa I D:1 Rippilasten luettelo 1814–1855; Sihvo 2000 b, 46.

Piispojen ohjaustoiminnan välineinä oli muutamia kirkollisia instituutioita, esimerkiksi piispantarkastukset, rovastintarkastukset ja pappeinkokoukset eli synodaalit. Pappeinkokouksia oli kirkkolain mukaan pidettävä kerran vuodessa, ja kirkkolaki velvoitti kaikki hiippakunnan papit, joilla ei ollut laillista estettä, tulemaan niihin. Pappeja, jotka jäivät pois yhdestä tai useammasta kokousistunnosta, oli jopa sakotettava kaksi riikintaalaria jokaisesta poissaolotunnista. Myös rovastintarkastuksia oli määrätty pidettäväksi joka vuosi, Rothovius oli kehittänyt piispan avuksi rovastintarkastusinstituution hiippakunnan valvontaa varten. Kontrahtirovastin eli lääninrovastin tehtävänä oli huolehtia siitä, että kirkkolaissa, piispantarkastuksissa ja pappeinkokouksissa annettuja määräyksiä noudatettiin.¹⁶

Pappeinkokouksia oli kuitenkin vaikea saada mahtumaan piispan ohjelmaan, joten niitä saatiin koolle harvoin. Kokoontumisten välinen aika oli Turun hiippakunnassa noin seitsemän vuotta, mutta Porvoon hiippakunnassa se venyi jopa 16 vuoteen. Rovastintarkastuksissakin väli venyi, koska hiippakunnan seurakuntien määrä oli hyvin suuri. Nurmijärvi kuului Porvoon tuomiorovastin rovastikuntaan yhtenä Helsingin rovastikunnan seurakunnista Sipoon ja Tuusulan kanssa. Vuosina 1811–1859 tarkastettavia seurakuntia noin 80, joten niiden läpikäyminen vuosittain oli ylivoimainen tehtävä lääninrovastien omien seurakuntien hoidon ohella, joten ei edes yritetty pyrkiä jokavuotisiin tarkastuksiin. Varsinaisten rovastintarkastusten lisäksi lääninrovastit pitivät muutenkin yhteyttä seurakuntiin, muun muassa toimittivat sinne tuomiokapitulin kiertokirjeet ja piispalta tulleen postin. He olivat myös mukana piispantarkastuksissa. Myöskään piispantarkastusmatkoja ei tehty vuosien 1816–1822 ja 1829–1838 välillä. Piispa Molander tarkasti virkakaudellaan 1821–1837 vain kuusi seurakuntaa. Sen sijaan piispa Ottelin kävi jo ensimmäisenä virkavuotenaan laajoilla tarkastusmatkoillaan neljäsosassa hiippakunnan seurakunnista.¹⁷

¹⁶ KL 1686, XXV § 1–10; Ruuth 1913, 261–265; Laasonen 1991, 79; Koskenvesa 2005, 173–174.

¹⁷ NKa II Cd:1 piisp.tark.ptk.1724–1984; II Cd: 1 rov.tark. ptk. 1714–1917; KL 1686, XXV § 1–10; Ruuth 1913, 261–265; Koskenvesa 1984, 13, 26; Tiimonen 2001, 165, 331, 333–334.; Koskenvesa 2005, 173–175, 177, 188.

Taulukko 1. Piispan- ja rovastintarkastukset Nurmijärvellä sekä Porvoon hiippakunnan pappeinkokoukset vuosina 1801–1866¹⁸

Instituutio	Kokousvuodet (suluissa piispa)
Piispantarkastukset	1803, 1809 (Cygnaeus), 1811, 1815 (Alopaeus), 1845, 1851 (Ottelin)
Rovastintarkastukset	1813 (Alopaeus), 1838, 1839, 1847 ja 1861 (Ottelin)
Pappeinkokoukset	1801 (Cygnaeus), 1817 (Alopaeus), 1842 ja 1860 (Ottelin), 1866 (Schauman)

Pappeinkokouksilla oli yleensäkin tärkeä merkitys hiippakunnan neuvottelutilaisuuksina, mutta noina aikoina pappien kokoontumisilla synodaaleihin oli ollut erityistä lisäarvoa sen vuoksi, että Suomen siirryttyä Venäjän vallan alle valtiopäiviä ei kutsuttu koolle Porvoon valtiopäivien 1809 jälkeen yli 50 vuoteen. Pappeinkokouksissa tehdyt päätökset eli ”synodaalisuositukset” olivatkin tärkeimpiä ohjenuoria kirkolliselle toiminnalle, mutta niidenkään päätöksiä ei aina pantu käytäntöön.¹⁹

Kirkollisen järjestyksen ja yhtenäisyyden luomisessa seurakunnissa olisi tarvittu tiiviimpää ja säännöllisempää ohjausta ja yhteydenpitoa esimerkiksi rippikoulutoiminnan käynnistämiseksi. Koska piispan- ja rovastintarkastuksia samoin kuin pappeinkokouksia oli harvoin, niiden ohjaava merkitys jäi vähäiseksi. Epäsäännöllisten ja harvalukuisten kokoontumisten vuoksi ohjeistukset jäivät paljolti tuomiokapitulin kiertokirjeiden varaan.

3.2. Rippikoulun pääsyvaatimukset

Veljekset olivat vakaasti päättäneet muuttaa elämänsä suuntaa ja piispallisen auktoriteetin säikäyttämänä suorittaa rippikoulun. Jo sinne päästäkseen piti opetella lukemaan.

Mäkelä: Aapiskirjasta täytyy teidän alkaa, päästäksenne kristillisen seurakunnan oikeiksi jäseniksi.²⁰

Vuoden 1774 rippikoulumääräyksissä oli tyydytty Lutherin Vähän katekismuksen ulkoa osaamiseen, mutta vähitellen vaatimukset kasvoivat. Koko 1800-luvun alku käytiin Porvoon hiippakunnassa keskustelua rippikoulun pääsyvaatimuksista ja

¹⁸ NKa II CD:1 piisp.tark.ptk. 1724–1984; rov.tark.ptk. 1714-1917; Porvoon hpk. ppk. ptk; Hornborg 1872; Österbladh 1933, 89.

¹⁹ KL 1686, XXV § 1; Mustakallio 1917, 27; Peltonen 1932, 42; Österbladh 1933, 37, 131; Koskenvesa 1984, 30–31; Tiimonen 2001, 165.

²⁰ Kivi 1870, 92.

niihin sisältyvästä lukutaidosta. Alettiin vaatia lukutaidon omaamista jo ennen rippikouluun tuloa.

Tuomiorovasti Magnus Jacob Alopaeus oli esittänyt Porvoon hiippakunnan pappeinkokouksessa vuonna 1801, että ehtoolliselle aikovien nuorten tuli omata sisälukutaito. Se ei kuitenkaan vielä silloin ollut rippikoulun pääsyaatimuksena vaan vasta ripillepääsyn ehtona. Piispaksi tultuaan Alopaeus teki keisarin määräyksestä vuonna 1811 tarkastusmatkan Pohjois-Savossa. Viipuri oli joutunut ison vihan jälkeen Venäjän valtaan, ja Viipurin hiippakunta, niin sanottu ”Vanha Suomi”, yhdistettiin Porvoon hiippakuntaan. Piispa sai tarkastusmatkallaan syvällistä tuntumaa rippikouluopetukseen ja totesi, että se oli siellä paremmalla kannalla kuin Porvoon hiippakunnassa. Erityisesti Karjalassa rippikouluaikea oli selvästi pitempi kuin Uudellamaalla. Alopaeus piti rippikoulun tehostamista tarpeellisenä. Porvoon tuomiokapituli lähetti 23.3.1812 kaikille seurakunnille kiertokirjeen, jossa se korosti papiston velvollisuutta huolehtia siitä, että lapset oppivat lukemaan jo ennen rippikouluun tuloaan. Rippikouluaikea ei saanut käyttää tavaamisen ja sisäluvun opettamiseen.²¹

Päätöksiä tehtiin ja määräyksiä annettiin, mutta ne eivät juuri johtaneet mihinkään eivätkä tulleet käytäntöön. Se ei johtunut papiston laiskuudesta tai haluttomuudesta, vaan siitä että esitetyt vaatimukset olivat rippikouluun pyrkijöille mahdottomia, kuten täydellinen sisälukutaito tai Swebiliuksen katekismuksen ulkoa osaaminen. Suurelta osalta seurakuntien nuorisoa rippikoulu olisi niillä vaatimuksilla jäänyt kokonaan käymättä.

Pääsyaatimukset vaihtelivat sen mukaan, miten seurakunnassa oli saatu järjestetyksi alkeisopetus ja miten tiukka kirkkoherra oli vaatimuksissaan. Porvoon hiippakuntahallitus lähetti 13.3.1813 samasta rippikouluasiasta toisen laajemman ja perusteellisemmän kiertokirjeen, jossa määriteltiin rippikoulun kesto, rippikouluikä ja ehtoolliselle pääsyn ehtoja. Kouluiäksi määrättiin 15–16 vuotta ja ehtoolliselle pääsyn ehdoiksi lukutaito, katekismuksen ulkoa osaaminen ja kristinopin pääkohtien käsittäminen.²²

Seuraavalla sivulla olevassa taulukossa (Taulukko 2) on esitetty rippikoululaisten ikäjakaumat Nurmijärvellä vuosina 1814–1855. Laskin luvut vuosittain, mutta poimin taulukkoon tiedot kolmen vuoden välein. Yleensä otin

²¹ Porvoon hpk .ppk. ptk 1842 § 17; Hornborg 1872, 204–205, 225–226; Ruuth 1913, 278–283; Mustakallio 1917, 48, 51–52; Peltonen 1932, 42, 53–54; Kansanaho 1956, 154; Kotilainen 1965, 60–61, 83, 91; Laasonen 1971, 41–42; Tiimonen 2001, 20

²² Hornborg 1872, 225–226

keskimmäisen vuoden, mutta puuttuvien tietojen tai epäselvien merkintöjen vuoksi saattoin valita jonkin muun vuoden. Esimerkiksi rippikoululaisten ikämerkinnät saattoivat puuttua. Taulukosta puuttuu kaksi vuosilukua, 1820 ja 1827. Vuonna 1820 ei pidetty lainkaan rippikoulua ja vuonna 1827 oli rippikoulu vain ikääntyneille. Vuonna 1826 oli ilmeisesti tämän vuoksi pidetty kolme rippikoulua, ja siitä johtuu sen vuoden rippikoululaisten suuri määrä, yhteensä 285. Vuodesta 1843 alkaen rippikoulut pidettiin erikseen pojille ja tytöille, joten niissä on vuosiluvun jälkeen merkintä P (pojat) tai T (tytöt).

Taulukko 2. Rippikoululaisten ikä Nurmijärvellä vuosina 1814-1855²³

Vuodet	Rippikoululaisten ikä vuosissa										yht.
	12-13	14-15	16-17	18-19	20-21	22-23	24-25	26-27	28-29	30-	
1814–1816	4	28	62	20	8	2	0	1	0	0	125
1817–1819	2	30	47	22	8	1	0	0	0	0	110
1821–1823	0	31	65	18	2	0	0	0	1	0	117
1824–1826	2	56	200	22	5	0	0	0	0	0	285
1828–1830	1	40	92	76	12	1	0	0	0	0	222
1831–1833	0	30	59	13	1	1	0	0	0	0	104
1834–1836	1	54	101	37	15	0	0	0	1	0	209
1837–1839	2	29	107	38	7	0	0	0	0	0	183
1840–1842	0	60	98	52	13	3	0	0	0	1	227
1843–1845 P	0	28	54	27	6	4	2	2	0	1	124
1843–1845 T	13	71	20	5	1	0	0	0	0	1	111
1846–1848 P	0	31	45	26	5	0	1	2	1	0	111
1849–1851 P	1	34	56	27	3	2	1	0	0	0	124
1849–1851 T	0	35	43	5	2	0	0	1	0	2	88
1852–1855 P	0	30	39	13	0	1	0	0	0	0	83
1852–1855 T	0	36	34	8	0	3	0	0	0	0	81
yht.	27	671	1153	416	91	18	4	6	3	5	2393

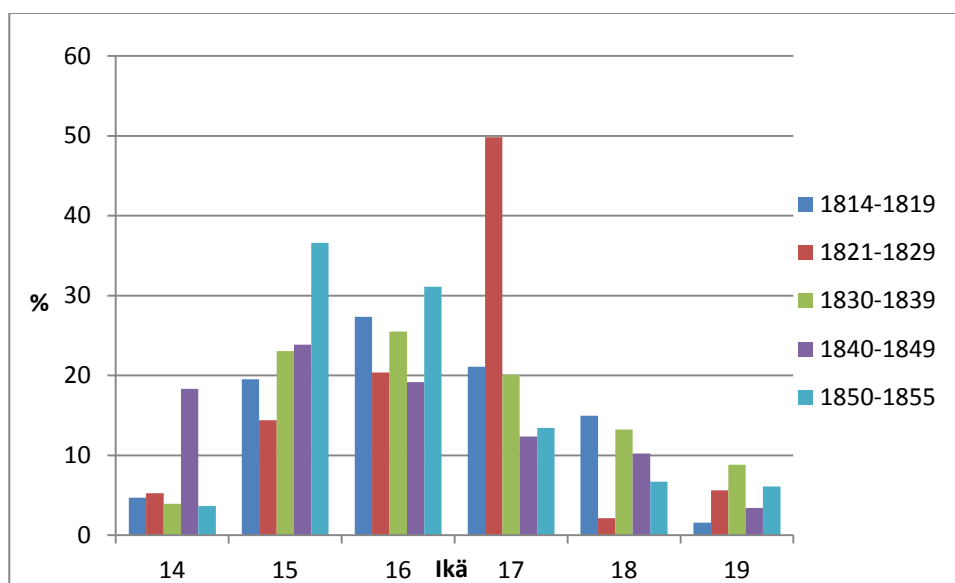
Alkuun oli tavallista, että köyhät vanhemmat ja talojen isännät yrittivät panna lapsensa, renkinsä ja piikansa rippikouluun alaikäisinä, jo 12–13 -vuotiaina, että nämä olisivat aikuistuuksaan 15–16 -vuotiaina vapaita siitä ja käytettävissä talon töihin. Rippikoulua pidettiin merkinä täysi-ikäisyyden saavuttamisesta.

Varattomille lapsille se merkitsi sitä, että rippikoulun jälkeen saattoi lähteä

²³ NKa I D:1 rippilasten luettelo 1814–1855.

maailmalle ansaitsemaan oman elantonsa. Myöhemmin kuitenkin esitettiin, että niin nuoria ei pitäisi vielä ottaa rippikouluun.²⁴

Kirkkolaki oli määritellyt ensiripin iäksi 13–14 vuotta, mutta käytännössä ensiehtoolliselle tulo tapahtui ohjeikää myöhemmin, yleensä 15–16 -vuotiaana ja ikäsuositusta jouduttiin jatkuvasti nostamaan.²⁵ Purin edellä olleen taulukon tarkemmalla ikäjaottelulla ja tarkastelin, miten ikäsuositukset toteutuivat Nurmijärvellä. Kielloista ja suosituksista välittämättä 12–13 -vuotiaita oli rippikoulussa pitkin tarkastelujaksoani. Osa papistosta oli sitä mieltä, että heidän oli hyvä päästä mukaan ikään kuin harjoittelemaan rippikoulun käymistä. Yleensä heitä oli vain yksi tai kaksi, mutta vuonna 1843, jolloin ensimmäistä kertaa tytöt ja pojat kävivät rippikoulun erikseen 12–13 -vuotiaita tyttöjä tuli kouluun 13. Jokseenkin jokaisessa rippikoulussa oli 20–21 -vuotiaita noin kymmenkunta. Heidän prosentuaalinen osuutensa oli 1,67 prosenttia, mikä oli täsmälleen sama kuin 13-vuotiaiden. Vuosi 1830 oli jostain syystä poikkeava, sillä silloin sen ikäisiä oli peräti 74. Tätä vanhempien osuus rippikoululaisten normaaliryhmästä väheni alle kymmeneen, mutta lähes joka vuosi heitä oli jokunen, joukossa muutama 30-, 33-, 35- 36- ja 37-vuotiasikin.



Kaavio 1. Rippikoululaisten prosentuaaliset ikäjakaumat Nurmijärvellä vuosina 1814–1855.

Olen poiminut kaavioon kymmenvuotisjaksoittain ikävuodet 14–19. Vielä 1820-luvulla 17-vuotiaita oli lähes puolet ryhmästä, mutta sen jälkeen heidän osuutensa

²⁴ Kansanaho 1956, 205; Oksanen 1981, 15; Huovinen 1987, 145.

²⁵ KL 1686, VIII § 3; Taipale 1980, 133.

laski, niin että jo 1830-luvulta lähtien ripille päästiin Nurmijärvellä yleisimmin 15–16 -vuotiaina.

Lukutaitoasia puhutti seurakuntia läpi koko 1800-luvun alkupuolen aina vuosisadan loppuun saakka. Huolimatta monista yrityksistä, asiasta ei saatu otetta. Syynä lienee sekin, että vaatimukset eivät olleet johdonmukaisia eikä niistä pidetty kiinni, joten paikallinen tilanne jäi aina riippumaan seurakunnan papiston kiinnostuksesta ja kärsivällisyydestä.

Tuomiokapitulin kiertokirjeessä 13.3.1813 oli korostettu, että papiston huolenpidon tuloksena lasten tuli oppia lukemaan jo 7–8 vuoden iässä ja osattava katekismus ulkoa 12–14 vuoden vanhana. Tällöin heitä ei enää rippikoulussa tarvitsisi kuulustella niissä taidoissa, vaan heitä voitaisiin opettaa ymmärtämään lukemaansa. Erityisesti heille oli selitettävä Jumalan ominaisuudet ja hänen tekonsa, Kristuksessa annettu sovitus ja parannuksen järjestys, jossa Pyhä Henki saattoi ihmisen osalliseksi lunastuksesta. Tällainen opetus antaisi elävän uskon ja voiman kristilliseen elämään.²⁶

Lukutaidottomia ja huonosti lukevia oli hiippakunnassa kuitenkin edelleen paljon. Porvoon hiippakunnan papisto piti kotiopetusta ja lukkarinkouluja riittämättöminä. Alkeisopetuksen taso oli alhainen, ja rippikoulussakin oli vielä harjoiteltava tavaamista. Esimerkiksi Liperissä oli todettu vuonna 1805, että yksikään kuulustellusta 70 nuoresta ei ollut osannut lukea sisältä. Saarijärven kirkkoherra kertoi 1814 Suomen sodan (1808–1809) lamauttaneen lasten lukutaidon. Ennen sotaa he olivat kunnostautuneet sisä- ja ulkoluvussa, mutta sodan jälkeen 18–19 -vuotiaina tuskin osasivat lukea sisältä.²⁷

Alopaeus kutsui 16 vuoden tauon jälkeen vuonna 1817 synodaalikokouksen koolle ja siellä keskusteltiin jälleen lukutaito-opetuksesta. Alopaeus halusi tuoda asian esille hyvän esimerkin avulla ja oli siksi pyytänyt Juvan kirkkoherraa Matthias Gotlundia kertomaan Juvan pitäjänkoulusta. Kaikki ne vanhemmat, jotka eivät osanneet itse opettaa lapsiaan lukemaan 13 ikävuoteen mennessä, olivat velvolliset toimittamaan lapsensa pitäjänkouluun. Korostettiin kuitenkin, että pitäjänkoulun perustamisen oli tapahduttava pitäjäläisten suostumuksella ja että kirkkoherrojen oli edelleen valvottava, että lukkarit opettivat ahkerasti ja korvauksetta köyhimpien rahvaaseen kuuluvien lapsia.²⁸

²⁶ Hornborg 1872, 225–226; Mustakallio 1917, 48–49; Laasonen 1971, 41–42.

²⁷ Kotilainen 1965, 68; Markkola 2007 a, 86.

²⁸ Ruuth 1913, 272; Koskenvesa 1984, 199–201.

Nurmijärvellä ei 1800-luvun alkupuolella ollut minkäänlaisia koulumahdollisuuksia. Pitäjä oli vuoden 1803 piispantarkastuksessa todettu liian köyhäksi ylläpitämään koulumestaria, ja koska vanhemmat eivät juuri kyenneet opettamaan lapsiaan, lukutaito levisi hitaasti. Nurmijärvellä monien luottamushenkilöiden nimikirjoitukset olivat koko vuosisadan puumerkkejä luku- ja kirjoitustaidon puuttumisen vuoksi. Vuosisadan alussa tingittiin sekä sisäluvussa että katekismuksen ulkoluvussa. Monet päästettiin ripille aivan taidottominkin, mutta sellaisesta seurakunta sai nuhteita. Päätös koulumestarin hankkimisesta tehtiin vasta vuonna 1830, kun kirkkoherra Karl Isaak Wallenius kertoi pitäjänkokouksessa, että vuosittain rippikouluun tulevista noin 200 henkilöstä tuskin kaksikymmentä osasi lukea selvästi. Samaan aikaan esimerkiksi Nummella 30:stä rippikouluun tulijasta vuonna 1834 vain puolet osasi lukea sujuvasti eivätkä kaikki tunteneet edes kirjaimia.²⁹

Ratkaisevaksi rippikoulun pääsyvaatimuksista päättämiseksi muodostui piispa Ottelinin kausi 1838–1864. Vuonna 1839 eri rovastikuntiin tekemällään tarkastusmatkalla Ottelin osoitti erityistä kiinnostusta rippikouluasioihin. Näistä neuvoteltiin Porvoon pappeinkokouksessa 1842, ja neuvonpidon tulokset julkaistiin 7.9.1842 lähetetyssä tuomiokapitulin kiertokirjeessä. Siinä annettiin ensimmäistä kertaa virallinen säännös siitä, että rippikouluun pääsyn ehdoksi oli asetettava selvä sisälukutaito. Rippikouluun ei pitänyt ottaa sellaisia, jotka eivät osanneet vielä lukea sisältä puhtaasti.³⁰

Kun Porvoon hiippakunnasta oli erotettu Kuopion hiippakunta, sen piispaksi nimitetty Robert Valentin Frosterus teki siellä tarkastusmatkan ja havaitsi, että jokaisesta tunnontarkastikin pidetystä rippikoulusta jää huomattava osa sellaisia, joita ei voi puuttuvan lukutaidon ja ymmärryksen vuoksi laskea ehtoolliselle ja että tämä asiantila näytti vuosi vuodelta vain kasvaneen. Tämän vahvisti seuraavassa Kuopion pappeinkokouksessa 1864 rovasti Ståhlberg, joka kertoi, että Leppävirroilla oli ollut satakunta 30–40 vuoden ikäistä, jotka eivät olleet päässeet ehtoolliselle. Lääninhallitus oli tällöin antanut määräyksen, että heitä piti opettaa heidän omalla kustannuksellaan lukkarinlaiskankoulussa 3–4 viikon ajan niin että maksu joka kerralla kaksinkertaistui. Tämän määräyksen noudattamisesta oli

²⁹ KA mf TK 351, pit.kok.ptk. 4.4.1830; NKa II Cd:1 piisp.tark.ptk. 16.3.1803; Tarkiainen 1950, 29; Hyrske 1957, 93–94; Ojanen 1966, 92; Kinnunen 1987, 170; Sihvo 2000 b, 102; Jalava 2008, 68.

³⁰ Porvoon hpk. ppk. ptk. 1842 § 17; BDC III, 1840–1844, Ptkk. n:o 122.

seurauksena, että lukutaito koheni eikä seurakunnassa pian enää ollut laiskanlukijoita.³¹

Kansakoulun isäksi nimetty Uno Cygnaeus totesi kansan ymmärrystaidon puutteen vuonna 1858 senaatille tekemänsä lukutaitoselvityksen pohjalta. Hän oli tehnyt selvitystehtäväänsä varten laajan kiertomatkan ympäri maata ja huomannut, että suurin osa väestä ei ymmärtänyt katekismuksen ja aapisen tekstistä mitään, vaikka lukutaito oli rippikirjojen merkintöjen mukaan jo yleinen. Useamman sadan kuulusteltavan joukossa saattoi käydä niin, ettei siellä ollut ainoatakaan, joka olisi kyennyt selittämään lukemansa merkityksen.³²

3.3. ABC-kirjaa ja Svebiliusta

Aleksis Kivi oli tavaillut kotinsa uuninpankolla koulutoverinsa Domanderin pojan kanssa vuonna 1828 Turussa J. C Frenckellin & Pojan kirjapainossa painettua ABC-kirjaa, tukevalehtistä ja kansiltaan punajuovikasta aapista.³³ Sen saman aapisen Kivi sijoitti Jukolan poikien oppikirjaksi. Sitä veljekset synkeinä tuijottelivat lukkarilaan lähdön aamuna:

Tänä aamuna ovat veljet nousseet ylös kovin äkeinä ja äänettöminä, pesseet kasvonsa, harjanneet tukkansa ja pukeutuneet pyhävaatteisiinsa. Sillä tänäpänä olivat he päättäneet lähteä lukkarin luokse kouluun.

Vaiti he istuivat, ja mikä heistä alakuloisesti tuijotteli alas permantoon, mikä taasen katseli punakantista aapiskirjaansa, käännellen sen tukevia lehtiä.³⁴

Lukkarilaan lähteminen ja lukemaan opetteleminen oli paitsi pelottavaa myös juhlallista. Kansan keskuudessa kirjan lukemiseen piti valmistautua, kuten veljekset olivat tehneet, käsien pesulla, tukan kampaamisella ja siistillä vaatekerralla.³⁵

Veljeksille aapinen oli tärkeä kirja. He olivat tuottaneet sen Hämeenlinnasta. Aapinen otettiin mukaan katumisretkelle kirkkoon, siihen vedottiin lautamiehen uhkaillessa. Sen viimeisellä sivulla kukko osoittaa aakkosia lukutikulla (Kuva 2³⁶). Se



Kuva 2. Aapiskukko³⁶

sivu käännettiin esiin kosiomatkalle. Veljeksille kukkosivu oli ylpeyden aihe,

³¹ Kuopion hpk. ppk. ptk. 1864, 36; Peltonen 1932, 79–82, 108–109.

³² Häggman 2007, 214–215.

³³ Tarkiainen 1950, 47; Kotkaheimo 1989, 178–181; Havu 2002, 135–136.

³⁴ Kivi 1870, 33.

³⁵ Häggman, 2007, 217.

³⁶ Havu 2002, 137.

kukon munimisesta nähtiin unia. ja siitä syntyi raivokas tappelu Toukolan poikien kanssa. Kun veljekset olivat aapisineen matkalla lukkarinkouluun, ”joutomaanantaita” viettävät Toukolan pojat lähestyivät maantiellä ”vallattomassa hummauksessa” ja virittivät pilkkalaulun veljeksistä. Äänettöminä, vaikka hammasta purren, veljekset sitä kuuntelivat. Mutta kun kiusaajien pilkka ei päättynyt siihen, vaan jatkui ivasanoilla aapiskukosta ja sen munimisesta, silloin alkoivat veljesten silmät käydä teräviksi. Kun vielä eräs pilkkaajista tempasi aapiskirjan Juhanin kädestä lähtien sen kanssa juoksemaan, julmistunut Juhani säntäsi hänen peräänsä. Silloin kaikki veljet karkasivat vauhdilla pilkkaajiensa päälle ja tappelu räjähti täyteen voimaansa.³⁷

Aapisella oli maagista voimaa, ”olihan se Jumalan sanaa”. Niinpä Eero-velikin sai kunnon pieksäjäiset, kun oivallisena vääräleukana erehtyi tekemään pilkkaa Jumalasta ja hänen sanastansa aapiskirja kourassa: ”A, P, C ummee nälkäpuuroo.” Aapinen oli pyhä esine. Ellei niin olisi ollut, olisi Juhani heittänyt sen vihoissaan säpäleiksi epäonnistuneen kosinnan jälkeen: ”Ellei tämä aapiskirja olisi Jumalan sanaa, Jumalan oma kirja, niin säpäleiksi, säpäleiksi paikalla tämä kirja.” Painettu sana oli veljeksille Jumalan sanaa, ja Jumalan sana teki aapisesta taikakalun.³⁸

ABC-kirja oli niin rippikoulun kuin muunkin koulun oppikirjana. Kirja perustui Mikael Agricolan ABC-kirjaan vuodelta 1544. Siinä oli kolmella alkulehdellä kirjaimia ja tavuja, loppuosan 12 sivua oli varattu katekismukselle, käskyille, isämeidän rukoukselle, uskontunnustukselle ja sakramenteille. Agricolan aapinen palveli kansanopetusta pitkään vielä hänen kuoltuaankin, sillä myös piispa Johannes Gezeliuksen vuonna 1661 julkaisema katekismus ”Yxi lasten paras tavara” oli tehty Agricolan aapisen mallin mukaan. Se sisälsi lyhyen katekismuksen ja erillisen ABC-kirjan. Varsinkin ABC-kirja sai suuren menekin. Siitä julkaistiin ainakin 123 painosta, mikä on enemmän kuin mikään muu kirja maassamme on saavuttanut. Siitä kirjasta Suomen kansa on oppinut lukutaidon, niin myös Jukolan veljesparvi Impivaaran pirtissä. Aapinen sisälsi fraktuuta- ja antiikva-aakkoset, katekismuksen ja viimeisellä sivulla kirjan ainoan kuvan, kukon keppeineen ja herkkurinkeleineen. Kuvan alla oli hurskas runo ”Ah Jesu! mielemm’ valaise”. Kristinoppi pysyi 1800-luvun lopulle asti aapisten

³⁷ Kivi 1870, 35–37, 42–45, 240; Tarkiainen 1942, 97–98; Kotkaheimo 1989, 102.

³⁸ Kivi 1870, 39, 263; Kinnunen 2002, 135.

tärkeimpänä osana, sillä lukemaan oppiminen tähtäsi nimenomaan kristinopin perusteiden ja luterilaisen opin tuntemiseen.³⁹

Yleisin opetustapa oli perässä sanomisen menetelmä. Perässä sanomiseen, useaan kertaan toistamiseen ja sen avulla ulkoa oppimiseen perustui myös pappien katekismusopetus. Pappi lausui saarnastuolista katekismuksen kappaleen ja rahvas toisti sen perästä. Sitten pappi sanoi toisen kappaleen ja kansa toisti. Kappaleita toistettiin useita kertoja, kunnes ne opittiin. Sama käytäntö vallitsi aapisten lukemisessa. Käytettiin kirjainlukumetodia, jonka mukaan lukemaan opetuksen peruselementti oli kirjain. Ensin opeteltiin kirjainten nimet, jotka liitettiin sitä vastaavaan äänteeseen, esimerkiksi Aa, Ee, äN, äS, Tee, Hoo. Opettaja sanoi edeltä ja oppilaat toistivat sen perässä yksin tai kuorossa.⁴⁰

Gezelius oli vuonna 1683 moittinut pelkkään toistamiseen ja ulkoa oppimiseen perustuvaa opetusta ja korostanut oppilaiden ohjaamista vaihe vaiheelta. Ensin piti opetella kirjaimet ja sitten alettiin muodostaa kirjaimista tavuja. Tavujen yhteensovittaminen tapahtui siten, että oppilas luetteli ensin tavun kirjaimet, jonka jälkeen opettaja sanoi niistä muodostuvan tavun ja oppilas toisti sen. Tavaamisharjoitusten myötä siirryttiin vähitellen sanojen ja laajempien tekstinosien lukemiseen. Kirjaintavausmetodista tuli yleisimmin käytetty lukemisen opettamisen menetelmä vuosisadoiksi.⁴¹

Kivi käytti aikakauden opetustapaa kuvatessaan veljesten kirjainten opettelemista:

Kun joulu oli mennyt, alkoi veljesten luku-urakka. Opettajana istui Eero, joka saneli, ja veljet huusivat yhdestä suusta perässä kirjainten nimet. He alkoivat kerrata aapista jo toiseen kertaan.

Eero: A.

Muut: A.

Eero: P.

Muut: P.

Eero: C.

Muut: C.

Eero: T.

Muut: T, E, Äffä, Kee...

Juhani: ”Ventta holl!” Minä poloinen olen eksynyt.

Mutta annetaanpas mennä alusta alkaen kerta vielä.

Eero: A.

Muut: A...⁴³



Kuva 3. Veljesten aapisen aakkossivu.⁴²

³⁹ Tarkiainen 1922, 26–27; 1942, 91, 97; Ojanen 1966, 88; Kotkaheimo 1989, 48–49, 84, 97, 178–181; T. Laine 2002, 80; Tiimonen 2001, 22.

⁴⁰ Taipale 1980, 47; Kotkaheimo 1989, 25; 2002, 39–40; Melin 1989, 26.

⁴¹ Kotkaheimo 2002, 39–40.

⁴² Havu 2002, 136.

⁴³ Kivi 1870, 261–263.

Aakkosten opiskelun vaikeutta selittää se, että koko suomenkielinen kirjallisuus painettiin vielä goottilaisin eli fraktuurakirjaimin (Kuva 3.). Kirjoihin tottumattomille fraktuuramerkintäiset aakkoset olivat varsin kummallisia koukeroita, eivätkä niiden nimet tahtoneet mennä päähän. Vielä kummallisempaa oli yhdistää näistä koukeroista tavuja ja sanoja. Lisäksi aapisen kieli oli paikoin ruotsivoittoista, sillä Gezelius oli syntyään ruotsinmaalainen.⁴⁴

Kovin hitaasti eteni veljesten lukutaito, siinä hikoiltiin ja tuskailtiin. Yhdestä suusta he huusivat kirjainten nimiä nuorimman veljen sanelun mukaan. Kesäksi keskeytettiin aapisen opiskelu ja tehtiin työtä pelloilla. Kun tuli syksy, alkoi pirtissä taas työ aapiskirjan kanssa. Vähitellen heidän taitonsa karttui. Kaikki lukivat jo melko hyvin sisältä ja alkoivat ”jämäten ja höristen joka nurkassa” opetella ulkoa kristinopin kappaleita. Toinen toisensa jälkeen veljekset pääsivät kohti lopussa olevaa aapiskukkoa paitsi Juhani ja Timo, jotka olivat vielä kaukana. Sitten sinne ehti jo Timokin, mutta Juhani vielä hikoili ja huokaili uskontunnustuksessa.⁴⁵

Katekismuksella oli oma vankka asemansa rippikoulun oppiaineiden joukossa. Lutherin Vähä katekismus oli rippikoulun perusoppikirja. Katekismuksen asema oli yhtä vankkumaton myös yleissivistystä jakavissa kansa- ja oppikouluissa. Se säilytti asemansa myös vuoden 1843 koulujärjestyksessä, joka määräsi kaikissa kouluissa luettavaksi sekä Lutherin Vähää katekismusta että katekismusselitystä. Molempia luettiin vanhan tavan mukaisesti ulkoa. Koulujen hallintoviranomaiset pitivät sanatarkkaa ulkoa oppimista tärkeänä. Yläläkeiskoulussa oppilaat joutuivat lukemaan uudelleen jo ala-äkeiskoulussa oppimansa katekismuksen.⁴⁶

Lutherin Katekismuksen lisäksi käytettiin jotakin sen selitysteosta, useimmiten Upsalan arkkipiispa Olaus Swebiliuksen katekismusta, jonka alkuperäinen nimi oli ”Yksinkertainen selitys Lutherin Vähään Katekismukseen kysymysten ja vastausten avulla”. Se ilmestyi Ruotsissa 1689, ja piispa Daniel Juslenius suomensi sen 1745. Selitysteosten kysymys–vastaus -muoto oli tarkoitettu helpottamaan ymmärtämistä.⁴⁷

⁴⁴ Tarkiainen 1922, 26–27; Melin 1989, 14–15.

⁴⁵ Kivi 1870, 265–266;

⁴⁶ Iisalo 1968, 68–69; Oksanen 1981, 46.

⁴⁷ Kiviranta 1985, 225.

Kivi oli perehtynyt myös Svebiliuksen selitykseen kouluaikanaan. Kivi poimi siitä lausahduksia Seitsemään veljekseen. Kun Aapo oli kertonut veljilleen tarinan, jossa nuori impi oli joutunut vangiksi peikon luolaan langettuaan kauniin nuorukaisen houkutuksiin, Simeoni tokaisi katekismuksen kolmannen pääkappaleen, Herran rukouksen, selityksestä:

Miksi ei hän seisnut kiusausta vastaan.

Juhani: Ai, poika, älä sano niin. Kuinkahan kävis, jos esimerkiksi jossain kukoistavassa rauhanlaaksossa sinua vastaan astelisi kuninkaantytär, kaunis kuin ruusu ja kukkanen, kepsuttelis luokses silkissä – ja tahtoisi halailla ja suudella sinua, niin kuinkahan kurjan sydämes kävisi? Minä kysyn, Simeoni.

Simeoni: Minä rukoilisin voimaa uskossa.⁴⁸

Svebiliuksen katekismuksen 44. kysymys kuului ”Kuinka meidän pitää sellaisia kiusauksia vastaan seisoman ja yli voittaman?” Katekismuksen antama vastaus oli ”Vahvalla uskolla ja hartaalla rukouksella”.⁴⁹ Simeoni oli painanut Svebiliuksen neuvot mieleensä ja osasi antaa vastauksen sen mukaisesti.

Maassa oli käytössä useita erilaisia katekismuksia ja selitysteoksia. Useimmat niistä levisivät suhteellisen rajatuille alueille riippuen joidenkin niitä suosivien henkilöiden ja niiden tekijöiden vaikutuksesta. Eniten levinneitä ja suosituimpia olivat virallisen katekismuksen aseman saaneet Gezeliuksen ja Svebiliuksen selitykset, mutta niiden lisäksi etenkin Satakunnan ja Hämeen alueilla käytettiin Möllerin ja kaupunkialueilla Lindblomin katekismusta.⁵⁰ Porvoon hiippakunnassa oli aikaisemmin käytetty Gezeliuksen katekismusta, ”Yxi lasten paras tavara”, mutta vuonna 1773 käskettiin kuninkaallisella kirjeellä ottaa käyttöön Svebiliuksen katekismus. Se syrjäytti pian Gezeliuksen. Porvoon tuomiokapitulin anomalla erityisluvalla sallittiin vanhempien ihmisten käyttää edelleen oppimaansa Möllerin katekismusta, mutta nuorison oli opeteltava Svebiliusta. Kuitenkin Nurmijärven rippikoulussa näkyivät jotkut oppilaat käyttäneen Möllerin ja Lindblomin katekismuksia.⁵¹

Aleksis Kiven käsissä on ollut joku isojen veljiensä Juhaniin ja Emanuelin omistamista Svebiliuksen katekismuksen painoksista, esimerkiksi vuonna 1831 ilmestynyt ”Lutheruksen Wähän Katekismuksen Yksinkertainen Selitys Kysymysten ja Wastausten kautta, Frenckellin ja Pojan tykönä Helsingforsissa ja

⁴⁸ Kivi 1870, 114–115.

⁴⁹ Svebilius 1745, 164.

⁵⁰ Joutsenvirta 1965, 31–34, 94–95.

⁵¹ NKa rippilasten luettelo 1814–1855: Mustakallio 1917, 21–22, 40; Joutsenvirta 1965, 98–111; Iisalo 1968, 63, 70; Huovinen 1987, 137.

Turussa präntätty.”⁵² Svebiliuksen kirjassa ei ollut aapista, vaan se alkoi suoraan Vähällä katekismuksella. Sen yhteydessä oli Lutherin huoneentaulu, joka sisälsi raamatulliset ohjeet erikseen kullekin säädylle. Lisäksi katekismukseen kuului erilaisia rukouksia sekä Athanasiuksen uskontunnustus. Kysymys ja vastausosa noudatti Vähän katekismuksen jäsenystä. Kysymykset ensimmäisestä pääkappaleesta alkoivat näin:

Mitä laki opettaa? Kuka on antanut lain? Kenen kautta Jumala antoi lain? Mikä mies Mooses oli? Kuinka monta käskyä laissa on? Kuinka ne jaetaan? Kuinka monta käskyä on edellisessä taulussa? Mitä ne sisältävät? Mitä Jumala kieltää ensimmäisessä käskyssä? Mitä se on, pitää vieraita Jumalia? Kuinka ja millä tavalla sellainen epäjumalien palvelus tapahtuu? Tapahtuuko se vielä useammalla tavalla?⁵³

Kysymyksiä oli yhteensä 315 ja vastauksia vahvistavia raamatunlauseita 401 kappaletta. Kirja päättyi Kuningas Daavidin seitsemään Katumus-Psalmiin.⁵⁴

3.4. Virsikirja, Raamattu ja muu hengellinen kirjallisuus

Aapisen ja katekismuksen rinnalle otettiin 1800-luvulla opetuksen apuvälineeksi tervetullut lisä, virsikirja. Se oli Johannes Gezelius nuoremman aikaansaannosta, jolla hän täydensi isänsä työtä kansan lukutaidon edistämiseksi. Se painettiin vuonna 1701 ja oli käytössä lähes 200 vuotta. Virsikirja yleistyi nopeasti, sillä oli todettu, että lasten oli helpompi oppia laulamalla. Se oli rakennettu katekismuksen pohjalta siten, että ensimmäisessä virressä oli Jumalan kymmenen käskyä, sitten tuli uskontunnustusvirsi ja Herran rukous, sitten virret kasteesta, ripistä ja ehtoollisesta. Laulamisen lisäksi virsikirjaa myös luettiin, koska sitä oli helpompi ymmärtää kuin katekismuksen kappaleita. Sitä käytettiin lukemisen opetuksessa etenkin pitäjänkouluissa ja kodeissa.⁵⁵

Veljeksille virsikirja oli tuttu. Se oli kodin perintökalleus, isän kirja.⁵⁶ Se oli mukana tärkeillä retkillä. Siitä saatiin sopivia sananparsia. Varsinkin Eero oli taitava löytämään osuvia sutkauksia:

Juhani [Aapolle]: Mies, haasteletpa, saakeli vie, kuin taivaan enkeli, eikä paljon puutu, ettet saa minua itkemään.

Simeoni: Me kiitämme sinua, Aapo. Aapo pitää peilin edessämme, ja siitä häntä kiittäkäämme.

Eero: Häntä kiittäkäämme, veisatkaamme oikein ”Simeonin kiitosvirsi.”⁵⁷

⁵² Sihvo 2002 b, 47–48.

⁵³ Svebilius 1745, 63–67.

⁵⁴ Svebilius 1745; Iisalo 1968, 72; Tiimonen 2001, 22.

⁵⁵ Virsikirja 1845; Melin 1989, 25; Häggman 2007, 224.

⁵⁶ Kivi 1870, 240.

⁵⁷ Kivi 1870, 30.

Virsille ja virsikirjan rukouksille olisi ollut käyttöä, kun veljekset pahasti pelästyksissään luulivat hevosensa pimeässä kiiluvaa silmää paholaisen silmäksi:

Timo: Nytpä virrenvärssy hyvää tekis.

Juhani: Eikö kenkään meistä osaa ulkoa yhtään ainoata rukousta. Lukekaat, armaat veljet, hellittäkää Herran nimessä mitä vaan muistatte, mitä vaan päähän pistää, ilman yhtään sovittelemista raamatunkappaletta ainetta myöten. Lukekaat vaikka hätäkasteesta, veljet armaat.

Timo: Olenpa tainnut yhden ja toisen jakson virsikirjasta, mutta nyt on niin kuin hirveä puskuri pääni ovella.⁵⁸

Myös hätäkaste oli painettu virsikirjaan, jotta sen saattoi tarvittaessa antaa vaikka maallikko. Jokaisen olisi pitänyt osata se, hädissään veljekset eivät sitäkään muistaneet.

Kiven kodissa oli useita virsikirjoja ja myös heränneiden Siionin virret.

Erityismerkitys Kivelle kirjailijana on ollut niin sanotulla Lönnrotin virsikirjalla ”Wanhoja ja Uusia Wirsia Suomalaisen Wirsikirjan korjaamista varten toimittanut ja tärkeimmillä selityksillä varustanut Elias Lönnrot, Frencckellin kirjapainossa, 1865”. Sen nimilehdelle Aleksis Kivi oli merkinnyt oman nimensä.⁵⁹

Raamatun ja raamatunhistorian ottamisesta rippikoulun opetusaineeksi käytiin paljon keskustelua. Ruotsissa arkkipiispa Jakob Axselson Lindblom oli jo vuonna 1810 esittänyt, että lapsille olisi ennen katekismusta opetettava lyhyt raamatunhistoria. Tätä mukaillen Turun piispa Jakob Tengström oli katekismuskomitean istunnossa vuonna 1817 ehdottanut, että alkuopetuksen tarpeisiin hankittaisiin uusi aapiskirja, jossa olisi lapsen käsityskyvyn mukaisia Raamatun kertomuksia.⁶⁰

Raamatunhistoriaa korostava liike alkoi levitä maahan ja oli yhteydessä samaan aikaan levinneisiin Pestalozzin ja Fröbelin pedagogiikan virtauksiin. Uudet virtaukset ja valistusajattelu kiinnittivät huomiota lapseen opetuksen kohteena ja se johti ulkoluvun vastustamiseen. Osansa oli myös herätysliikkeiden vaikutuksella ja niiden herättämällä Raamatun arvostuksella. Toisaalta herätysliikkeet arvostivat Raamatun käyttöä enemmän kuin raamatunhistoriaa ja olivat myös tunnustuksellisen katekismusopetuksen puoltajia. Papistossa oli raamatunhistorian opetuksen kannattajia ja vastustajia. Vastustajien mielestä raamatunhistoria oli oppiaineena epähistoriallista ja epäkirkollista. Vuonna 1853

⁵⁸ Kivi 1870, 117.

⁵⁹ Sihvo 2002 a, 48, 245.

⁶⁰ Iisalo 1968, 85.

perustettiin katekismuskomitea, jonka eräänä tehtävänä oli pohtia katekismuksen soveltuvuutta lasten ensimmäiseksi uskonnon oppikirjaksi.⁶¹

Turun pappeinkokouksessa vuonna 1859 keskusteltiin aiheesta, miten raamatunopetus voitaisiin liittää rippikouluun. Jossakin päin, esimerkiksi Tammelassa, raamatunhistoriaa oli opetettu. Sen ottamista perusteltiin sillä, että voitaisiin välttää ajatuksetonta ulkolukua, mihin katekismuksen tankkaaminen helposti johti. Kokouksessa suositeltiin raamatunhistorian ottamista oppiaineeksi, mutta päädyttiin kuitenkin entiselle kannalle, joten katekismus ja aapinen pysyivät nuorison kasvatuksen ohjenuorina.⁶²

Myös Porvoon synodaalikokouksessa 1860 keskusteltiin samasta aiheesta. Pieksämäen kirkkoherra, lääninrovasti Johan Fredrik Homén piti käytettyä opetusmenetelmää esteenä sisäluvun ja kristinopin taidon edistämiselle. Mekaaninen muistiinpainaminen oli hänen kannanottonsa mukaan jätettävä pois. Oli opetettava havainnollisesti, ja sanojen sisältö ja merkitys oli myös saatava ymmärretyksi. Sisälukutaito oli vasta silloin kunnollista, kun lapsi pystyi kertomaan lukemansa omin sanoin. Ymmärryksen edistämiseksi kokouksessa suositeltiin opetuksen aloittamista raamatunhistoriasta eikä katekismuksesta. Perustelut olivat pedagogisia: Konkreettisenä ja havainnollisena aineksena raamatunhistoria vastasi lapsen kehitysvaihetta. Muun muassa professori Frans Ludvig Schauman ja rovasti Johan Ludvig Bergh puhuivat lämpimästi raamatunhistorian puolesta.⁶³

Raamatunhistorian opetus pysyi rippikouluissa harvinaisena oppiaineena ja myös kodeissa sen opettaminen oli hyvin vähäistä.⁶⁴ Kivi lienee ollut Raamatun ja raamatunhistorian opettamisen kannalla, sillä teoksen veljesten tiedot raamatunhistoriasta olivat paremmat kuin Kiven aikakauden rippikoululaisilla. Veljekset kokivat olevansa jokseenkin viisaita raamatun tuntemuksessa, sillä heidän luonaan asunut enonsa, vanha merimies, oli kertoillut pojille usein kaikenlaisia ihmeitä ja tapauksia Raamatusta. Eno oli antanut pohjan veljesten raamatuntuntemukselle ja uskonnollisille käsityksille. Pojat olivat kuunnelleet enon puheita hartaasti ja painaneet ne lujasti mieleensä.⁶⁵

⁶¹ Iisalo 1968, 64, 79, 89, 144. Oksanen 1981, 8, 10, 56; Ojanen 1990, 232.

⁶² Turun hpk. ppk.ptk.1859, 17–43.

⁶³ Porvoon papp.kok.ptk 1860, 3–5, 18–19; Iisalo 1968, 86–87; Oksanen 1981, 9.

⁶⁴ Oksanen 1981, 19.

⁶⁵ Kivi 1870, 14; Koskimies 1974, 191–192.

Juhani: Kuultelimme korvat pystyssä kuin jänikset, koska ukko meille jutteli Mooseksesta, Israelin lapsista, tapauksista kuningasten kirjassa ja ilmestys-raamatun ihmeistä. Herrajesta! Me tunnemme paljon ihmeitä ja asioita, emmekä olekkaan juuri niin villittyjä pakanoita kuin luullaan.⁶⁶

Raamattua itsenäisenä oppikirjana ei rippikoululaisten käsistä tavattu, vaikka 1800-luvun alkupuolella oli ollut joitakin pyrkimyksiä lisätä sen asemaa rippikouluopetuksessa. Raamatun opettaminen kansalle oli ollut uskonpuhdistuksen keskeisiä ajatuksia, mutta Raamatusta ei kuitenkaan tullut kansanopetuksen oppikirjaa. Raamatun ajateltiin olevan kirja, johon vasta katekismukseen jo hyvin perehtynyt saattoi tutustua. Siksi sitä jaettiin lahjaksi rippikoulussa vain parhaiten menestyneille.⁶⁷

Aleksis Kiven rippikoulussa Nurmijärvellä raamatunhistoria ei ollut oppiaineena, mutta sen sijaan Kivi oli opiskellut sitä ala-alkeiskoulussa. Sen lisäksi hän oli lueskellut kotihyllyssään olevaa Raamattua, joten hän ammensi tietämyksensä Seitsemän veljeksien tarinaan siltä pohjalta. Raamattu on ollut Kivelle ehtymätön luovuuden lähde. Hänen varhaisin kirjallinen sivistyksensä pohjautui Raamattuun, jonka maailma tuli tutuksi ennen kuin hän oli käynyt kotikyläänsä kauempana. Myös Kiven uusromanttiselle hengensuuntaukselle Raamattu oli runollisen innoituksen lähteenä. Sekä Tarkiainen että Sihvo ovat päätyneet siihen, että Veljeksiä kirjoittaessaan Kivi on käyttänyt vuoden 1853 Raamatun käännöstä ”Biblia. Se on Koko Pyhä Raamattu. Porvoo 1853”. Se on vanhan kirkkoraamatun mallinen laitos, jonka Kivi oli saanut kotoaan.⁶⁸

Veljekset siteerasivat usein Raamattua, joskus sopivissa ja joskus sopimattomissa kohdissa, joskus oikein ja joskus väärin. He osasivat myös Raamatun selittämisen taidon, mikä paljastuu monissa heidän kommenteissaan ja vertauskuvissaan. Veljesten maailmassa Raamatun tuntemus ja sen ymmärtäminen oli viisauden testi. Testiin pantiin lukkari, joka tuli veljeksiä vastaan heidän palatessaan Impivaarasta kohti Jukolaa:

Juhani: Minun tekee mieli häntä vähän muistutella menneistä ajoista; sillä sydämessäni on aina jotakin pientä pistosta häntä kohtaan. – – ehkä taidan heittää hänelle pienen sukkelan kysymyksen testamentistani. – – Olenpa lukenut testamenttini kannesta kanteen ja ymmärtänyt sen myös, toivon minä. Mutta sanoppas, Eero, mitä häneltä kysyisin.
Eero: Kysyppäs millä keinolla viisi miestä ja kaksi kalaa ruokittiin viidellä tuhannella leivällä.

⁶⁶ Kivi 1870, 91–92.

⁶⁷ Iisalo 1968, 93–94; Oksanen 1981, 63.

⁶⁸ Saarimaa 1942, 162–163; Nummi 2002, 66, 69, 131; Sihvo 2002b, 27, 30, 35.

Juhani: Kitas kiinni, sinä Lopen pahalainen. Minä sinun opetan. Kysyisin ja selittäisin asian, jota ei ymmärrä itse arkkikiispakaan. Mutta kyllä minä tiedän mitä kysyn; ja tuossa on ukko.

Lukkari: Päivää, päivää pojat! – – Vai noin nyt muutetaan. No tervetuloa syntymätaloonne takaisin taas!

Juhani: Tuhannet kiitokset, herra kanttoori. Metsän korvesta tullaan, ja, niinkuin näette, on tuossa varsoillamme vedettävänä ankara kuorma, jonka painoa lisää vielä seitsemän uuttatestamenttia, seitsemän Enklannin lahjaa. – – Taitaakos kanttoori vastata minulle yhteen kysymykseen, kysymykseen, joka on saattanut täällä monenkin aivon aprikoitsemaan. Sanokaas minulle: mitkä olivat Sepeteuksen poikain nimet?

Lukkari: Vilpitön kysymys. Mutta kysyi minulta kerran tuo entinen provastimme: 'mikä oli Sepeteuksen poikain isän nimi!' Niin, suodaanko minun kysyä: mikä oli Sepeteuksen poikain isän nimi?

Juhani: Jassoo ... jassoo ... vai niin. Löytyykö sekin nimi testamentissani? – ⁶⁹

Nurmijärvellä ei vielä 1800-luvun alkupuolella juuri ollut muuta kirjallisuutta kuin virsikirja ja katekismus. Vain varakkaimpien talojen kirjahyllyissä oli muutamia muitakin kirjoja, kuten evankeliumi- ja rukouskirjoja sekä Psalttari. Samanlainen oli tilanne myös Ojasen kuvaamassa Hämeessä: monien kotien ainoa kirja oli yhä virsikirja ja ehkä jokin pieni kirjanen eikä läheskään kaikissa kodeissa vielä 1800-luvun puolivälissäkään ollut edes Raamattua tai Uutta testamenttia⁷⁰

Tuomiokapitulit alkoivat kuitenkin levittää köyhille seuduille kotiopetusta varten aapisia ja Lutherin katekismuksia, jopa ilmaiseksi. Nurmijärveläisiin koteihin alettiin hankkia kirjoja, kun kappalainen Johan Fredrik Bergh (1826–1843) myi uskonnollista kirjallisuutta, jotta pitäjäläiset voisivat itse päästä selville uskonkysymyksistä: Wegeliuksen Postillaa, Björkqvistin Postillaa, "Isämeidän selityksiä" ja "Kristityn risti ja kärsiminen"-kirjasta. Suomen Piiphiaseura jakoi vuosina 1835–1854 Nurmijärven koteihin 75 kappaletta Uusia Testamentteja. Jonkin verran Piiphiaseura jakoi myös muita kirjoja, mutta pääasiassa niiden jakelun hoiti vuonna 1817 perustettu Suomen evankelinen seura, jonka asiamiehiin kuului muiden muassa Henrik Renqvist. Kuitenkin vielä 1860 jouduttiin synodaalikokouksessa toteamaan keskeiseksi ongelmaksi opetuksessa tarpeellisten oppikirjojen puute. Ratkaisuksi kokouspapisto ei keksinyt muuta kuin että käytettäisiin niiden hankkimiseen lähetystyöhön koottuja varoja.⁷¹

Aleksis Kiven vanhempien kotikirjasto oli rikkaampi kuin ympäröivässä yhteisössä. Heränneisiin lukeutunut äiti oli kasvattanut kotikirjastoa Berghin

⁶⁹ Kivi 1870, 285–288.

⁷⁰ Tarkiainen 1950, 31; Ojanen 1966, 73; Taipale 1980, 82–83; Arffman 2000, 84.

⁷¹ Porvoon hpk. ppk.ptk 1860, 8–9; Sinnemäki 1932, 34, 43; 1936 b, 191; Tarkiainen 1950, 30–31, 49; Ojanen 1966, 75–76; Huovinen 1987, 145; Murtorinne 2000, 107; T. Laine 2005 a, 151.

välittämän hartauskirjallisuuden avulla. Bergh piti Raamattua vaikeatajuisena ja suositteli sen tajuamisen helpottamiseksi lukemaan hengellisiä kirjoja, joissa oli selvästi sanottu kristillisyyden pääasiat kuten kääntymyksen välttämättömyys. Monet näistä kirjoista olivat Renqvistin kääntämiä ja kustantamia. Renqvist oli vuosina 1830–1850 Suomen suurimpia tai jopa suurin hartauskirjojen tuottaja, ja hänellä oli laaja kirjanvälittäjäverkosto, johon myös Bergh kuului.⁷²

Kiven äidin perukirjan mukaan kodin kirjasto sisälsi kolme kappaletta virsikirjoja, kaksi kappaletta Siionin virsiä, kaksi katekismusta, Jean de Bernières-Louvignyn ”Salatun elämän Christuxen kanssa Jumalasa”, Tuomas Kempiläisen mietelausekokoelman ”Pieni Kempin”, Abraham Achreniuksen ”Pienen Sionin”, neljä sekalaista suomalaista kirjaa, Raamatun ja Ruotsin Valtakunnan Lakikirjan. Isän kuolinpesän huutokauppapöytäkirjassa 1866 on yksityiskohtaisempi luettelo, jossa mainitaan edellisten lisäksi John Bunyanin ”Se paras sanoma, sille pahimmalle ihmiselle”, Elias Laguksen suomentamat ”Sionin virret”, Paradiisin Seura, Thomas Wilcocksin ”Kalliit hunajan pisarat Kristuskalliosta” ja Peter Toppin ”Huutavan ääni korvessa”, Juhlavirret sekä joitakin uskonnollisia pikkukirjasia ja arkkipöytäkirjoja.⁷³

Kirjasten joukossa oli pari englantilaista herätyskirjaa, joita alkoi levitä Suomeen 1700-luvun lopulla. Tuntemattoman puritaanisaarnaaja Thomas Wilcoxin 1600-luvulla kirjoittamasta hartauskirjasta Kallis hunajanpisara oli tullut heti hyvin suosittu koko protestanttisessa maailmassa, ruotsiksi se ilmestyi vuonna 1764 ja suomeksi 1779. Kirja toi esiin lohdullisena sen, että Kristus-kalliosta saadaan pelastus ja ihmiselle riittää jättäytyminen anteeksiantamuksen varaan. Samoin suuren suosion oli saanut baptistisaarnaaja John Bunyanin vuonna 1681 kirjoittama, ruotsiksi 1780 ja seuraavana vuonna suomeksi käännetty kirja ”Paras sanoma”, joka tarjoaa evankeliumin armoa suurimmille syntisille. Henkilökohtaisen uskonelämän ja kääntymisen vaatimus vauhdittivat pietismin leviämistä aikana, jolloin vuonna 1726 julkaistu ja vielä voimassa vuoteen 1869 asti olleen konventikkeliplakaatin vuoksi pietistien oma julkaisutoiminta oli lamassa.⁷⁴

⁷² Salomies 1956, 31; Hyrske 1957, 71–72; T. Laine 2005 a, 151, 158, 187; Perälä 2005, 30; Virolainen 2011, 35, 37.

⁷³ SKS KIA AK Kotelo 1, Anna Christina Andersdotter Stenvallin perukirja 31.3.1864; Anna Christina Andersdotter Stenvallin ja Erik Johan Stenvallin kuolinpesien huutokauppa-pöytäkirja 14.11.1866

⁷⁴ Sinnemäki 1932, 34; T. Laine 2000, 221–233.

Kodin kirjallisuus oli Kiven kiinnostuksen kohteena jo pikkupojasta alkaen. Monissa noista kirjoista oli Kiven signeeraus: Alexis Stenvall. Peruskirjoina Raamattu ja ”Ruotsin valtakunnan laki”, yhteiskunnan moraalisen perustan kivijalat äidin ja isän perintönä muodostivat tärkeimmät tekstipohjat hänen toisaalta uskonnollis-raamatullis-kirkollisen kielensä ja toisaalla oikeuden ja lain kielelleen.⁷⁵ Isältä tuli laki ja äidiltä evankeliumi. Kiven perehtyneisyys molempiin näkyy teoksessa.

Seitsemän veljeksien maailmankuvassa heijastuu kansan keskuudessa paljon luettu ruotsalaisen Peter Toppin kirjoittama ”Huutavan ääni korvessa”, jota Aleksis-poika oli lueskellut jo lapsena. Se kuului Henrik Renqvistin kääntämiin ja painattamiin ja oli juuri sellainen, joita Renqvist halusi levittää, ”tunteita liikuttava herätyskirja”. Kirjasta tuli suuri kustantajamenestys, jonka suomalaista käännöstä Renqvist painatti 18 000 kappaletta.⁷⁶

Kirja oli nimensä mukaisesti huutoa: ”Minä huudan teille, jotka makaatte synnin unessa... Minä huudan teille, te kiroilijat ja vanhojat, te pettäjät ja näpistelijät, te ahneet ja vatsan täyttäjät, te maailman tavaran rakastajat ja sapatin rikkojat” Teksti oli hiuksia nostattavaa pelottelua helvetin kauhuilla ja varoittelua maailman turhuudesta ja synneistä sekä muista ”perkeleen menoista”. Veljekset kauhistelivat Huutavan ääntä, mutta sen he ottivat mukaansa kirkkoon katumus- ja parannuksenteekomatkalle, kun olivat ryhtyneet Nurmijärvellekin tyypilliseen viinanpolttoon.⁷⁷

Kun Viertolan härät oli maksettu, jäi viljasta omiksi tarpeiksi kaksikymmentä tynnyriä. Sitä oli enemmänkin kuin tulevan talven tarpeiksi, ja Juhanin mieleen lensi ajatus viinanpoltosta. Kohta veljeksillä oli runsaasti kirkasta viinaa. Siitä seurasi riehakas ryypiskely, naukkaileminen aamusta iltaan, hummaus ja ilottelu, meteli ja tappelu. Sitten keksittiin laittaa Simeoni ja Eero myymään viinaksia Hämeenlinnaan ja hankkimaan rahoilla herkkuja Mikkelinpäiväksi. Mutta matka päättyi onnettomasti, herkkuja ei tullut, rahat olivat menneet kaupungissa juhlimiseen ja ankaraan ryypiskelyyn ja lopulta matkamiehet palasivat huonokuntoisina, Simeoni pikku-ukkoja nähden. Katumus oli syvä, ja parannuksen teko konkreettista:

⁷⁵ Kauppinen 1945, 181; Tarkiainen 1950, 49; Sihvo 2000 b, 32–34; 2002 a 234.

⁷⁶ Topp 1836; Lehtonen 1934, 72; Salomies 1956, 34; T. Laine 2005 b, 241; Perälä 2005, 30–33, 38.

⁷⁷ Topp 1836, 1, 7–8, 15–16; Salonen 1931, 19–20; Koskimies 1974, 193; Kinnunen 1987, 175; Sihvo 2002 b, 30, 41.

Simeoni: Minä pahoin tein, ja pahoin teimme kaikki, käydessämme viinan keittoon ja naukkimiseen. Mutta nyt, päättäkäämme yhteisesti heittää ainiaaksi tämä juoma. Juhani: Nyt ojalles! ja kirvespohjallani nuijin tuhanteen myttyyn tuon pahalaisen vaskihärjän, tuon kirokun viinapannun, ja kölsän [viinanpolttokota]⁷⁸ hajotan kuin harakanpesän.

Aapo: Miksi hävittäisimme kaluja ja kappaleita, joita taidamme kunniallisesti myydä?

Juhani: Mutta katsos tätä paikkaa: mies, jolle myisin pannuni, mitä rakentelis hän sillä, minkälaista terveyden vettä? Samaa sorttia, samaa sorttia, samaa helvetin asian-ajajaa, joka on jo syönyt meidät itse aina kadotuksen partaalle, ja samaan kurjuuteen saattaisi myös monen muun tämän pannuni kautta. Siitä synnistä tahdon olla kaukana, tullessani viimein Herran tuomiolle. – – Mutta huomenna, koska on sunnuntai, lähdemme kirkkoon. Kirkkoon lähdemme konttien rukoilemaan tuon kurjan, ainoan ja kuolemattoman sielumme edestä.

Varhain seuraavana aamuna he rupesivat itsiänsä varustelemaan kirkkoon. Läksivät he matkaan: Aapolla kainalossa heidän isänsä vanha virsikirja, Simeonilla ”Huutava ääni”, mutta punakansinen aapiainen kourassa astelivat Juhani ja Timo.⁷⁹

Parannuksentekomatalla Huutavan ääni saattoi isän virsikirjan tavoin olla myyttisenä turvantuojana, sillä sama pelotteleva teos on toisaalta ylistystä taivaallisesta hääsalista, jossa ”autuaat istuvat kirkasten enkelien joukossa” valkoisissa vaatteissa elämän kruunu päässä.⁸⁰

Kun Juhani lukkarilaan, tuohon ”surman kitaan” menoa peläten toivotti hiiteen lukkarit ja papit, lukukinkerit ja kirjat ja nimismiehet paperipakkoinensa, hän korjaa kiireesti: ”Mainitsin kirjat, mutta en juuri tarkoittanut pipliaa, virsikirjaa, katkismusta ja aapista enkä myöskään ’huutavan ääntä korvessa’ - se hirvittävä kirja - niitä en juuri nyt tarkoittanut.” Muutamat kirjat maagisina välineinä olivat lukutaidottomalle Juhanillekin tarpeen. Veljeksille ne olivat niin tärkeitä, että ne piti ottaa mukaan kaikkiin merkittäviin hetkiin. Niinpä Kivi kirjoitti kirjat mukaan myös kaikkiin tappeluihin, joihin veljekset joutuivat.⁸¹

3.5. Kirkkokuri vaihtuu rovastin lempeyteen

Tuomiokapitulin kiertokirjeessä 1813 oli kehoitettu erityisesti ponnistelemaan sellaisten 18–20-vuotiaiden tai vieläkin vanhempien nuorukaisten ja neitosten opettamiseksi, jotka eivät olleet käyneet rippikoulua tai jotka puuttuvien taitojen vuoksi oli kuulusteluissa hylätty. Papeilla oli kirkkolain myöntämä oikeus ja velvoittava määräys huolehtia, että etenkin nuori kansa oppii lukemaan ja tuntemaan kristinopin.⁸² Bergh liikkui usein Nurmijärven pitäjällä neuvomassa ja

⁷⁸ Saarimaa 1964, 59.

⁷⁹ Kivi 1870, 239–240.

⁸⁰ Topp 1836.37, 41.

⁸¹ Kivi 1870, 50; Kinnunen 1987, 175, 271.

⁸² Hornborg 1872, 225–226; Mustakallio 1917, 50; Tarkiainen 1950, 27–28.

ohjaamassa seurakuntalaisiaan, nuhtelemassa huonosta elämästä ja kehottamassa hyviin tapoihin:

Kirkkoherran pitää sijtā murhen pitämān, että Nuori Cansa hänen Pitäjāsāns oppis lukeman Kiria ja ymmärrāis Christillisen Opins cappaleet; Nijn myös menemān Sanancuulioittens tygō Huonesta Huoneseen — ja silloin sen perān kysymān cuinga he nijn myös heidān Lapsens ja Perhens keskenāns itzens käyttāwāt.⁸³

Kirkkolaki velvoitti ennen kaikkea kirkkoherraa, mutta Nurmijärvestä oli tehty Walleniuksen kirkkoherrakauden jälkeen 1842 Helsingin yliopiston teologisen tiedekunnan professorin palkkapitäjä, jonka kirkkoherra ei juurikaan ollut hoitamassa vastuitaan seurakunnassa. Palkkapitäjä- eli prebendajärjestelmä johtui siitä, että valtiolla ei ollut rahaa viranhaltijoiden palkkoihin, joten professoreille annettiin kirkkoherranpaikkoja, joista he saivat palkkansa. Nurmijärven kirkkoherruutta hoitivat tällaisina ”palkkapappeina” professorit Aaron Gustaf Borg vuosina 1842–1843 ja Axel Fredrik Granfelt 1848–1892. Hänen jälkeensä palkkapitäjäjärjestelmä lopetettiin. Virkansa saanut kirkkoherra ei useinkaan ehtinyt yliopistovirkansa ohella edes käydä prebendaseurakunnassaan, joten vastuu jäi lähinnä kappalaiselle.⁸⁴

Berghillä olisi ollut käytettävissään kouraantuntuvia rangaistuksia häpeäpenkkeineen, sakkoineen ja jalkapuineen, mutta hän ei tarvinnut kovia otteita. Vaikka Nurmijärven papeilla olikin kova työ taltutella pitäjän kovamaineista kylätappeluistaan ja maantierähinöistään kuuluisaa laumaansa ja Bergh piti usein tiukkoja saarnoja, niin hänen toimintansa oli kuitenkin kristillisen rakkauden sävyttämää. Berghin huomattavin piirre hänen ensimmäisessä pappisvirassaan tapahtuneen elämänmurroksen jälkeen oli lempeys ja sovinnonhalu. Siksi onkin arveltu, että Bergh on päässyt Seitsemään veljekseen lempeäksi rovastiksi, joka tarjosi veljeksille kurin ja rangaistusten sijaan ystävällistä houkutusta rippikuulusteluihin saapumiseksi.⁸⁵

Berghillä oli uutena vaihtoehtona tuomiokapitulin kiertokirjeessä vuonna 1813 esittämät lievennetyt vaatimukset vanhempia ja ymmärrykseltään heikoimpia rippikoululaisia varten. Niissä oli todettu, että mikäli 18–20-vuotiaat eivät olleet siihen ikään mennessä oppineet sisäluvun taitoa, niin heidän opettamisensa harvoin kantoi hedelmää, joten voitiin tyytyä kristinopin pääkappaleiden omaksumiseen. Tuomiokapituli myöntyi myös siihen, että niitä,

⁸³ KL 1686, XXIV § 22.

⁸⁴ Huovinen 1987, 49–50; Ojanen 1993, 82; Jalava 2008, 81–82, 85.

⁸⁵ Rosendal 1902, 340; Sinnemäki 1932, 11, 21–26, 30–31; Kares 1956, 2; Koskimies 1974, 16–17.

joilla oli hidas käsityskyky, muistin heikkous tai tylsyys, ei tullut kiusata koko katekismuksen ulkoa lukemisella. Riitti, jos tällaiset osasivat Jumalan kymmenen käskyä, uskontunnustuksen ja joitakin tavallisimpia rukouksia ja tiesivät, kuka Kristus on ja miksi he ehtoolliselle halusivat, sekä lisäksi tahtoivat parantaa elämänsä.⁸⁶

Seitsemän veljeksien rovastikin lähetti nimismiehen välityksellä veljeksille lempeät terveiset, joissa hän esitti, minkälaisilla taidoilla he voisivat päästä ripille. Niitä oli vielä lievennetty niistä vaatimuksista, joita tuomiokapituli oli esittänyt. Sanat oli aseteltu niin, että veljekset tunsivat, kuinka ystävällisesti rovasti heitä lähestyi:

suuri olis hänen ilonsa ja riemunsa Herrassa, jos se ihme tapahtuisi, että Jukolan veljekset kerran astuisivat hänen eteensä lukien välttäväisesti sisältä ja nuot kymmenen käskysanaa ja uskontunnustuksen ulkoa.⁸⁷

Se pysäytti veljekset. Rovastin toiveet eivät enää tuntuneet kovin suurilta. Ne oli esitetty pehmeästi ja ilman pakottamisen ja vaatimuksen henkeä, myönteisesti houkutellen. Rovastin terveiset avasivat veljeksille uuden mahdollisuuden päästä sittenkin yhteiskunnan hyväksytyiksi jäseniksi, pois pakoilusta ja pois marginaalista. Veljeksissä heräsi halu noudattaa rovastin toivetta ja aloittaa lukutaidon ja kristinopin opiskelu:

Timo: Aapiskirjani tahdon oppia.

Juhani: Sen tahdon minäkin, vaikka tuo tuntuisi ja maistuisi kuin pureskelis pieniä kiviä ja raakoja perunoita. Sen tahdon, koska on provastimme niin hyvä ja laupias meitä kohtaan, että oikein tulee häntä armo.⁸⁸

Nimismies, joka oli kovasti mieltynyt Jukolan veljessarjaan ja oli heidän suosijansa ja puolustajansa, oli puhunut heidän puolestaan rovastille. Sen vuoksi hän kyseli pojilta rovastin suhtautumisesta:

Nimismies: Mitä koskee asemaanne provastia kohtaan, niin kysynpä: onko hän teitä kiristellyt näinä viimeisinä aikoina?

Aapo: Sitä ei hän ole tehnyt, ja ihmeeksemme kyllä.

Nimismies: Eikä tee hän sitä milloinkaan enää; se muistakaat sanakseni. Ja kuka on saattanut matkaan tämän? Kukahan muu kuin tuo meidän vanha vallesmanni? – Olkoon sanottu: rauha teille minun puolestani, ja niinmyös provastimme puolesta; sillä hän on tullut ymmärtämään, ettei tuohesta tule takkia. No niin, ei yhtään vaaraa, pojat, ei yhtään.⁸⁹

⁸⁶ Kivi 1870, 256–257; Hornborg 1872, 188, 229–230; Mustakallio 1917, 32; Peltonen 1932, 19–20; Kotilainen 1965, 87.

⁸⁷ Kivi 1870, 256.

⁸⁸ Kivi 1870, 258.

⁸⁹ Kivi 1870, 252.

Tässä Kivi tuo pohdittavaksi kodin perintönä omaksumansa lain ja evankeliumin vastakkaisuuden. Lain Kivi kirjoitti kruunun edustajiin henkilöityneenä, nimismieheissä, jahtivoudissa ja lautamieheissä. He edustivat maallista esivaltaa, jonka toimialaan kuului syyllisyys ja laki, rikos ja rangaistus. Rovasti puolestaan edusti taivaallista esivaltaa, ja myös rovasti oli rankaiseva ja pelottava.⁹⁰ Mutta nimismiehen välityksellä veljekset saivat kokea myös evankeliumin ja ansaitsemattoman armon.

Nimismiehen suhtautuminen ja rovastin toive saivat veljekset ajattelemaan, etteivät herrat olekaan niin suuria junkkareita kuin luullaan. Rovasti nousi heidän mielessään suureen arvoon. Paljon hyvää hän on tehnyt seurakunnalle: kumonnut monen ilkivaltaisen krouvin, saattanut monen miehen ja hänen jalkasiippansa lailliseen avioliittoon ja saanut monia riitaisia naapureita sovintoon. Mitä hän on tahtonut veljeksille? Tahtonut heitä kristityiksi kunnian miehiksi. Pari päivää asiasta puhuttiin ja sitten veljekset päättivät yksimielisesti ryhtyä opiskelun työhön koko seitsemän miehen voimin.⁹¹

Jo kuusivuotiaana kiertokouluun veljiensä mukana päästessään Aleksis Kivi sai tehdä havaintoja parikymppisistä jukuripääpojista, jotka veljesten tavoin junnasivat aakkosia päähänsä opettajan sanelun mukaan. Samanlaisiin jukuripää-laiskanlukijoihin hän oli tutustunut kinkerikäytännöissä ja kuullut tarinoita hyvistä työmiehistä, jotka joutuivat kinkereillä pöydän alle, kun lukutaito ja katekismus ei heidän päähänsä tarttunut. Seitsemän veljeksien muodostama isojen miesten rippikoulu ei siis ollut mikään poikkeus 1800-luvun alkupuolella. Esimerkiksi Ruotsin Lapin Jukkasjärvellä vuonna 1833 kahdeksasta ensimmäistä kertaa ehtoolliselle päässeessä joukossa oli yksi 33-vuotias, yksi 27-, yksi 25-, yksi 24- ja yksi 23-vuotias. Ylitornion kylissä vanhimmat ensi kertaa ehtoolliselle päässeet olivat vuonna 1830 pääosin 19-vuotiaita, ja tätä vanhemmat olivat yksittäisiä poikkeuksia kuten vuonna 1835 Iisakki Henrikinpoika Kranz, joka oli ehtinyt täyttää 21 vuotta, ja vuonna 1836 ehtoolliselle vasta 23-vuotiaana päässyt Carl Hypatius Neilick. Myös Pohjois-Karjalassa rippikoululaisten keski-ikä oli normaalia rippikouluikää korkeampi. Esimerkiksi Kiteellä rippikoulupojat olivat 1840–1860 yli 20-vuotiaita, tytöt 18–19 -vuotiaita.⁹²

⁹⁰ Juutinen 2006, 153–154.

⁹¹ Kivi 1870, 256–258.

⁹² Tarkiainen 1950, 276; Laasonen 1971, 42; E. Laine 2011, 145–147.

Nurmijärvellä normaalia rippikouluikää vanhemmille ja osaamattomille alettiin järjestää oma koulu vuodesta 1815 lähtien. Ensimmäisellä kerralla siihen tuli 42 oppilasta, joiden iät olivat 17–29 vuotta. Heistä 22 pääsi ehtoolliselle. Myöhemmin ikääntyneiden rippikouluissa oli vuosittain noin 10–17 iältään 17–25 -vuotiasta oppilasta. Samanikäisiä oli tavallisissakin rippikouluissa, mutta lukutaidon puute ja niinkutsuttu huono-oppisuus oli kriteerinä heidän kutsumisessaan tällaiseen erityisrippikouluun. Heille pidettiin rippikoulua seitsemän päivää. Sinä aikana heiltä kuulusteltiin sisälukua ABC-kirjasta, ulkoläksyjä Lutherin katekismuksesta ja kyseltiin Swebiliuksen selityksiä, jolla lähinnä mitattiin ymmärrystä ja tekstin käsittämistä.⁹³

Esimerkiksi vuonna 1825 ikääntyneiden rippikoulussa oli 13 oppilasta. Nuorin oli 19-vuotias, 21–25 -vuotiaita oli kuusi, 27–32 -vuotiaita neljä ja vanhimmat olivat 36 ja 38 -vuotiaita. Lukutaitoa ei ollut kellään, puolet eivät tunteneet kirjaimiakaan, pari hieman tavaili. Lutheristakaan ei ollut kuin alkeellista aavistusta, ja ainoastaan yksi tunsikin Swebiliuksen. Kahdeksan näistä oppilaista kuitenkin hyväksyttiin ripille. Vanhin, 38-vuotias, pääsi, vaikka ei osannut juuri mitään, ainoastaan vähän tavata ja hiukan alkeita Lutherin katekismuksesta. Nuoremmalla, 22-vuotiaalla, oli samat taitomerkinnot, mutta hänen kohdallaan se ei riittänyt, vaan hän joutui kotiin harjoittelemaan lisää ja tulemaan sitten uudestaan rippikouluun.⁹⁴

Etenkin vanhemmilla ihmisillä saattoi olla takanaan jo useita rippikouluyrityksiä, jotka eivät kuitenkaan olleet johtaneet ripillepääsyyn. Esimerkiksi vuonna 1841 ikääntyneiden rippikouluun tuli 21 oppilasta, nuorin oli 17-vuotias, 17 oli 20–26 -vuotiaita, yksi oli 29, yksi 39 ja yksi 49-vuotias. Heistä 11 oli rippikoulussa kolmatta, neljättä, viidettä kertaa, pari sitäkin useampaan kertaan. Nyt heistä seitsemän pääsi ripille. Hyväksymiseen riitti, että osasi jonkin verran lukea ja tunsikin kohtalaisesti Lutheria. Swebiliusta osasi vain pari. Yleensä Swebiliusta ei edes kyselykään. Joskus tuli hyväksytyksi, vaikka ei osannut Lutheriakaan, mutta ymmärsi, mitä uskolla ja synnillä ja pelastuksella tarkoitetaan. Lukutaitoa ei voitu vaatia, ei tavaamistakaan, vaan alkeet eli kirjainten tunteminen riitti hyväksymiseen. Lutherin katekismuksen ulkoluku oli se, millä ikääntyneimmät selvisivät rippikoulusta ripille. Esimerkiksi Gustaf Lamminkorpi pääsi ripille vuonna 1846 viidennellä yrityskerralla. Lukutaito oli

⁹³ NKa I D:1 Rippilasten luettelo 1814–1855.

⁹⁴ NKa I D:1 Rippilasten luettelo 1815–1855.

merkitty kahdella pisteellä (:) eli hän vasta opetteli kirjaimia, mutta ABC--kirjan katekismuskappaleet ja Lutherin osasi. Svebiliusta häneltä ei kuulusteltu.⁹⁵

Rippikouluun ei kuitenkaan vuoden 1813 kiertokirjeen mukaan saanut käskeä 25–30 vuoden ikäisiä tai sitä vanhempia henkilöitä, vaan heitä oli ohjattava erikseen. Elleivät he saapuneet opetettaviksi tavallisella kuulutuksella, oli käytettävä ”kruunun apua” ja koetettava saada heidät sopivalla opetuksella ymmärtämään ainakin käskyjen, uskonkappaleiden ja asetussanojen merkitys ja sisältö.⁹⁶ Nurmijärvellä jouduttiin toteamaan pitäjänkokouksessa 14.11.1841, että suuri osa vanhemmasta rippikoulunkäymättömästä nuorisosta ei ollut totellut kutsua saapua erityisesti heitä varten järjestettyyn rippikouluun. Kokouksessa päätettiin, että ne, jotka eivät tule kuulusteluihin, rangaistaisiin jalkapuulla.⁹⁷

Ripille pääsemättömiä aikuisia ei ollut helppo saada enää tavalliseen rippikouluun, mutta paikoitellen papit opettivat heitä yksityisesti. Huono-oppisten ja vastentahtoisten opettaminen riippui papiston aktiivisuudesta ja innokkuudesta. Liperin pappina työskennellyt Henrik Renqvist halusi kertoa saaneensa jopa 30–40-vuotiaitakin oppimaan lukutaitoa. Myös Vaasan Ylisessä rovastikunnassa esimerkiksi Ilmajoella saatiin vastaavanlainen kokemus, kun siellä alettiin opettaa sunnuntaikouluissa nuorten ohella 20–40 -vuotiaita huonotaitoisia laiskanlukijoita. Renqvist piti lukutaitoa niin tärkeänä, että pidensi vuonna 1820 rippikoulun omavaltaisesti kaksiviikkoiseksi. Renqvist myös piti yllä ankaraa kirkkokuria ja muun muassa otti uudelleen käyttöön jalkapuun, vaikka sen käyttämisestä oli jo luovuttu.⁹⁸

Vuonna 1874 Sääksmäelle tullut uusi kirkkoherra aloitti julkista huomiota herättäneen ”vanhojen koulun” todettuaan, että seurakunnassa oli yhä paljon konfirmoimattomia aikuisia. Myös Liperissä todettiin iäkkäitä rippikoulun käymättömiä olleen vielä 1877 piispantarkastuksen mukaan 315, ja Tohmajärvellä vuonna 1897 lähes 200. Rippikoulun laiminlyönteihin oli yleensä syynä taitojen puute, mutta joskus myös sitä on selitetty ”pappien kiukulla”.⁹⁹ Papit ilmeisesti olivat vihastuksissaan, kun kuulustelut etenivät hitaasti oppilaiden tankatessa läksyjensä kanssa, ja mitään ei oltu kotona laiskanläksyistä opittu, päinvastoin oli ”unohdettu kaikki”, sekin mitä edellisellä kerralla oli osattu.

⁹⁵ NKa I D:1 Rippilasten luettelo 1815–1855.

⁹⁶ Hornborg 1872, 225–226, Kotilainen 1965, 87.

⁹⁷ KA mf TK 351 pit.kok.ptk 1833–1853; Hornborg 1872, 228–230; Hyrske 1957, 111.

⁹⁸ Salonen 1930, 95; Ojanen 1966, 177; Jyllilä 1971, 27; Pirinen 2003, 26, 28–29; Hartikainen 2005, 43; Kimanen 2008, 123.

⁹⁹ Ojanen 1966, 177; Laasonen 1971, 118–119; Kimanen 2008, 123.

3.6. Veljesten rippikoulu kesti useita vuosia

Veljesten rippikoulun käynnistymiseen tarvittiin vielä yksi raju tappelu Toukolan väen kanssa. Se tapahtui veljesten kirkkomatkalla, kun he olivat erehtyneet päivästä. He kyselivät kummastellen, miten ”sunnuntaipäivänä, Herran pyhänä sapattina” uskallettiin pitää huutokauppaa, jota itse nimismies näkyi toimittelevan. Nauru ja tirskunta ympärillä saivat veljekset punastumaan häpeästä, kun he aavistivat itse lähteneensä kirkkoon vääränä päivänä. Kun sitten joukko Toukolan poikia kyseli ivaten Impivaaran uudesta uskosta ja miksi heidän kalenterissaan kutsuttiin tätä viikon kahdeksatta päivää, myrsky puhkesi valloilleen. Veljet karkasivat kuin irtipäästetyt kahlekoirat toukolaisten päälle ja seurasi raivokas yleinen tappelu, jota naiset ja lapset kauhistuneina pakenivat ja sonnit ja lehmät säntäilivät säikähtäneinä sinne tänne.¹⁰⁰

Tappelun loputtua veljekset palasivat metsäpirttiinsä sitomaan haavojansa. Heidän mielensä oli synkkä ja epätoivoinen. He tiesivät mitä olivat tehneet, nostaneet tappelun keskellä kyläläisten arkista toimintaa, häirinneet kruunun käskyläisen huutokaupan pitoa, kenties lyöneet miehiä raajarikoiksi. He tiesivät odottaa ankarinta rangaistusta, ”neljääkymmentä paria tuoreita raippavitsoja ja kruunun surutonta leipää.” Juhani ehdotti puukkoa kurkkuun joka miehelle, Tuomas hirteen menoa. Pohdittiin lähtöä Suomesta, paimeneksi Inkerinmaalle, portinvartijoiksi Pietarin kaupunkiin tai purjehtimaan merimiehinä kohti Englantia. Lopulta päädyttiin marssimaan Heinolan pataljoonaan ja ottamaan kuuden vuoden pesti sotaväkeen. Sotaväki tiesi sotaa ja sota kuolemaa, mutta kuolemassakin oli parempi kuin ihmisten keskellä.¹⁰¹

Matkalla veljekset kuitenkin kohtasivat nimismiehen ja hänen mukanaan olleen jahtivoudin, jotka alkoivat jututtaa heitä. Juhani rohkeni kysyä:

Nouseeko siitä kruunun asia?

Nimismies: Siitäpä nyt tahtoisin teille virkkaa jotain.

Juhani: Onko miestappoa tapahtunut?

Nimismies: Kiitä onneas, ettei niin ole laita. Mutta leimaus ja jyrinä! kun ajoitte tiehenne kruunun virkamiehen toimestansa ja kumositte vielä hänen kirjoituspöytänsä, aatelkaa sitä paikkaa.

Juhani: Jumala paratkoon! Sitähän olemmekin aatelleet ja aprikoineet oikein vahvasti ja tulleet ymmärtämään mikä siitä pojat perii. — — Kaikista näistä pelastaa meidät kruunun harmaa takki.

Nimismies: Te mielettömät oinaat, m itä hulluuksia hankittekin. — — Kuittihan on rätinkimme Tammistosta, sen vakuutan. ja vannon, te kollit! Kuitti! ja suljetut ovat myös Toukolaisten kidat. Hoo, sen tein jo samana päivänä, jona ottelu tapahtui, koska näin, ettei mennyt siinä henkiä. Uhkailivatpa roistot keräjänkäynnillä, ja

¹⁰⁰ Kivi 1870, 242–245.

¹⁰¹ Kivi 1870, 246–249.

kuitenkin he olivat keittäneet sopan itse. Mutta laskinpa nyt va'alle painoni minä myös, sillä onpa minulla heissä monta koukkua, joista voisin kiskoa heitä kovaan kiikkiin.¹⁰²

Nimismiehen poistuttua veljekset seisoivat tien vieressä ”kuin seitsemän suolapatsasta”. Sanaakaan hiiskumatta ja pohtien, mitä heidän piti ajatella kaikesta tästä, he seisoivat ja tuijottivat nimismiehen perään.¹⁰³

Nimismiehen vakuutteluista huolimatta veljekset eivät uskaltaneet luottaa, että he olivat vapautuneet rangaistuksen ja koston uhasta. Siksi he päättivät varmuuden vuoksi piileksiä metsissä ja vahtia, josko nimismies palaa miesjoukon kanssa heitä pidättämään. Kolmen vuorokauden kuluttua lähetettiin Aapo vakoilu- ja tiedusteluretkelle kylään. Kun hän palasi, hänellä oli rauhan sanoma. ”Hän on verraton mies, tuo meidän vallesmanni.” Toukolan miehet hän oli hiljentänyt luopumaan kostosta ja käräjistä ja rovastille nimismies oli vakuuttanut, että kova leikki veljeksiä kohtaan olisi heidän iankaikkiseksi tuhokseen. Rovastin suhtautumisessa veljeksiin ei nimismiehen ansiosta ollut enää tippaakaan kovuutta, ei kuria eikä uhkailuja, vaan pelkkää lempeää toivetta. Nyt veljet olivat valmiit ryhtymään opiskelun työhön.

Tuomas: Nytpä miehet lukemaan, nyt aapiskirja kouraan ja sanaa päähän vaikka halkonuijalla.

Aapo: Ah, jos yksimielisesti kävisimme nyt tärkeään toimeen, siitä heltemättä ennen kuin työ on päätetty.

Juhani: Iskisimme aapiaiseen kynsin ja hampain, siitä heltemättä ennen kuin olemme kukon hännän alla. – – Onhan minulla pää kova, mutta enköhän jokapäiväisen harjoituksen kautta voisi kulkea kilpaa viidenvuotisen tyttö-rääsyn kanssa? – – Kahden vuoden mentyä olkoon aapiskirja päässäni; se on sanottu. Mutta Timo parkaa minä surkuttelen; hänellä on vielä kovempi kallo kuin minulla, kaksinkerroin kovempi.

Timo: Älä yhtään huoli, vaikka se onkin kaksinkerroin kovempi. No, no, sinä opit aapiskirjas kahtena vuotena, minä siis neljänä. Niin, kärsimystähän siinä vain tarvitaan.¹⁰⁴

Juhanin tavoin ei vielä 1800-luvun alkupuolella kannattanut vedota kovaan kalloon, sillä osaamattomuus katsottiin haluttomuudeksi ja se oli kirkkokurisäännösten mukaan määritelty rangaistavaksi.¹⁰⁵ Mutta nyt ei ollutkaan kyse haluttomuudesta, vaan veljeksillä oli totinen into perehtyä kristinoppiin. Oli

¹⁰² Kivi 1870, 249–252.

¹⁰³ Kivi 1870, 252–253.

¹⁰⁴ Kivi 1870, 257–258.

¹⁰⁵ Halmesmaa 1976, 93–94; Sihvo 2000 a, 232.

kuitenkin ratkaistava yksi pulma. Juhani kyselee, mistä he saisivat sievän ja suopean opettajan. Siihen Aapo vastaa:

Minä katson puolees, Eero. Jaa, jaa, sinulla on terävä pää, sitä ei taida kieltää. Mutta kiitä Jumalaa tästä lahjasta ja siirry meistä muutamaksi viikoksi maailmalle, eväskontti seljässä ja aapiainen povessa. Mene jahtivoudin, tuon oivallisen sudenkutsijan opetettavaksi. Hän on taitava mies, ja minä tiedän, ettei hän sinulta kiellä opetustansa, varsinkin kun lupaamme hänelle palkinnoksi uhkean kaskimaan ja paistiksi muutaman koirasmetson. Mutta sinä, opittuas tavallisen lukumäärän tärkeimmät osat, palaat silloin takaisin taas ja opetat meitä.¹⁰⁶

Eero laitettiin jo seuraavana päivänä menemään jahtivoudin luokse. Samalla Aapo heitti veljilleen toisenkin haasteen: Eeron kulkiessa syksyn jahtivoudin opissa toiset ryhtyisivät rakentamaan Impivaaraan uhkeaa uudistaloa. He hankkivat kuokkia ja rautalapioita ja alkoivat raivata Impivaaran avaraa korpea niityksi ja pirtin ympärillä olevaa ahoa pelloksi. Uudistalon ympärille tultaisiin tekemään talli, navetta, riihi, luhtiaitta ja muita huoneita tarpeen mukaan.¹⁰⁷ Veljekset ryhtyivät tähän kaikkeen ahkerasti puurtaen, ja niin lukemaan opetteleminen käynnisti heissä myös muunkinlaisen eteenpäin pyrkimisen halun ja innon. Kannustimena oli veljessarjan tuleva arvon nousu ihmisten silmissä ja toivo, että sen myötä heille olisi tarjona vaimoiksi ”moni pulski ja hehkuva Hämeen tyttö”¹⁰⁸.

Koko syksyn Eero kulki viikoittain oppiretkillänsä ja jouluaattona hän palasi jahtivoudin mielestä tarpeeksi oppineena ja kelpollisena opettamaan veljiänsä. Hän luki selvästi sisältä, ja aapiskirjan hän osasi kannesta kanteen, niin myös vähänkatkismuksen. Heti joulun jälkeen alkoi veljesten luku-urakka. Se oli työlästä ja tuskaa täynnä. Surkeasti siinä puhistiin ja hikoiltiin. Työ kuitenkin edistyi, vaikka alussa sangen hitaasti, varsinkin Timolta ja Juhanilta.¹⁰⁹

Kesän ajaksi siirryttiin työhön vainiolle. Kynnettiin ja äestettiin uusi pelto ja siihen kylvettiin kolme tynnyriä ruista. Raivattiin niittyä korvessa ja rakennettiin navetta, johon hankittiin kolme mullikkaa ja jukuripää sonni. Mutta syksyn tultua alkoi taas aapisen opiskelu pirtin pöydän ääressä. Veljekset lukivat jo kelpollisesti sisältä ja ryhtyivät opiskelemaan ulkoa aapisen kappaleita, kohti viimeisellä lehdellä olevaa kukkoa. Nyt he opiskelivat kukin omaan tahtiinsa. Ensimmäisenä tavoitteeseen pääsi Lauri, sitten Aapo ja Simeoni ja vihdoin Tuomaskin, mutta kaukana heistä vielä työskentelivät Juhani ja Timo. Lopulta

¹⁰⁶ Kivi 1870, 258.

¹⁰⁷ Kivi 1870, 258–259.

¹⁰⁸ Kivi 1870, 260.

¹⁰⁹ Kivi 1870, 262–264.

Timokin pääsi aapisensa loppuun voittaen ulkoa oppimisessa Juhanin, joka vielä uskontunnustusta pähkäili. Kun muut päättivät saavutuksensa päälle elää muutaman päivän jouten ja lähtivät hiihtelemään pyssy kädessä ja tavoittelemaan metsän saalista, jäi Juhani yksin pirttiin äkäisenä tukkaansa repien. Mutta kevään tullessa oli Juhanikin oppinut kirjansa kannesta kanteen ja painoi sen ylpeänä kiinni.¹¹⁰

Toisena kesänä rakennettiin riihi, odottamaan heilimöitsevän rukiin korjuuta. Mutta veljesten nukkuessa puhalsi yöllä tuima pohjoistuuli ja halla jäädytti laihopellon. Yöunesta herättyään veljekset katsoivat sitä synkkinä, siinä meni tulevan vuoden ravinto ja heidän työnsä hukkaan. Aapon kehotuksesta ryhdyttiin kuivaamaan Sompiosuota, josta hallan tiedettiin nousevan. Veljekset työskentelivät koko loppukesän varhaisesta aamusta myöhäiseen iltaan saaden ojitetuksi suurimman osan suosta, ennen kuin tuli taas syksy. Tuomas kylvi pellolle uuden rukiin, ja pian kohosi maasta oras.¹¹¹

Tuli kolmas talvi, ja sen veljekset viettivät Vähää katekismusta opetellen. Eero, Lauri ja Aapo eivät malttaneet lopettaa siihenkään, vaan jatkoivat lukuaan kohti katekismuksen loppua. Nälkäisellä vatsalla joutuivat veljekset istumaan kirjojensa ääressä, sillä kovin niukasti he olivat ehtineet saada metsän riistaa kesän mentyä suolla. Kesän taas tultua uusi ruis kasvoi rehevänä Impivaaran pellolla. Mutta halla vei senkin, ja veljekset katsoivat kauhistuneina hävitystä vainiolla. Mieltä synkistävää nälkää nähden veljekset päättivät kuivata koko sumuisen suon ja työskentelivät ojankaivaustöissä koko kuumun, hikisen kesän.¹¹²

Syksyn tultua oli suo ojitettu reunasta reunaan ja samalla saatu uusi, oivallinen niitty. Siinä työssä oli kuitenkin mennyt veljesten aika, ja he ehtivät hankkia ruokavaroja talveksi vähemmän kuin koskaan ennen. Metsästys oli yleensä tuottanut veljeksille merkittävän lisän toimeentuloon, mutta kuitenkin viljasta valmistettu ruoka muodosti pääasiallisen ravinnon. Sadon epäonnistuminen jätti veljekset lähes ilman ravintoa. Nälkävyötä oli kiristettävä, sillä kului vuorokausia ilman ruuan murentakaan.

Juhani: Tämä ei käy laatuun. Enemmän kuin vuorokausi on mennyt sitten kun viimeksi söin. Ja mitä herkkua söin silloin ja kuinka suuren kimpaleen? Tuhannen tulimmaista! kaksi kuivaa, pihkaista oravan koipea.¹¹³

¹¹⁰ Kivi 1870, 265.

¹¹¹ Kivi 1870, 266–268.

¹¹² Kivi 1870, 268–269.

¹¹³ Kivi 1870, 269.

Veljekset olivat jo menossa naapuriin leipää lainaamaan, mutta matkalla törmäsivät karhupesueeseen, jonka saivat kaadetuksi koiriensa avulla. Sen varassa he selvisivät seuraavaan kesään. Vilja kasvoi eikä sitä nyt vienytkään halla. Se oli neljäs kesä, jolloin veljekset puursivat pelloillaan ja rakennuksillaan. Neljä talvea oli käytetty rippikuulusteluihin valmistautumiseen sekä itse opiskellen että Eero-veljen opettamana. Kun vilja oli leikattu ja uusi kylvö tehty, veljekset olivat valmiit lähtemään pappilaan rovastin kuulusteltaviksi.¹¹⁴ Veljesten rippikoulu oli silloin kestänyt neljä vuotta, alkaen Eeron opiskelusyksystä pappilaan lähdön syksyyn. Kaikki talvisydämet oli käytetty kiinteään opiskeluun, mutta kesät oli tehty peltotöitä ja muita talonpitoon liittyviä askareita.

Samaan tapaan käytiin rippikoulua Nurmijärvellä ja muuallakin Suomessa. Koulua ei pidetty kesällä, koska oppilaiden piti osallistua peltotöihin, kyntämiseen, kylvämiseen ja sadonkorjuuseen. Muun muassa Nurmijärven rovastintarkastuksessa todettiin vuonna 1838, että rippikoulua on pidetty kerran vuodessa aloittaen ennen juhannusta ja jatkaen syksyllä kiireisimpien työaikojen jälkeen.¹¹⁵

Rippikoulun suorittaminen kesti useita vuosia muillakin kuin seitsemällä veljeksellä. Kirkkoherrojen velvollisuutena oli kirkkolain mukaan valvoa, ettei ehtoolliselle päässyt liian taidottomana. Mikäli sisä- ja ulkoluvun taidoissa oli puutteita, oli tultava seuraavana vuonna uudestaan rippikouluun. Rippikoulun käyminen kahdesti tai kolmesti ei ollut lainkaan harvinaista. Pikemminkin ensi kerralla selviäminen oli poikkeus. Itä-Suomessa saatettiin joissakin seurakunnissa reputtaa 1800-luvun alussa lähes kolmasosa. Esimerkiksi kansakoulun isänä myöhemmin tunnettu Uno Cygnaeus hylkäsi luokalle suurimman osan rippikoululaisista lukutaidottomuuden vuoksi toimiessaan Viipurissa pappina vuosina 1818–1839.¹¹⁶

3.7. Katsaus Nurmijärven rippikouluihin

Rippilasten luettelon merkinnöistä (Kuva 4) voi päätellä, millaisilla taidoilla päästettiin ehtoolliselle. Siellä oli seuraavia sarakemerkintöjä: tavaus, sisäluku, ABC-kirja, Lutherin katekismus, Swebiliuksen selitys, huoneentaulu, ja

¹¹⁴ Kivi 269–273.

¹¹⁵ NKa II Cd:1 rov.tark. ptk.10.10.1838; Tommila 1959, Ojanen 1966, 93; Taipale 1980, 182–183; Jalava 2008.

¹¹⁶ KL 1686, XXIV § 10; Kaarninen 2007, 234.

Athanasiuksen tunnustus. Vuodesta 1842 lukien arvioitavaksi tulivat yös kirjoittamisen yritys ja opitun ymmärtäminen eli käsityskyky.¹¹⁷ Osaamisista tehtiin merkinnät pisteillä, vinoviivoilla ja vajailta tai täydellisillä rasteilla. Kirjainten osaamisesta sai yhden tai kaksi pistettä, tavaamisen alkeista puolikkaan rastin ja täydellisestä osaamisesta kokorastin.¹¹⁸

Kuva 4. Aukeama Nurmijärven rippilasten kirjasta

Vielä 1800-luvun alussa enemmistö pääsi ehtoolliselle kahden kristinopin pääkappaleen taidoilla, mutta vähitellen vaatimustaso nousi. Sen kohoaminen tulee parhaiten näkyviin kristinopin kohdalla. Porvoon pappeinkokouksessa 22.2.1801 määriteltiin tuomiorovasti Magnus Jacob Alopaeuksen aloitteesta, että Lutherin Vähän katekismuksen lisäksi rippikoululaisten oli osattava Swebiliuksen selityksistä ensimmäinen, toinen ja kuudes pääkappale. Ne käsitteivät käskyjä, uskontunnustusta ja ehtoollista. Muista kappaleista, kuten Herran rukouksesta, kasteesta ja ripistä piti osta tärkeimmät kysymykset ja vastaukset. Nämä säännökset vahvistettiin tuomiokapitulin kiertokirjeellä vuonna 1801.¹¹⁹ Näytti siltä, että piispa Rothoviuksen (piispana 1627–1652) asettama tiedollinen tavoite¹²⁰ koko katekismuksen osaamisesta tulisi toteutumaan koulumuotoisen rippikoulun myötä. Käytännössä näitä vaatimuksia ei voitu noudattaa. Koska alkeisopetuksen taso oli alhainen, rippikoulussa jouduttiin pakertamaan tavaamisen kanssa, jopa vielä vuonna 1859. Todettiin kyllä yhä uudelleen, että

¹¹⁷ NKa I D:1 Rippilasten luettelo 1814–1855.

¹¹⁸ NKa I D:1 Rippilasten luettelo 1814–1855; Hornborg 1872, 54–56.

¹¹⁹ Hornborg 1871, 188; Mustakallio 1917, 50–52; Kotilainen 1965, 61; Ojanen 1966, 92.

¹²⁰ Kansanaho 1956, 93; Lempiäinen 1963, 229.

sisälukutaito oli ripille laskemisen ehdoton edellytys, mutta siitä ei voitu pitää kiinni.¹²¹

Tultuaan piispaksi vuonna 1809 Alopaeus vaati, että lapset opettelevat katekismuksensa ulkoa niin, että heidän tullessaan 15–16 -vuotiaina rippikouluun, heitä ei tarvitse vain pelkästään kuulustella vaan heitä voidaan rippikoulussa opettaa ymmärtämään lukemansa. Erityisesti oli selitettävä synnin suru, armo, elävä usko ja Kristuksessa annettu sovitus. Kivi oli ymmärtänyt nämä asiat omassa rippikoulussaan ja antoi Juhanin pukea ne sanoiksi:

Juhani: Jumala on pitkämielinen ja laupias mies, ja antaa viimein aina anteeksi, jos vilpittömästi sydämeästä rukoilemme.¹²²

Rippikoulun varsinaiseksi tarkoitukseksi esitettiin, että nuoriso omaksuu sellaiset kristinopin tiedot, jotka voivat vaikuttaa ”sydämen tosiparannukseksi” ja johtaa kristilliseen, Jumalan tahdon mukaiseen elämään. Ottelin korosti tätä samaa pappeinkokouksessa 1842 kehottaessaan järjestämään rippikoulun lopettajaisiksi juhlallisen konfirmaatiotilaisuuden, jonka tulisi jättää ”syvät jäljet heidän sydämiinsä.”¹²³

Kun tuomiokapitulin kiertokirjeellä 1812 oli pyritty yhtenäistämään Porvoon hiippakunnan rippikouluopetuksen käytäntöjä, papistoa oli kehoitettu pitämään rippikoululaisten luetteloita. Niihin tuli merkitä kuka rippikoulua piti, rippikoululaisten nimi, ikä ja kotipaikka, sekä kuinka mones rippikoulu oli kyseessä. Lisäksi luetteloon piti merkitä edistyminen sisä- ja ulkoluvussa sekä käsityskyvyssä, mistä kirjasta kuulustelut on suoritettu ja milloin asianomainen on hyväksytty ehtoolliselle. Hylätyt oli osoitettava selvästi merkinnällä ”impr.” ja hyväksytyt merkinnällä ”adm.”¹²⁴

Nurmijärvellä vaaditut rippilasten luettelot otettiin käyttöön vuonna 1814. Kun otin tutkittavakseni nuo rippikoululaisten luettelot Nurmijärvellä, totesin, että kapitulin määräysten noudattaminen merkintöjen suhteen oli vähintäänkin puolihuolimatonta: kirjasta puuttui paljon vaadittuja merkintöjä. Rippikoululaisten ikää ei ollut kerrottu tai sitä, kuinka mones rippikoulu oli kyseessä. Myöskään merkintää siitä, koska oli päässyt ripille, ei enimmäkseen ollut. Lisäksi merkinnät kuulustelujen hyväksymisestä tai hylkäämisestä puuttuivat usein tai olivat hyvin

¹²¹ Peltonen 1932, 20; Huovinen 1957, 138.

¹²² Kivi 1870, 85.

¹²³ BDC, kiertokirje 7.9.1842 nro 122, liite; Peltonen 1932, 55–56.; Kotilainen 1965, 86.

¹²⁴ Hornborg 1872, 225–231.

epäselviä. Suoritusmerkinnät oli tehty vielä huonommin, joten niistä ei saanut selvää, minkä asian kuulustelusta oli kyse. Vain yleiseen käytäntöön vertailemalla voi olettaa että, aapisesta, Lutherista ja Svebiliuksesta sekä sisä- ja ulkoluvun taidosta. Lisäksi merkintätavat vaihtelivat, joku merkitsi numeroilla, joku pisteillä ja rasteilla, kuten tuomiokapitulin kiertokirjeissä oli annettu ohjeeksi. Myös vaadittu opettajan allekirjoitus puuttui. August Tolpon ja Mortimer Forstenin nimet sieltä kuitenkin löytyivät.

Piispa Alopaeus oli Nurmijärvellä pidetyssä piispantarkastuksessaan vuonna 1815 vielä muistuttanut annetusta määräyksestä merkitä, kuinka mones rippikoulu kullakin oli kyseessä.¹²⁵ Siitä huolimatta merkintä usein puuttui. Luetteloista voidaan kuitenkin todeta, että monet rippikoululaisista olivat joutuneet käymään rippikoulua useaan kertaan. Seuraavan sivun taulukossa (Taulukko 3) olen jättänyt pois sellaiset vuodet, joista tarvittavia merkintöjä puuttui. Muutamia vuosia, kuten 1820 ja 1826 jäi pois sen vuoksi, että silloin ei ollut lainkaan normaalirippikoulua.

Vuosina 1816, 1817, 1819 ja 1839 oli kaksi ja vuonna 1826i kolme rippikoulua, joista yksi oli ikään kuin jatkorippikoulu huonosti osanneille kevään koululaisille. Sinne sai passituksen 41 rippikoululaista kahden rippikoulun yhteensä 231:sta oppilaasta. Heistä 26 oli ollut ensikertalaisia, 12 toista kertaa ja 3 kolmatta kertaa rippikoulussa.

Keskimäärin rippikoululaisista hyväksyttiin noin puolet. Huomio kiinnittyy joihinkin tästä poikkeaviin hylkäysprosentteihin. Vuonna 1817, 1843 P*, 1848 P*, 1851 P* ja 1854 P* hylkäysprosentit olivat selkeästi keskimääristä korkeammat, noin 60 %:n luokkaa. Huipussaan hylkääminen oli vuonna 1828, jolloin 188 rippikoululaisesta hylättiin 151. Hylkäysprosentti oli 80,3. Vastaavasti oli myös hyvin pieniä hylkäysprosentteja. Vuonna 1818 hyväksyttiin 117 rippikoululaisesta 85, vuonna 1822 hyväksyttiin 125:n joukosta 90 ja vuonna 1842 hyväksyttiin 127 oppilaasta 97. Hylkäysprosentit olivat tällöin 23–28.¹²⁶

Laadin aputaulukot, joista selvitin iän ja rippikoulukertojen vaikutusta. Totesin, että Seitsemän veljeksien lempeä rovasti tuli myös Nurmijärven rippikouluihin. Hyväksyminen kasvoi nuorten 15,3 prosentista tasaisesti iän myötä aina 70,5 prosenttiin. Sama tapahtui rippikoulukertojen noustessa; hyväksymisprosentti nousi ensikertalaisten 10:stä lähelle 50:ntä.

¹²⁵ NKa II Cd:1 piisp.tark.ptk 1724–1984; Kotilainen 1965, 83.

¹²⁶ NKa I D:1 Rippilasten luettelo 1814–1855.

Taulukko 3. Rippikoulun käyminen useaan kertaan Nurmijärvellä 1814–1851¹²⁷

Vuosi	Kuinka mones rippikoulu oli kyseessä							Adm.	Impr.	Hylkäys-%
	1.	2.	3.	4.	5.	6.–8.	yht.			
1815	51	14	4	1	-	-	145	87	58	40,0
1816	76	54	7	1	-	-	146	90	56	38,4
1817	82	50	5	-	-	-	137	51	88	64,2
1818	17	71	18	4	1	2	117	85	32	27,4
1819	94	92	10	4	-	-	200	102	98	49,0
1821	84	20	16	2	-	-	121	71	50	41,3
1822	20	59	25	16	2	-	125	90	35	28,0
1823	87	5	17	1	6	-	116	56	60	51,7
1824	72	47	1	5	1	2	128	88	40	31,3
1828	86	57	33	11	1	-	188	23	151	80,3
1829	72	66	44	28	10	2	222	103	119	53,6
1830	81	52	34	9	3	-	179	63	116	64,8
1831	74	23	6	2	-	-	105	73	32	30,5
1836	114	47	35	14	2	-	212	45	168	79,2
1837	78	74	20	10	2	-	184	70	114	62,0
1838	107	60	25	5	3	3	203	97	94	46,3
1839	114	51	12	3	1	-	181	86	95	52,9
1841	107	84	29	6	-	-	226	41	185	81,9
1842	2	91	29	4	1	-	127	97	30	23,6
1843 P*	64	35	15	8	1	1	124	51	73	58,8
1843 T*	62	17	21	9	4	3	116	62	54	46,6
1848 P*	47	31	21	10	4	4	115	34	81	70,4
1848 T*	51	31	5	5	-	-	93	43	50	53,8
1850 P*	58	57	16	8	5	3	147	78	69	46,9
1850 T*	49	40	7	1	1	-	98	58	40	40,8
1851 P*	57	34	23	8	1	-	123	53	70	56,9
1851 T*	50	28	7	1	-	-	86	44	42	48,8
1854 P*	61	29	7	4	-	-	101	41	60	59,4
1854 T*	51	22	6	1	1	-	81	46	35	43,2
*P = pojat; T *= tytöt										
Adm. = hyväksytty ehtoolliselle; Impr. = hylätty kuulusteluissa.										

¹²⁷ NKa I D:1 Rippilasten luettelo 1814–1855.

Hyväksytyjen ja hylättyjen suhde vaihteli melkoisesti, joten ilmeisesti mitään selkeitä ohjeita arvostelulle ei ollut, vaan rippikoulun opettajan omat näkemykset painottuivat oppilaiden taitojen arvioinnissa. Tämä näkyi esimerkiksi siinä, että kun kaksi eri opettaja piti vuonna 1819 samaan aikaan rippikouluja, jokseenkin samanlaiselle rippikouluryhmälle, toisesta ryhmästä hyväksyttiin 23,7 % ja toisesta 88,8 %. Lievemmin arvostellussa ryhmässä kaksi neljättä kertaa rippikoulua yrittänyttä pääsi ripille, vaikka ei osannut juuri mitään; marginaalissa oli merkintä, että sisäluku oli parantunut. Toista kertaa yrittäneistä 69 oppilaasta pääsi samalla perusteella läpi 62 ilman Lutherin ja Swebiliuksen taitoja. Myös ensikertalaiset 14–17 -vuotiaat päästettiin ripille.¹²⁸

Lukutaito oli yksi selkeä rippikoulun läpäisemisen mittari (vrt. Jyllilä).. Sekään ei kuitenkaan yksiselitteisesti ratkaiseva, sillä esimerkiksi vuonna 1816 hyväksytyistä vain kahdeksan oli täysin lukutaitoista. Hylättyjä samassa rippikoulussa oli 56 ja joku heistä sai jo useaan kertaan reputtaneena merkinnän ”kan ingenting”. Seuraavana vuonna 1817 hyväksytyistä 51 oppilaasta 25 oli saanut merkinnän lukutaitoisuudesta. Hylkäysprosentti tässä rippikoulussa oli korkea, ja merkinnöistä näkyy, että pelkällä Lutherin ulkoluvulla ei rippikoulusta päässyt, vaan huono lukutaito täytyi kompensoida myös hyvällä Swebiliuksen osaamisella.¹²⁹

Nurmijärven rippilasten kirjojen mukaan lukutaito edistyi vuosi vuodelta. Vuonna 1824 oli puolet oppilaista, 61 yhteensä 128 rippikoululaisesta, merkitty lukutaitoiseksi. Vuonna 1854 merkittiin 51 rippikoululuokan 101 oppilaasta lukutaitoiseksi, mutta oli joukossa niitäkin, jotka vasta tavailivat. Kaikki kuitenkin jo tunsivat kirjaimet. Lukutaidon arvioiminen oli kuitenkin subjektiivinen asia, ja merkintöjä saatettiin kaunistellakin, että saataisiin ripille pyrkijät hyväksytyiksi. Esimerkiksi Aleksis Kiven rippikouluryhmästä lukkarinkouluun lähetetyt 11 oppilasta osasivat katekismuksen ulkoa, mutta useasta rippikoulusta huolimatta eivät osanneet lukea. Lähes kaikilla tämän rippikoulun pojilla oli siistit Tolpon merkinnät Lutherin ja Swebiliuksen osaamisesta täysillä rasteilla, mutta lukutaito oli vielä monilla tavaamisen asteella.¹³⁰

Edes jonkinvertainen edistyminen aikaisemmasta tasosta auttoi hyväksymisessä, varsinkin useampaan kertaan uusimaan tulleita. Vuonna 1828

¹²⁸ NKa I D:1 Rippilasten luettelo 1814–1855.

¹²⁹ NKa I D:1 Rippilasten luettelo 1814–1855; Jyllilä 1971, 89–91.

¹³⁰ NKa I D:1 Rippilasten luettelo 1814–1855.

rippikoulussa viidettä kertaa ollut 20-vuotias nuorukainen ei vieläkään saanut koulua hyväksytyksi, kun ei osannut Svebiliusta ja lukutaito oli vasta tavaamisen asteella. Seuraavana vuonna, kuudennella kerralla lukutaito oli parantunut ja osasi myös Svebiliusta jonkin verran, ja se riitti hyväksymiseen.¹³¹

Lukutaidon painottaminen perustui lukutaitovaatimuksista käytyihin keskusteluihin ja aina tiukentuneisiin piispallisiin vaatimuksiin. Alopaeus oli kiertokirjeessään vuonna 1813 määrännyt, ettei ketään tyttöä tai poikaa saanut laskea ehtoolliselle, ellei tämä osannut lukea ainakin välttävästi sisältä. Katekismuksen osaaminen ei saanut korvata puuttuvaa sisäluvun taitoa. Alopaeus korosti sisälukutaidon merkitystä vielä ohjeella, että jos joku luki erittäin hyvin sisältä, niin hänet voitiin malliksi ja esimerkiksi toisille hyväksyä ehtoolliselle jo ensimmäisessä rippikoulussa, vaikka hän ei olisi osannutkaan katekismusta kokonaan ulkoa.¹³²

Ensimmäistä kertaa rippikoulussa olleita hyväksyttiin vain harvoin. Joskus kuitenkin näin kävi. Erään ensikertalaisen hyväksymisestä oli merkintä ”luonnollisesti hyväksytty”, poika kun osasi lukea sujuvasti ja sai täydet rastit Lutherin ja Svebiliuksen taidoista. Esimerkiksi vuonna 1830 hylättiin 81 ensikertalaisesta 67. Vain ne 14 hyväksyttiin, jotka osasivat sekä lukea sisältä että vastata Svebiliuksen kysymyksiin. Vuonna 1839 kukaan ensikertalaisista ei päässyt ripille. Myös Ylitornion Kainuunkylässä hylättiin vuonna 1835 kaikki kymmenen ensimmäistä kertaa ehtoolliselle pyrkinyttä.¹³³

Erityisesti nuorille teki tiukkaa saada hyväksyminen ensimmäisellä rippikoulukerralla. Vuonna 1854 rippikoulussa oli kaksi 14-vuotiasta tyttöä, jotka osasivat lukea sujuvasti ja päihittivät Lutherin ja Svebiliuksen osaamisessa muut rippikoulutoverinsa. Heitä ei kuitenkaan päästetty ripille, koska rippipapin mukaan heidän käsityskykynsä ei riittänyt luetun ja opitun ymmärtämiseen. Usein nuorille ei edes pidetty kunnan kuulusteluja eikä tehty mitään merkintöjä taidoista, vaan tilanne kuitattiin vain kehotuksella ”seuraavaan rippikouluun”. Tässä käytännössä noudatettiin ilmeisesti piispa Carl Gustav Ottelinin ohjeita Nurmijärven piispantarkastuksessa vuonna 1845, että mikäli rippikoulua pidettiin

¹³¹ NKa I D:1 Rippilasten luettelo 1814–1855.

¹³² Hornborg 1872, 228; Kotilainen 1965, 83.

¹³³ NKa I D:1, Rippilasten luettelo; Hornborg 1872, 225–228; Mustakallio 1917, 50; Kotilainen 1965, 61, 85; E. Laine 2011, 149.

vain yksi viikko, lapsia ei pitänyt koskaan hyväksyä ensimmäisessä rippikoulussa, vaan heidän oli tultava sinne toistamiseen.¹³⁴

Piispa Alopaeus oli korostanut 1813, että taitamattomia oppilaita oli koetettava saada oppimaan toisessa tai kolmannessa rippikoulussa ja niitä, joilla oli hidas käsityskyky ja huono muisti voitiin käyttää rippikoulussa neljä tai viisi kertaa. Tällaisia oppilaita voitiin yrittää saada ymmärtämään katekismuksen pääkohdat antamalla lisäopetusta tai pakkokeinoin. Piti kuitenkin noudattaa varovaisuutta, sillä jotkut tulivat siitä vain yhä huonommiksi. Ankaruutta tai lyöntejä ei saanut käyttää.¹³⁵

Nurmijärvellä jotkut joutuivat käymään rippikoulua jopa viisi, kuusi, seitsemän tai kahdeksan kertaa, ennen kuin heidät voitiin päästää ripille. Heitä alettiin kuitenkin kohdella lempeämmin ja päästä läpi lievemmillä vaatimuksilla. Pelkkä tavaaminen riitti ja niukkakin yritys katekismuksesta. Vuonna 1830 neljättä kertaa yrittäneestä 9 oppilaasta 8 pääsi. Vuonna 1837 tuli kolmatta kertaa yrittävä hyväksytyksi heikoilla taidoilla, paljon heikommilla kuin millä ensikertalaiset oli hylätty. Vuonna 1850 hyväksyttiin kaikki neljättä ja viidettä kertaa rippikoulussa olleet, jos heillä oli vähänkin yritystä lukemiseen ja katekismukseen.¹³⁶

Rippikoulussa reputaneiden joukossa oli huomattavasti enemmän poikia kuin tyttöjä. Esimerkiksi vuonna 1847 rippikoulun 130 pojasta 35 eli 27 % kävi sitä 3–5:ttä kertaa, kun sen sijaan 92 tytöstä vain seitsemän eli 7,6 %. Myös Jyllilä totesi Vaasan Ylisessä rovastikunnassa, että tytöt saivat parempia arvosanoja kuin pojat. Kaikissa 1840–1850 rippikoulujen vertailussa on todettavissa, että tytöillä oli pienemmät hylkäysprosentit ja pojat joutuivat useammin kertaamaan koulua 2–7 kertaa. Siitä myös seurasi, että poikien rippikouluissa oli enemmän väkeä kuin tyttöjen ryhmissä.¹³⁷

Ikääntyneiden rippikoulussa oppilaita hylättiin alkuun samoin kuin normaalirippikouluissakin, kunnes tuomiokapitulin kiertokirjeen lievennetyt vaatimukset antoivat mahdollisuuden hyväksyä heitä vähemmillä taidoilla.¹³⁸ Vuonna 1824 pidetyssä huonosti oppivien rippikoulussa oli 13 oppilasta, joista kahdeksan pääsi ripille, vaikka lukutaitoa ei ollut kenelläkään ja puolet ei tuntenut

¹³⁴ NKa I D:1, Rippilasten luettelo; II Cd:1 piisp.tark. ptk. 7.9.1845.

¹³⁵ Hornborg 1872, 228; Mustakallio 1917, 49–50; Halmesmaa 1976, 33; Kotilainen 1965, 86–87.

¹³⁶ NKa I D:1 Rippilasten luettelo 1814–1855.

¹³⁷ NKa I D:1 Rippilasten luettelo 1814–1855; Jyllilä 1971, 85.

¹³⁸ Hornborg 1872, 229.

kirjaimiakaan. Heiltä ei myöskään vaadittu Lutherin katekismuksen täyttä osaamista, vaan alkeetkin riittivät. Saman vuoden normaalirippikoulussa oltiin paljon ankarampia, 134 rippikoululaisesta 92 sai merkinnän improbatur. Vuonna 1841 pääsi 23:sta ikääntyneiden ryhmässä olleesta rippikoululaisesta ripille seitsemän ja vuonna 1842:n 17 rippikoululaisesta vain neljä, mutta 1847 rippikoulun 23 oppilaasta ripille pääsi 11. Heistäkin sisäluku oli heikko kaikilla ja vasta tavaamista tavoiteltiin, mutta Lutherin katekismuksen ulkolukutaidoilla rippikoulusta silti selvittiin. Vuonna 1846 oli vanhemman väen rippikoulussa 10 henkilöä, joista neljä hyväksyttiin, joku täysin lukutaidottomanakin, mutta Lutherin osanneena.¹³⁹

Porvoon hiippakunnassa käytiin rippikoulua useita vuosia vielä 1860-luvullakin, mutta Turun hiippakunnassa tyyli muuttui, kun synodaalikokouksessa 1859 laadittiin suuntaviivoja rippikoulun kehittämiseksi. Eräs uudistuksista oli se, että yritettiin välttää aikaisempaa moninkertaista luokalle jättämistä. Heikkoja oppilaita ei ollut syytä jättää toiseksi vuodeksi, vaan heille piti järjestää varsinaisen rippikoulun rinnalle tukiopetusta. Hämeessä tätä lisäopetusta nimitettiin ”junkkarikouluksi”. Hollolasta on tieto, että jotkut saattoivat käydä junkkarikoulua peräti kymmenen vuotta ennen kuin heidän katsottiin omaavan riittävät tiedot.¹⁴⁰ Pakkokeinoja kuten jalkapuurangaistusta sai kuitenkin käyttää sellaisiin nuoriin ja keski-ikäisiin, joilla ei ollut syynä huono-oppisuus vaan haluttomuus perehtyä kristinoppiin. Haluttiin siis tehdä ero haluttomuuden ja kykenemättömyyden välille. Rippikouluaikaa pidennettiin useita viikkoja kestäviksi, ettei kenenkään tarvitsisi käydä rippikoulua useampaan kertaan. Kuitenkin esimerkiksi Somerolla todettiin vuonna 1877, että 77 ripille päässeestä rippikoululaisesta 44 oli käynyt rippikoulua vuosikausia. Luokalle jättämisestä luopumisen seurauksena oli, että seurakunnissa oli vielä 1800-luvun lopulla kymmeniä ripillepääsemättömiä aikuisia, joille jouduttiin järjestämään erityisrippikouluja.¹⁴¹

3.8. Onnistuneet konfirmaatiokuulustelut

Veljesten rippikoulun onnentäyteinen päätösvaihe tuli, kun oli aika lähteä rovestin pappilaan kuulusteltaviksi. Kesä oli ollut kaunis. Pellolla kasvoi vilja ja niityllä heinä, ja välillä lempeä sade kasteli tuoksuvaa maata. Helteisessä

¹³⁹ NKa I D:1 Rippilasten luettelo 1814–1855.

¹⁴⁰ Oksanen 1981, 102–103.

¹⁴¹ Ojanen 1966, 175, 177; Halmesmaa 1976, 33, 212; Huovinen 1987, 127.

poudassa niitettiin niityt ja leikattiin rukiit. Runsaimman sadon tuotti tämä, veljesten ”kultaisena kesänä” muistelema kesä.

Mutta koska vilja oli leikattu ja kylvö tehty, läksivät veljekset eräänä lauantaiaamuna kauan varustetulle retkellensä, läksivät pappilaan provastin tutkinnon alle.¹⁴²

Veljeksien rippikoulukuulustelut pidettiin pappilan tuvassa, ja ne kestivät yhden viikon, saman verran kuin Nurmijärvellä pidettiin rippikoulua ikääntyneille ja huono-oppisille.¹⁴³ Veljesten lukutaitoa selvitettiin ja lisäksi rovasti kuulusteli heitä kristinopin osaamisessa:

Isällisesti, lempeästi kohteli heitä provasti, ja huomasi pian suureksi iloksensa, että heidän lukutaitonsa oli moitteeton, vieläpä yhden ja toisen vallan kiitettävä; Laurin julisti hän parhaaksi lukijaksi Toukolan suuressa kylässä. Vieläpä huomasi hän heidän käsityksensä uskon-opista yleiseen selväksi, vilpittömäksi.¹⁴⁴

Rovastin ei tarvinnut enää olla ankara vaan hän sai iloita veljesten ahkeruudesta ja osaamisesta. Paitsi hyvän lukutaidon rovasti oli pannut kuulusteluissaan merkille myös veljesten selkeän ja vilpittömän ”käsityksen uskonopista”. Kivi kirjoitti siitä varmaan mielihyvällä, sillä hän oli itse saanut ainoana rippikouluryhmässään merkinnän ”käsityskyvystään”, täydellä rastilla. Yleensä käsityskyvyn eli opitun ymmärtämisen merkinnät enimmäkseen puuttuivat Nurmijärven rippilasten luetteloista.¹⁴⁵ Kuitenkin sitä olisi kuulunut rippikoulussa kuulustella, opettaa ja arvioida. Ilmeisesti merkintää ei voitu laittaa, koska suurimmalle osalle hyväksytyn lukutaidon saaneista ei juuri ollut käsitystä lukemansa tekstin merkityksestä. Veljeksillä käsityskyky ja uskonasioiden ymmärtäminen oli rovastin mukaan sekä selvä että vilpittömä. Vahvan pohjan tähän oli antanut poikien eno, joka jo lapsuudessa oli kertonut pojille paljon asioita Raamatusta. Viikon kuulustelujen kuluttua oli veljesten kauan odottama ja tärkeä rippikirkko:

Sentähden, koska he viikon päästä seuraavana sunnuntaina palasivat rippikirkosta kotiansa, oli heillä jokaisella kädessä nahkakansinen uusitestamentti, provastin lahjoittama ahkeruuden palkinnoksi. Tyytyväisinä, mutta vakavilla kasvoilla astuivat he pirttiinsä, jonka Tammiston Kyösti, heidän karjanhoitajansa menneen viikon kuluessa, oli lakaissut ja lehdittänyt. Mutta koska he olivat atrioinneet ja Kyösti heistä poistunut, istuivat he kukin itseksensä tutkistelevaan Raamattua; ja syvä äänettömyys vallitsi huoneessa.¹⁴⁶

¹⁴² Kivi 1870, 272.

¹⁴³ NKa I D:1 rippilasten luettelo 1814–1855.

¹⁴⁴ Kivi 1870, 272–273.

¹⁴⁵ NKa I D:1 Rippilasten luettelo 1814–1855.

¹⁴⁶ Kivi 1870, 273.

Veljekset saivat jokainen palkkiokseen Uudet testamentit, joita he myöhemmin paluumatkalla takaisin lapsuuden kotiinsa Jukolaan esittelivät ylpeinä kanttorille: ”Niinkuin näette, kuormassamme on painoa lisäämässä seitsemän uuttatestamenttia, seitsemän Enklannin lahjaa.”¹⁴⁷ Englannissa 1804 perustettu Britannian ja ulkomaiden raamattuseuran pani vuonna 1811 Suomessa alulle raamatunlevitystyön, jota 1840-luvulla tehostettiin. Suomen Piipliaseura lähetti seurakuntiin ilmaisia ja halpoja Uusia testamentteja, ja Piipliaseuralle oli ilmoitettava, mihin ne jaettiin. Suurin osa jaettiin tunnustukseksi parhaille rippikoululaisille, ja saajat piti merkitä rippilasten luetteloon. Nurmijärvellä tällaisia merkintöjä ei kuitenkaan ollut, joten ei ole tietoa, saiko Aleksis Kivi tällaisen rippikoulukirjan. Sen sijaan on tieto, että hän sai isältään rippilahjaksi Religions historia -teoksen, lapsille tarkoitetun uskonnon historian.¹⁴⁸

Turun hiippakunnassa oli alettu 1800-luvun alussa kiinnittää erityistä huomiota nuorison valmistelemiseen ehtoolliselle. Rippikoulun yhteisestä päätöstilaisuudesta, konfirmaatiosta oli keskusteltu pappeinkokouksessa jo vuonna 1762. Konfirmaation katsottiin kuuluvan oleellisesti rippikouluun. Siinä tutkittiin oppilaiden tiedot ja jossa nuoret uudistivat uskontunnustuksella kasteen liittonsa ja ne lupaukset, joita kummit olivat antaneet heidän puolestaan kastetilaisuudessa. Konfirmaation ymmärtäminen kasteen liiton vahvistamiseksi oli peräisin pietismistä, jossa korostettiin henkilökohtaista uskoa. Tästä tuli Turun konfirmaation olennainen osa. Tuomiokapituli antoi ohjeita konfirmaation järjestämiseksi, mutta kaikissa seurakunnissa se ei kuitenkaan yleistynyt Asiaan palattiin vielä vuoden 1791 pappeinkokouksessa ja kehoitettiin sen pitämiseen. Konfirmaatio ja yhteinen ehtoollinen otettiin koko Turun hiippakunnassa käyttöön 1807.¹⁴⁹

Porvoon hiippakunnassa konfirmaatioon ei annettu vielä suositusta eikä ohjeita johtuen ehkä Alopaeuksen henkilökohtaisista asenteista. Porvoon tuomiokapituli oli vastannut vuonna 1769 hallituksen tiedusteluun, että se piti konfirmaatiota eli julkista kuulustelua suotavana ja ilmoitti, että konfirmaatiokäytäntöä oli alettu noudattaa muutamissa seurakunnissa.¹⁵⁰ Kuitenkin Leppävirran kirkkoherra Aurenin tehtyä vuonna 1789 Porvoon

¹⁴⁷ Kivi 1870, 287.

¹⁴⁸ Ojanen 1966, 75–76; Murtorinne 2000, 107; Sihvo 2000 a, 245; T. Laine 2005 a, 151–152.

¹⁴⁹ Kansanaho 1956, 118–123, 140; Plit 1984, 112, 126; Jyllilä 1971, 93–95.

¹⁵⁰ Ruuth 1913, 283; Mustakallio 1917, 37–38; Kansanaho 1956, 81, 123, 154–155, 181, 201; Ojanen 1966, 49; Lempiäinen 1974, 104–108; Huovinen 1987, 136; Laasonen 1991, 332–333; Kotilainen 1965, 61.

tuomiokapitulille aloitteen konfirmaation käytäntöön ottamisesta, tuomiorovasti Alopaeus oli kapitulin lausunnossaan torjunut sen ”paavillisena”. Myöhemminkin piispana ollessaan Alopaeus korosti, että oli varottava, ettei kristinusko muutu vain ulkonaisten seremonioiden noudattamiseksi. Alopaeus oli ortodoksian kannattaja ja neologisen opin ankara vastustaja, joten Porvoon hiippakunnassa konfirmaatio muodostui katekeettiseen traditioon pohjautuen ja käsitettiin enemmän kuulustelun luonteiseksi. Papiston mielestä kuulustelu ei saanut kuitenkaan muodostua tentiksi, vaan kysymysten tuli pikemminkin kohdistua sydämen tilaan ja johtaa itsetutkisteluun.¹⁵¹

Kun piispa Ottelin kuuli konfirmaatiosta tarkastusmatkoillaan vuonna 1839, hän kehotti papistoa edistämään ”tätä hyvää tapaa”, joka nostattaa nuorison keskuudessa paitsi uskonnollista tunnetta ja hartautta myös istuttaa heihin pyhän toimituksen tärkeyden ja merkityksen. Kun he tekevät Jumalan edessä lupauksensa ja menevät yhdessä ehtoolliselle, se vaikuttaa heidän rakentumiseensa, totesi Ottelin. Piispan kannanotto tuotiin esille myös Nurmijärven rovastintarkastuksessa 3.7.1839, jonka jälkeen alkoivat rippikoululaisten yhteiset ehtoollisella käynnit. Konfirmaation käyttöön ottamisesta annettiin määräys tuomiokapitulin kiertokirjeessä vuonna 1842.¹⁵²

Konfirmaatio pidettiin eri tilaisuudessa päivä tai kaksi ennen ehtoolliselle pääsemistä. Ehtoollispäiväksi vakiintui monin paikoin juhannus, niin myös Nurmijärvellä.¹⁵³ Niinpä Aleksis Kivikin pääsi ensimmäiselle ehtoolliselleen vuoden 1851 juhannuspäivänä. Tytöt ja pojat, jotka olivat käyneet rippikoulun erikseen, tulivat nyt yhdessä ensi ripillensä. Tilanteen tunnelmista Aleksis Kivi on kirjoittanut runon ”Rippilapset”, joka osoittaa hänen tunteneen sellaista uskonnollista hartautta, mitä Ottelin oli toivonut, ja myös ymmärtäneen pyhän toimituksen merkityksen.¹⁵⁴

Temppeliin astuvi nuorukaisjoukko,
astuvi impiä valkeissa vaatteis
Kellojen kaikunas
ja urkujen huokaavas soitos;
Ja läntinen myrsky käy.

¹⁵¹ Kansanaho 1956, 130–131; Kotilainen 1965, 88–90.

¹⁵² NKa II Cd:1 Rov.tark. ptk. 3.7.1839; BDC III, 1840-1844 Ptkk n:o 122; Ruuth 1913, 283; Kansanaho 1956, 142–143; 155; Kotilainen 1965, 161–162.

¹⁵³ Tarkiainen 1950, 63.

¹⁵⁴ NKa I D:1 Rippilasten luettelo 1814–1855.

Kuva on korkea alttarin seinäs:
Pilvissä väikkyy siel Ihmisen Poika
Sankarin katsannol'
Mut ihanast hymyvät huulens
Ja otsansa kimmeltää.¹⁵⁵

Seisoessaan kirkon alttarilla Aleksis Kivi katseli oheisessa kuvassa (Kuva 5)

olevaa alttaritaulua, joka esittää Kristuksen taivaaseen astumista. Samaa alttaritaulua hän oli katsellut usein kaksi vuotta nuoremman sisarensa Agnesin kanssa käydessään äidin mukana jumalanpalveluksissa. Sisar oli juuri vähän ennen konfirmaatiota kuollut tuhkarokkoon 13-vuotiaana. Kuvaus alttaritaulusta on osoitus runon perustumisesta Kiven omiin muistoihin Vapaasti runoiltua on sen sijaan ”urkujen huokaava soitto”, sillä urut hankittiin kirkkoon vasta myöhemmin, vuonna 1875.¹⁵⁷



Kuva 5. Nurmijärven kirkon alttaritaulu¹⁵⁶

Rippisaarnan Kiven konfirmaatiossa piti hänen suuresti ihailemansa pastori Mortimer Forstén. Kivi kuunteli sanoja pyhän tunteella ja niin tarkkaavaisesti, että hän muisti ne vielä kirjoittaessaan runoan Siuntiossa toistakymmentä vuotta myöhemmin.¹⁵⁸ Runo jatkuu pasturin puheella, johon Kivi kirjasi pasturin ohjeet:

"Kilvellä uskon ja miekalla hengen
taistele aina ja lohdutust etsi
taivahan atriast,
ja kunnian kultasen kruunun
saat Sionin kaupungis."¹⁵⁹

Nurmijärven kirkko on ollut Aleksis Kivelle monin tavoin merkittävä, ja se on tehnyt häneen yhä uudestaan suuren vaikutuksen. Kivi puhui kirkosta ”temppelinä” kuten C. H. Alopaeus osoittaessaan kunnioitusta kirkolle.¹⁶⁰ Palojoelta kirkonkylään tultaessa temppeli näkyi Kirkkojärven toisella puolella. Kivi kirjoitti siitä runossaan ”Sunnuntai”:

Sen toisella rannalla seisoi Temppeli korkea.
Siell’ kuulimme virsien veisuun
Ihanast huokaavan,
ja, viimein kuin jumalten maasta

¹⁵⁵ Kivi 1866, 39–40.

¹⁵⁶ Aleksis Kiven kotikirkko 1793. Nurmijärven kirkon esite.

¹⁵⁷ Lehtonen 1934, 61; Tarkiainen 1950, 280; Sihvo 2002 a, 244.

¹⁵⁸ Lehtonen 1934, 80.

¹⁵⁹ Kivi 1866, 39–40.

¹⁶⁰ Plit 1984, 129.

Temppelin kello pauhas.¹⁶¹

Samalla tavalla kuin Kivi oli pysähtynyt katselemaan kotikirkkoaan hän antoi veljestenkin pysähtyä kirkkonäkymän eteen. Lukkarilasta paettuaan he katselivat haikeina kirkkonäkymää:

tuolla kuusien helmassa pitäjän kivi-kirkko, juhlallinen, komea. Näkyi vielä moniluotoinen järvi, jota viivaili itä-pohjoinen, vaisusti ja liepeästi leuhtoen kirkkaan taivaan alla¹⁶²

Kun Kivi puhuu tässä kivi-kirkosta, hänellä ei ole mielessään kotipitäjän puinen kirkko, vaan on arveltu, että tässä on otettu malliksi Helsingin pitäjän kivikirkko. Sen Kivi nosti korkealle mäelle, näkymään kauas joka suunnasta.¹⁶³

Kirkontorni oli veljesten kiintopisteenä myös Impivaarasta Jukolaan palatessa. He pysähtyivät Teerimäen harjulle, josta näki avaralle kaikkiin ilmansuuntiin. Lounaassa kaukana häämötti lapsuudenkoti Jukola, pohjoisessa näkyi Impivaaran uusi talo. Silmät kostuneina veljekset katselivat milloin mihinkin ilmansuuntaan.¹⁶⁴ Lopulta Aapo alkoi pukea sanoiksi veljesten tunteita. Aapon sanoissa Kivi nosti kirkkonäkymän veljeksille merkittäväksi suunnannäyttäjäksi ja äidin kautta saadut kirkon opetukset kantavaksi voimaksi:

Aapo: Niin, tuolla on entinen, armas Jukola, tuolla Toukolan kylä, tuolla kirkontorni. Selvästi astuu nyt eteeni elon-retkemme kohtaukset. – – Me ensin, mutta perin mahdottomina, koetimme pyrkiä kristillisten ihmisten yhteyteen, tehden onnettoman retken kohden juhlallista tornia. – – Kiitos Jumalalle, joka meitä johdatti, kiitos meille itsellemme, jotka tahdoimme ajoissa viisastua, kiitos äitillemme, joka lapsuutemme päivinä muistutteli meille Jumalan tahtoa ja lakia! Hänen lauseistansa painui aina yksi ja toinen sydämemme syvyyteen, josta varoittava ääni alati kuiskasi meitä korvaan, kuiskasi halki hurjimpain myrskyin, ja elomme alus ei vaipunutkaan haaksirikkoon.¹⁶⁵

Kun Kivi nuoruusvuosinaan kirkkoon muiden palojokelaisnuorten kanssa, he asettuivat etelälehterille. Sieltä oli hyvä näkymä vastapäisen lehterin kaiteessa olevaan neitsyt Marian kuvaan. (Kuva 6) josta Kivi kirjoitti myöhemmin ystävälleen August Robert Svanströmille ylistäen Nurmijärven kirkon kauneutta: ”Huomaa myös neitsyt Maria, lapsi



Kuva 6. Madonnan kuva Nurmijärven kirkon lehterissä¹⁶⁵

¹⁶¹ Kivi 1866.

¹⁶² Kivi 1870, 57.

¹⁶³ Kauppinen 1934, 157; Lehtonen 1934, 59–60.

¹⁶⁴ Kivi 1870, 281.

¹⁶⁵ Kivi 1870, 282.

¹⁶⁶ Aleksis Kiven kotikirkko 1793. Nurmijärven kirkon esite.

syllissä: hänen kasvonsa ovat minusta aina olleet naiskauneuden ihanne ...”¹⁶⁷

Rippikirkkonsa harmoniseen ja sopusointuiseen tunnelmaan Aleksis Kivi palaa Seitsemän veljeksien viimeisillä sivuilla, kun hän antaa Eeron vaimon, kainosilmäisen Seunalan Annan laulaa lapsellensa Tuonen lehdosta: ”Tuonen lehto, öinen lehto! Siell’ on hieno hietakehto, Sinnepä lapseni saatan. Siell’ on lapsen lysti olla, Tuonen herran vainiolla. Kaitsea Tuonelan karjaa.”¹⁶⁸

Jos konfirmaatio ja ensiehtoollinen olivat olleet Aleksis Kivelle merkittävä ja mieleen jäävä tapahtuma, niin kaksin verroin se oli sitä veljeksille. Kivi kertoo, kuinka ripille pääseminen tuotti veljeksille heidän tavoittelemansa seurakunnan oikeiksi jäseniksi tulemisen, yhteiskunnan hyväksymisen ja sosiaalisen nousun yhteisössään.

Muutoksesta, joka oli tapahtunut veljeksissä ja Impivaarassa, kulki pian maine ympäri pitäjää. Alkuun siitä puhuttiin kummastuen ja sitä tuskin uskottiin, mutta vähitellen nousi veljesten arvostus kyläläisten mielissä. Jo Jukolan tulojuhliissa Männistön muori kuiskutteli Juhanille kautta rantain, että ei löydy enää estettä hänen ja Venlan sydämien välillä. Juhani sai Venlan vaimokseen ja muutkin veljekset saivat mieluisat puoliset ja perustivat omat kodit Jukolan ja Impivaaran maille. Ainoastaan Simeoni jäi naimattomaksi ja eleli entisessä Jukolassa Juhani-veljensä talossa. Kaikki elivät sopuisasti niin keskenänsä kuin toukolalaisten ja muiden kyläläisten kanssa. Veljeksistä Aapo ja Eero kohosivat pitäjän johtomiehiksi, ja siten he symboloivat suomalaisen talonpojan sinnikkään työn merkitystä koko sivistyvän kansakunnan uljaalle nousulle. Aaposta tuli lautamies Mäkelän jälkeen luotettava ja oikeamielinen välimies ja riita-asioiden sovittelija, vastuunkantaja monissa yhteisissä asioissa. Hän toimi myös kylän parantajana rohtoinensa, joita hän oli kehitellyt yrteistä innolla tutkimansa vanhan lääkärinkirjan mukaan. Eerosta tuli pitäjän toimekas ja viisas jahtivouti, jota nimismies käytti paljon käskyläisenänsä läänissä, sillä Eeron ajamat asiat onnistuivat yleensä hyvin. Eeron tavallista paremman lukutaidon lisäksi hänellä oli myös rahvaan parissa harvinainen kirjoitustaito, mikä teki hänestä paljon käytetyn kirjurin. Pyhäpäivinä Eero lueskeli tilaamaansa sanomalehteä ja lähetti itsekin siihen kirjoituksia yhteiskunnallisista asioista. Lehti julkaisi niitä mielellään. Eeron ansiosta saatiin pitäjään myös kansakoulu, ensimmäisiä

¹⁶⁷ SKS KIA AK 40:13:1-9. Aleksis Kiven kirje A. R. Svanströmille 11.7.1863.

¹⁶⁸ Kivi 1870, 339.

Suomessa.¹⁶⁹ Kun Kivi tässä viittaa kansakouluun hän samalla ajoittaa tapahtumat 1850–1860 -lukujen vaihteeseen, jolloin kansakouluhanketta oltiin ajamassa. Kivi kirjoitti teoksessaan Eeron mukaan tähän hankkeeseen.

Kivi päätti teoksensa joulujuhlaan Juhani Jukolan talossa, jonne veljekset olivat kokoontuneet vaimoinensa ja lapsinensa. Kälykset pitivät tulisijan ympärillä hauskaa keskenänsä, lapset peuhasivat jouluoljilla, ja veljekset istuivat pöydän ympärillä muistellen entisiä aikoja, Impivaaran kantoisia ahoja, töitä ja taisteluja, he muistelivat metsiä, laaksoja, vuoria ja nummia, ja kaikki sulii kuin ihanaksi uneksi ja hiljainen riutumus tuntui miesten povessa. Venlan vellipata nostettiin tulelta, Simeoni aloitti yhteisen jouluvirren ja naiset liittyivät siihen kirjat helmoissaan. Veisuun lakattua käytiin lattian oljille yön lepoon. – Mutta seuraavana aamuna he heräsivät varhain ja lähtivät joulukirkkoon, joka ”tuhansista palavista kynttilöistä kimmelsi kuin taivas tähdessä”.. Kirkosta palattiin kilpaa ajaen ja vietettiin iloinen joulupäivä entisessä lapsuudenkodissa.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Kivi 1870, 301–302, 309, 312, 323, 337–338; Sihvo 2000 a, 23; Häggman 2007, 213; Virrankoski 2012, 33.

¹⁷⁰ Kivi 1870, 340–342.

4. Faktaa vai fiktiota?

Tutkimuksen tarkoituksena on ollut tarkastella, millä tavalla Kivi tuo Seitsemässä veljeksessä esiin veljesten rippikoulun käymisen ja missä määrin Kiven kuvaus heijastaa 1800-luvun kansanopetuksen ja rippikoulun käytäntöjä. Olen pyrkinyt myös selvittämään, mistä Kivi on saanut aineksia kertomukseensa ja miten ne liittyvät Kiven omiin kokemuksiin.

Aiempi tutkimus on osoittanut, että Kivi on piirtänyt teoksessaan varsin todentuntuista kuvaa oman aikansa ihmisten ja kotipaikkakuntansa elämästä ja tavoista. Seitsemän veljestä paikallistuu jo teoksen ensimmäisessä lauseessa ”eteläiseksi Hämeeksi”, ja kuvauksista kasvavat Kiven oman kotiseudun piirteet.



Kuva 7. Seitsemän veljeksien Hiidenkivi ¹

Dokumenttien ja muistelijoiden avulla on syntynyt kuva Aleksis Kivestä paikalliskirjailijana, joka teoksissaan palaa omaan ”onnenmaahansa” Nurmijärvelle ja Palojoen kylään. Monet paikan- ja henkilönnimet ovat löydettävissä Nurmijärveltä tai naapurikylistä. Mutta monet ovat kulkeutuneet Kiven tarinaan myös muualta Suomesta maankiertäjien kautta, joita Kivi mielellään jututti ja kuunteli. Jotkin tarinat siirtyivät myöhemmin osaksi hänen kirjojaan. Esimerkiksi Seitsemän veljestä kertoi toisilleen paljon paikalliseen kansanperinteeseen kuuluvia juttuja. Parhaat tarinat ovat isoisä Anders Stenvallilta, joka oli nuorena seilannut maailman meriä. Hänen kertomuksensa ovat romaanissa päässeet veljesten sokean enon suuhun.

Kuvatessaan takapajulle jääneiden veljesten elämää pienessä maaseutukylässä Kivi piirsi samalla kuvaa siitä murrosvaiheen kehityksestä, jota

¹ Suomen Kuvalehti 41/2010, s. 41

Nurmijärvellä elettiin 1800-luvun alkupuolella. Yksi asia tässä murroksessa oli kirkon ja yhteiskunnan kasvaneet vaatimukset lukutaidon hankkimiseksi. Veljekset joutuivat äidin kuoltua ottamaan vastuun kotitilansa hoidosta ja totesivat talonpidossa tarvittavan emäntää. Avioliittoon ei päässyt ennen kuin oli käynyt ripillä ja ehtoollisella, ja sinne ei päässyt ennen kuin oli opetellut lukemaan. Veljesten hankkima lukutaito avasi heille samalla mahdollisuudet laajempaan sivistykseen ja vastuun kantamiseen yhteisistä asioista. Veljeksissä ja heidän elintavoissaan tapahtunut muutos oli nähtävissä myös Nurmijärvellä, jossa lukutaito hankittiin vaivalla ja vastentahtoisesti, mutta sen saaminen toi pitäjään monipuolista kehitystä.

Kansanelämän kuvauksen lisäksi Kiven teos perehdyttää 1800-luvun kirkolliseen kansanopetukseen. Se esittelee sekä yleistä käytäntöä että tuo esiin paljon osuvia yksityiskohtia. Aikuisia opetettiin jumalanpalveluksissa ja katekismuskuulusteluissa ja vanhemmilla oli vastuu lasten opetuksesta. Vanhempien antaman alkeisopetuksen tavoitteena oli valmentaa lapsia ensiripille, ja niinpä veljesten äitikin opetti pojilleen oppimiaan kristinopin perusasioita, kymmenen käskyä, aamu-, ilt- ja ruokarukoukset, selvitti synnin ja armon käsitteet ja jopa katekismuksen selitysteoksen kysymyksiä ja vastauksia. Kivi itse oli saanut vastaavaa opetusta äidiltään. Seitsemän veljeksien isä ei juuri osallistunut poikiensa kasvatukseen niin kuin ei myöskään Aleksi Kiven isä. Tämä vastasi sen ajan käytäntöä, sillä vaikka opetus ja kasvatus kuuluivat kirkkolain ja muiden säädösten mukaan molemmille vanhemmille, sen käytännön toteutus jäi äitien varaan. Piispa Ottelin antoi tästä tunnustuksen äideille Porvoon hiippakunnan pappeinkokouksessa vuonna 1842.

Veljesten äiti oli oppinut kristinoppinsa yleisen tavan mukaan ulkolukuna, sillä hän oli lukutaidoton. Veljesten isä oli ollut paikkakunnan parhaita lukijoita, mikä osoitti, että lukutaito oli jo leviämässä kylässä. Se vastasi tilannetta Nurmijärvellä, jossa 1800-luvun alun jälkeen oli saatu Berghin perustamien pyhäkoulujen ja kiertävän pitäjänkoulun ansiosta lukutaito vähitellen kasvamaan. Hiippakunnassa kuten muuallakin Suomessa oli kuitenkin vielä paljon lukutaidottomia, jotka eivät itse kyenneet lapsiaan opettamaan. Heidän piti hakea naapuriapua kylän lukutaitoisilta kuten veljesten äiti Männistön muorilta.

Koska veljekset eivät suostuneet muorin oppiin ja olivat edelleen lukutaidottomia ja ripillä käymättömiä, rovasti lähetti lautamiehen patistamaan heitä lukkarinkouluun. Tämä vastasi Suomessa vallitsevaa käytäntöä. Kiven

rippikoulusta laitettiin lukutaidottomia oppilaita lukkarinkouluun. Vuoden 1689 kirkkolaki oli tehnyt lukkareista lasten opettajia ja myöhemmin myös aikuisten lukutaidottomien ”laiskankoululaisten” opettajia. Vastahankaiset haettiin sinne kruunumiesten avulla, ja Nurmijärvellä käytettiin paljon tätä keinoa.

Lukutaitoa tutkittiin vuosittain pidetyillä kinkereillä. Kinkeripäivä oli veljeksille kauhistava ”tuomiopäivä”, jota pelättiin. Seitsemän veljeksien kammolla pappeja, kirjoja ja kinkereitä kohtaan oli vastineensa Nurmijärvellä.. kinkereitä pakoilevista talonpojista, joita jouduttiin kuljettamaan seitsemän veljeksien inhoamaan jalkapuuhun.

Kivi kirjoitti kinkereiden ja lukkarinkoulun kovasta kurinpidosta, kepillä lyönneistä, tukistamisista ja nurkassa seisottamisesta. Se oli ajankuvaa Nurmijärven kouluista. Kivellä oli niistä omakohtaiset havainnot kiertokoulun ja pyhäkoulun ajoilta, joskaan hän ei itse joutunut sellaista kokemaan ennen kuin Helsingin koulussa, jossa opettaja löi sormille. Nurmijärven rippikouluaineisto ei paljastanut kurinpitoa, vaikka aikalaishaastattelujen pohjalta sellainen oli tavallista. Niistä ei ollut tapana tehdä muistiinpanoja, kuten ei myöskään kinkerien väkivaltaisuudesta.

Kiven kokemukset koulutiestä siirtyivät veljesten tarinaan. Kivi oli itse lukenut sitä aapista, jonka hän kirjoitti veljesten oppikirjaksi. Myös Kiven kodin kirjahyllystä löytyneet virsikirja, Swebiliuksen katekismus, psalttari ja tunteita nostattava Huutavan ääni korvessa siirtyivät veljesten tarinaan. Siihen pääsi myös Englannista tullut Bell–Lancaster -opetusmenetelmä, kun lukkarin pieni tytär toimi veljesten lukuopettaja ja kun muita edistyneempi Eero-veli pantiin valmentamaan veljeksiä rippikouluun.

Veljekset olivat jo ikääntyneitä aloittaessaan lopulta aapisensa ja katekismuksensa opiskelun. Aikaisemmin ankaralla ja vaativalla, jalkapuulla uhkailevalla rovastilla oli heille tarjottavana kevennetyt oppivaatimukset, jotka saivat veljekset rohkaistumaan rippikoulun suorittamiseen. Tällaisia lievennyksiä tarjottiin Nurmijärvelläkin, kun siellä oli aloitettu oma rippikoulu ikääntyneille ja saatu tuomiokapitulilta ohjeet, että vanhemmilta ja heikkotaitoisilta ei pitänyt vaatia koko katekismuksen osaamista. Heille riitti, jos he osasivat Jumalan kymmenen käskyä, uskontunnustuksen ja joitakin tavallisimpia rukouksia. Ne olivat myös veljesten oppiaiheina. Veljesten puurtaminen rippikoulun parissa kesti useita vuosia. Samoin kävi Nurmijärvellä monien joutuessa rippilasten luettelon mukaan käymään rippikoulua useaan kertaan.

Kivi kertoo rikkaasti veljesten kotiopiskelun vaiheista, mutta paljon niukemmaksi jää Kiven kuvaus siitä, mitä rovastin luona pidetyssä rippikoulujaksossa tapahtui. Tähän on mitä ilmeisimmin syynä Kiven oma rippikoulun käymättömyys. Häneltä puuttui tietoa rippikoulun sisällöstä, eikä hän lähtenyt kuvaamaan sellaista, mitä ei ollut itse kokenut. Sekä Aleksis Kivi että kaikki seitsemän veljestä suoriutuivat kuitenkin kuulustelusta erinomaisesti, kristinoppinsa hyvin hallinneina. Rippikirkossa veljekset saivat palkinnoksi Uudet testamentit, jotka veljekset tiesivät ”Enklannin lahjoiksi”. Sellaisia oli tapana jakaa Suomen Piipliaseuran kautta hyvin menestyneille rippilapsille.

Kivi on mitä ilmeisimmin ammentanut aineksia teokseensa lapsuuden maisemista, kodin kirjahyllystä, aikalaisten kertomuksista ja omista elämäkokemuksistaan. Niistä voidaan löytää paljon yhtymäkohtia Seitsemän veljeksen tarinaan. Hänen äitinsä ja isänsä saivat olla mallina aikakauden kotikasvatuksen tavoista, opettajat ja Nurmijärven papit ovat antaneet piirteitään henkilökuvauksiin. Sellaisenaan teosta ei kuitenkaan voi pitää tosiasioiden kuvauksena, vaan Kivi on todennäköisesti yhdistellyt henkilöitä, kertomuksia ja tapahtumia ja lisännyt siihen oman luomistyönsä tulokset.

Tutkimuskysymykseen vastaten voi todeta, että Kiven teoksesta löytyvät rippikoulun olennaiset piirteet: kodin antama alkeisopetus, lukemisen opetteleminen, ikääntyneiden lievennetyt vaatimukset katekismuksen kappaleista ja rippikuulustelut. Helposti on todettavissa tutkimuskirjallisuuden ja oman aineistoni pohjalta, että Kiven kertoma vastaa niiltä osin 1800-luvun käytäntöjä eli teos on niiltä osin faktaa.

Lyhenteet

BDC	Borgå Domkapitlets Circulärbrev, Porvoon tuomiokapitulin kiertokirje
Diss.	Väitöskirja
hpk	hiippakunta
HYTTK	Helsingin yliopiston teologinen tiedekunta
KA	Kansallisarkisto
KL	Kirkkolaki
KLF	Kirkkolakiehdotus
mf	mikrofilmi
NKa	Nurmijärven seurakunnan kirkonarkisto
pit.kok.ptk.	pitäjänkokouksen pöytäkirja
hkp. ppk.ptk.	hiippakunnan pappeinkokouksen pöytäkirja
Ptkk	Porvoon tuomiokapitulin kiertokirje
piisp.tark.ptk.	piispantarkastuksen pöytäkirja
rov.tark.ptk.	rovastintarkastuksen pöytäkirja
SKS	Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
SKST	Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia
SKHS	Suomen kirkkohistoriallinen seura
SKHST	Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia
STKS	Suomalainen teologinen kirjallisuusseura
STKSJ	Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja

Lähteet ja kirjallisuus

Lähteet

Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto	KA
Porvoon tuomiokapitulin arkisto	PTA
Koululaisten luettelot 1839–1857 mf	TK 356
Pitäjänskokouksen pöytäkirjat 1779–1814 mf	TK 351
Pitäjänskokouksen pöytäkirjat 1814–1833 mf	TK 351
Pitäjänskokouksen pöytäkirjat 1833–1853 mf	TK 351
 Nurmijärven seurakunnan kirkonarkisto, Nurmijärvi	NKa
Rippilasten luettelo 1814–1855	I D:1
Pitäjänskoulun oppilasluettelot 1839–1857	II Bi:1
Piispantarkastusten pöytäkirjat 1724–1984	II Cd:1
Rovastintarkastusten pöytäkirjat 1714–1917	II Cd:1
 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkisto	SKS KIA
Aleksis Kiven arkisto	AK
Kirjekokoelma	40:2, 12–13
Vanhempien perukirjat ja muut asiakirjat	Kotelo 1
SKS:n pöytäkirjat 1869–1870	C: 276

Painetut lähteet

ABC-kirja

1828 Aabdefghi Turku: Frenckell.

Aleksis Kiven kotikirkko

1793 Nurmijärven kirkon esite. Nurmijärvi: Nurmijärven seurakunta.
<http://www.nurmijarvenseurakunta.fi/00010475-nurmijarven-kirkko>.
katsottu 14.4.2012

BDC

1840–1844 Domkapitlets i Borgå Circulärbref III. Borgå.

Blomstedt, Yrjö

1984 Aleksis Kiven esivanhemmat. – Suomen Sukututkimusseuran
Aikakauskirja. s. 137–145. Helsinki.
http://www.genealogia.fi/genos/55/55_137.htm. katsottu 20.10.2011.

Hornborg, A. J.

1872 Sammandrag af Domkapitlets i Borgå härförinnan otryckta
Circulärbref 1725–1829. Borgå.

Kivi, Aleksis

1866 Kanerval. Runoelmia. – Kootut teokset IV. Helsinki: SKS 1928.

1866. Sunnuntai. Yksittäinen runo. Julkaistu Kirjallisessa Kuukauslehdessä. Nähtävissä <http://www.finlit.fi/kivi/index.php?pagename=kiventuotanto> <http://www.kivenjuurilla.fi/runot.html>. Katsottu 14.4.2012.
- 1870 Seitsemän veljestä. Helsinki: WSOY 1958.
- KL
1686 Kircko-Laki Ja Ordningi 1686. Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta. SKST 444. Helsinki: SKS 1986.
- KLF
1945 Förslag till kyrkolag för Storfurstendömet Finland, jemte motiver och betänkanden. Helsingfors: Simelii arfvingar.
- Kuopion hpk. ppk. ptk.
1864 Protokoll, fördt vid Synodal mötet i Kuopio den 24–28 Augusti 1864. Kuopio: 1865.
- Porvoon hpk. ppk. ptk.
1860 Protokoll, fördt vid prestmötet i Borgå år 1860 den 12–15. juli. Borgå 1861.
- Präst.privil.
1723 Prästerskapets privilegier af år 1650- och 1723. Ett bidrag till det svenska prästerskapets historia under storhetstiden och början af frihetstiden. Karlstad: [Sven Sjöblom] 1896.
- RVL
1896 Ruotsin valtakunnan laki. Hyväksytty ja noudatettavaksi otettu Valtiopäivillä v. 1734. SKHST 35. Helsinki: SKHS.
- Svebilius, Olaus
1745 Katekismuksen yksinkertainen selitys kysymysten ja vastausten avulla. Sen suuren hyödytyksen tähden suomeksi käännetty. Vuoden 1893 painoksesta tarkistettu ja korjattu. Lappi TL: Länsi-Suomen ev. lut. kirjakustannus. 1985.
- Topp, Peter Jonsson
1836 Huutavan ääni korvessa lunastetuille sieluille. Helsinki: Wasenius.
- Turun hpk. ppk. ptk.
1859 Handlingar, i anledning af prestmötet i Åbo den 28. juni – 1. juli 1859. Åbo 1860: Frenckell.
- Virsikirja
1845 Suomalainen Wirsikirja siihen sopiwain kappalten kanssa esivallan armollisesta käskystä kolmen consistoriumin suostumisella ennen tarpeellisesti parattu. Niin myös sen vuonna 1695 hyväksi katsotun Ruotsin kielisen wirsikirjan jälkeen enätty. Sitten wastuldesta ojettu ja calendariumilla lisätty. Helsinki: Frenckellin ja Pojan tykönä.

Sanoma- ja aikakauslehdet

Suomen Kuvalehti 41/2010 Kadonneen Jukolan metsästys (teksti Jukka Ukkola, kuvat Petri Kaipainen).
Suometar 1962

Kirjallisuus

Aalto, Seppo

2006 Elämän perusta: kaski, pelto ja karja. – Suomalaisen arjen historia 1. Savupirttien Suomi. Helsinki: Weilin+Göös.

2006 Väkivalta ja moraali. – Suomalaisen arjen historia 1. Savupirttien Suomi. Helsinki: Weilin+Göös.

Alanen, Aulis J.

1953 Ilmajoki 1809 jälkeen. Tiennäyttäjänä maakunnalle maamiesseura-aikana. Ilmajoki: Ilmajoen kunta.

Alanen, E. A.

1923 Savonlinna-Säämingin seurakunta vuosina 1721–1812. SKHST XVII. Helsinki: SKHS.

Arffman, Kaarlo

2000 Luterilaisuuden vakiintumisesta Ruotsin vallan loppuun. Puhdasoppisuuden ja valistuksen aika, 1593–1808. – Kristinuskon historia 2000. Kristinuskon Suomessa. Espoo: Weilin+Göös.

Elo, Paavo E. S.

1950 Aleksis Kiven persoonallisuus. Diss. Turku. Helsinki: WSOY.

Halmesmaa, Pekka

1976 Kirkkokuri murroksen kynnyksellä. Kirkkokuria koskevan säännösten kehittyminen vuosina 1818–1847 sekä sen soveltaminen Turun tuomiorovastikunnassa. SKHST 97. Diss. Helsinki. Helsinki: SKHS.

1978 Kirkkokurisäännöstö Suomessa 1848–1869 ja sen soveltaminen Turun ja Kajaanin rovastikunnissa. SKHST 109. Helsinki: SKHS.

Hartikainen, Esko

2005 Heränneitä ja nukahtaneita. Kulttuuri, kontrolli ja herätys 1800-luvun alun Liperissä. Bibliotheca historia 97. Diss. Joensuu. Helsinki: SKS.

Havu, Sirkka

2002 Näyttelyluettelo. Jukolan poikien ja Aleksis Stenvallin aapinen. – ABC. Lukeminen esivallan palveluksessa. Kansalliskirjaston Gallerian julkaisuja nro 2. Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto, Suomen kansalliskirjasto.

Hoikkala, Tommi

1993 Katoaako kasvatus, himmeneekö aikuisuus: Aikuistumisen puhe ja kulttuurimallit. Diss. Helsinki. Helsinki: Gaudeamus.

Huovinen, Lauri

1987 Varsinais-Suomen seurakuntaelämä autonomian ajalla (1809–1917). Varsinais-Suomen historia VIII, 5. [Turku]: Varsinais-Suomen maakuntaliitto.

Hyrskke, Kaarlo

1957 Väsymätön kylvömies. Piirteitä Johan Fredrik Berghin elämästä ja työstä. Jyväskylä: Suomen Pyhäkouluyhdistys.

Häggman, Kai

2007 Pitkä tie ulkoluvusta järjelliseen lukemisen taitoon. – Suomalaisen arjen historia 2. Säättyjen Suomi. Helsinki: Weilin+Göös.

Iisalo, Taimo

1968 Suomen koulujen uskonnonopetus 1843–1883. SKHST 78. Diss. Helsinki. Helsinki: SKHS.

Jalava, Markku

2008 Kirkkotiellä. Nurmijärven seurakunnan vaihteita 1558–2008. Nurmijärvi: Nurmijärven seurakunta.

Jalkanen, Kaarlo

1976 Lukkarin- ja urkurinvirka Suomessa 1809–1870. SKHST 101. Diss. Helsinki. Helsinki: SKHS.

Joutsenvirta, Touko

1965 Katekismuksen käyttö ja levinneisyys Turun hiippakunnassa 1800–1830. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. HYTTK.

Juutinen, Timo

2006 Seitsemän veljestä psykodynaamisesti silmälasein tarkasteltuna. – Sielunhoidon aikakauskirja 19. Toivo. Helsinki: Kirkon sairaalasielunhoito, Kirkon perheasiat, Kirkon koulutuskeskus.

Jyllilä, Sirkka

1971 Rippikoulu Vaasan ylisessä rovastikunnassa v. 1809–1850. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. HYTTK.

Kaarninen, Mervi

2007 Koulu ja kansa. – Suomalaisen arjen historia 2. Säättyjen Suomi. Helsinki: Weilin+Göös.

Kansanaho, Erkki

1956 Konfirmaatio. Liturgishistoriallinen tutkimus konfirmaatioaktista. STKSJ 63. Helsinki: STKS.

Kares, Olavi

- 1956 Herännäisyyden vaikutus Aleksis Kiven kirjalliseen työhön. – Teologia ja kirkko. 1956, n:o 3.

Karkama, Pertti

- 1985 Impivaara ja yhteiskunta: tutkielmia kirjallisuudesta ja kulttuurista. Oulu: Pohjoinen.

Kauppinen, Eino

- 1934 Jukolaa ja Impivaaraa etsimässä. – Aleksis Kiven satavuotismuisto. X.10.1934. Kirjallisuuden tutkijain seuran vuosikirja III. Helsinki: SKS.
- 1945 Piirteitä Aleksis Kiven lapsuudenkodista. – Minä elän. Aleksis Kivi ajan kuvastimessa. Helsinki: Otava.

Ketonen, Oiva

- 1989 Kohtalon vaihtoehdot: Aleksis Kivi, August Ahlqvist ja sivistyneistön vähäinen kansalaisrohkeus. Helsinki: WSOY.

Kimanen, Anuleena

- 2008 Herätys kylässä ja tuvissa. Rääkkylän Oravisalon kylä ja renqvistiläinen herätys 1820-luvulla. SKHST 204. Diss. Helsinki. Helsinki: SKHS.

Kinnunen, Aarne

- 1967 Aleksis Kiven näytelmät. Analyysi ja tarkastelua ajan aatevirtausten valossa. Porvoo: WSOY.
- 1987 Tuli, aurinko ja seitsemän veljestä. Tutkimus Aleksis Kiven romaanista. Tietolipas 106. Helsinki: SKS.
- 2002 Seitsemän veljestä ja lukemisen juonet. Helsinki: WSOY.

Kiviranta, Simo

- 1985 Epilogi. Olaus Swebilius ja hänen katekismuksensa. – Katekismuksen yksinkertainen selitys kysymysten ja vastausten avulla. Lappi TL: Länsi-Suomen ev. lut. kirjakustannus.

Koskenniemi, V. A.

- 1934 Aleksis Kivi. Helsinki: WSOY.

Koskenvesa, Esko

- 1984 Synodaalikokous Porvoon hiippakunnan hallinnossa 1723–1870. SKHST 130. Diss. Helsinki. Helsinki: SKHS.
- 2005 Porvoon hiippakunta 1721–1869. – Viipurin & Porvoon & Tampereen hiippakunnan historia 1554–2004. Tampereen hiippakunnan tuomiokapituli. Helsinki: Edita.

Koskimies, Rafael

- 1974 Aleksis Kivi. Henkilö ja runous. Helsinki: Otava.

Kotilainen, Juhani

- 1965 Kirkollinen kansanopetus Porvoon hiippakunnassa 1792–1864. Kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Helsinki: HYTTK.

Kotkaheimo, Liisa

- 1989 Suomalaisen aapisen viisi vuosisataa. Aapisen sisältö ja tehtävät kansanopetuksessa. Joensuun yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja 10. Diss. Joensuu. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- 2002 Lukemaan oppiminen – aapinen. Katsaus kehitystrendeihin ja funktioihin 1500–1950. – ABC. Lukeminen esivallan palveluksessa. Kansalliskirjaston Gallerian julkaisu nro 2. Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto, Suomen kansalliskirjasto.

Laasonen, Pentti

- 1967 Pohjois-Karjalan luterilainen kirkollinen kansankulttuuri Ruotsin vallan aikana. SKHST 72. Helsinki: SKHS.
- 1971 Vanhan kirkollisuuden hajoaminen Pohjois-Karjalassa. SKHST 83. Helsinki: SKHS.
- 1991 Suomen kirkon historia 2. Vuodet 1593–1808. Porvoo: WSOY.

Laine, Esko M.

- 2002 Pelottava ja kauhistava lukeminen. – ABC. Lukeminen esivallan palveluksessa. Kansalliskirjaston Gallerian julkaisu nro 2. Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto, Suomen kansalliskirjasto.
- 2011 Lukemisen hidas ”toinen aalto” – Ylitornion nuorison lukutaito ja ensirippi-ikä 1800-luvun alkupuoliskolla. – Kirkkohistorian alueilla. Juhlakirja professori Hannu Mustakallion täyttäessä 60 vuotta. SKHST 217 & Karjalan teologisen seuran julkaisu nro 2. Helsinki: SKHS & Societas Historiae Ecclesiasticae Fennica & Karjalan teologinen seura.

Laine, Tuija

- 2000 Ylösherätys suruttomille. Englantilaisperäinen hartauskirjallisuus Suomessa Ruotsin vallan aikana. SKST 775. Diss. Helsinki. Helsinki: SKS.
- 2002 Kirkossa, kaupungissa, kolhoosissa. Suomalaisten aapisten arvoista Agricola 1960-luvulle. – ABC. Lukeminen esivallan palveluksessa. Kansalliskirjaston Gallerian julkaisu nro 2. Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto, Suomen kansalliskirjasto.
- 2005a Henrik Renqvistin kirjanvälitysverkosto vuosina 1816–1861. – Laine, Tuija & Perälä, Anna: Henrik Renqvist julkaisijana ja kirjakauppiaana 1815–1866. SKHST 198. s. 149–189. Helsinki: SKHS.
- 2005 b Bibliografia Henrik Renqvistin kirjoittamista ja kääntämistä julkaisuista sekä hänestä kirjoitetuista tieteellisistä ja taiteellisista teoksista. – Laine, Tuija ja Perälä, Anna: Henrik Renqvist julkaisijana ja kirjakauppiaana 1815–1866. SKSHT 198, s. 190–259. Helsinki: SKSHT.

Lehtonen, J. V.

1934 Nurmijärven poika. Kuvia Aleksis Kiven elämästä. Helsinki: Otava.

Lempiäinen, Pentti

1963 Rippikäytäntö Suomen kirkossa uskonpuhdistuksesta 1600-luvun loppuun. SKHST 64. Diss. Helsinki. Helsinki: SKHS.

1974 Pyhät toimitukset. Helsinki: Kirjapaja.

Liakka, Niilo

1934 Kansanopetuksen kehityksestä Ilmajoella 1910. – Ilmajoen pitäjä. Piirteitä sen synnystä, hallinnollisesta, elinkeinollisesta ja kirkollisesta kehityksestä sekä hajautumisesta. Vaasa: Pohjanmaan kirjateollisuus.

Markkola, Pirjo

2007 a Kirkonmäellä ja pappilassa. Papiston monisäikeinen rooli. – Suomalaisen arjen historia 2. Säätyjen Suomi. Helsinki: Weilin+Göös.

2007 b Suomalaisen naisen ja miehen elämäнкаari. – Suomalaisen arjen historia 2. Säätyjen Suomi. Helsinki: Weilin+Göös. SIV.251

Melin, Vuokko

1989 Lukutaidon opetus Suomessa. Acta Universitatis Tamperensis. Ser. A 261. Tampere: Tampereen yliopisto.

Meri, Veijo

1973 Aleksis Stenvallin elämä. Helsinki: Otava.

Murtorinne, Eino

2000 Yhtenäiskulttuurista kirkon itsenäistymiseen. Autonomian ajan alku, 1808–1885. – Kristinuskon historia 2000. Kristinuskon Suomessa. Espoo: Weilin+Göös.

Mustakallio, Johannes

1917 Rippikoulu Suomessa. Synodaalikirjoitus Kuopion hiippakunnan pappeinkokouksessa 1917. Oulu: Kuopion tuomiokapituli.

Nummi, Jyrki

2002 Sepeteuksen pojista voiton sankareiksi. Seitsemän veljestä ja raamatullinen alluusio. – Raamattu suomalaisessa kirjallisuudessa. Kaunis tarina ja jumalten keksintö. Helsinki: Yliopistopaino.

Ojanen, Eeva

1966 Kirkko ja kansanelämä Länsi-Hämeessä 1800-luvulla. SKHST 71. Diss. Helsinki. Helsinki: SKHS.

1993 Temppele korkeaa. Nurmijärven kirkon kaksi vuosisataa. Nurmijärvi: Nurmijärven seurakunta.

- Oksanen, Kaija
1981 Rippikoulu maassamme 1870-luvulta vuoteen 1919. Käytännöllisen teologian pro gradu -tutkielma. Helsinki: HYTTK.
- Parvio, Martti
1986 Vuoden 1571 kirkkojärjestyksestä vuoden 1686 karoliiniseen kirkkolakiin. Jälkisanat vuoden 1686 kirkkolain suomennokseen. – Kircko-Laki Ja Ordningi 1686. SKST 444. Helsinki: SKS 1986.
- Peltonen, Matti
2006 Lukkari Saxbergin rikos ja herännäispappilan etiikka. Mikrohistoriallinen tutkimus 1800-luvun puolivälin Keuruulta. Helsinki: Gaudeamus.
- Peltonen, Paavo
1932 Rippikouluoloista Suomessa v. 1825–1890 välillä, erikoisesti hiippakuntakokousten valossa. Käytännöllisen teologian laudaturtyö. HYTTK.
- Pelttari, Raija
2003 Mitä August Ahlqvist todella kirjoitti..
<http://www.kp24.fi/uutiset/29664/Mitä-August-Ahlqvist-todella-kirjoitti>.
Katsottu 5.8.2011.
- Perttula, Irma
s.a. Kivi ja Ahlqvist.
<http://www.aleksiskivi-kansalliskirjailija.fi/fi/images/pdf/kivi-ja-ahlqvist-perttula.pdf>. Katsottu 5.8.2011.
- Perälä, Anna
2005 Henrik Renqvistin julkaisutoiminta. – Henrik Renqvist julkaisijana ja kirjakauppiaana 1815–1866. SKHST 198, s. 19–104. Helsinki: SKHS.
- Pirinen, Kauko
1992 Juvan seurakunnan vaiheet vuoteen 1901. – Juvemmalle. Juhlakirja Juvan täyttäessä 550 vuotta. Juva: Juvan kunta.
- 2003 Henrik Renqvist – pappi ja herätysjohtaja. Oikeushistoriallinen näkökulma. Helsinki: Otava.
- Plit, Keijo
1984 Carl Henrik Alopaeus aistivammaistyön uranuurtajana Suomessa. SKHST 128. Diss. Helsinki. Helsinki: SKHS.
- Puranen, Erkki
1945 Jukolan Simeoni. – Minä elän. Aleksis Kivi ajan kuvastimessa. Helsinki: Otava.
- Rosendal, Mauno
1902 Suomen herännäisyyden historia XIX:llä vuosisadalla, Ensimmäinen osa 1796–1835. Oulu: Herättäjä.

Ruismäki, Liisa

- 2008 Seurakunnan historia 1584–2008. – Avara armo. Kauhajoen seurakunnan juhlakirja. Kauhajoki: Kauhajoen seurakunta.

Ruuth, Martti

- 1913 Kirkollinen alkeisopetus aikakautena 1800–1860 Turun ja Porvoon senaikaisten synodaalikokousten valossa. Tutkimuksia Suomen kirkkohistorian alalta. SKST XI. Helsinki: SKS.

Saarimaa, E. A.

- 1942 Raamatun vaikutus Aleksis Kiven kieleen. – Suomen kansan Raamattu. Tutkielmia suomalaisen Raamatun 300-vuotismuiston äärellä. Suomen kirkon julkaisema. Helsinki: Otava.

- 1964 Selityksiä Aleksis Kiven teoksiin. SKST. Tietolipas 32. Helsinki: SKS.

Salomies, Ilmari

- 1949 Suomen kirkon historia II. Uskonpuhdistuksen ja puhtasoppisuuden aika. Helsinki: Otava.
- 1956 Iankaikkista kesää kohti. Poimintoja Henrik Renqvistin kirjallisesta perinnöstä. – Heikki Reenpään 60-vuotispäiväksi 19.1.1956. Helsinki: Otava.
- 1962 Suomen kirkon historia III. Isonvihan kynnykseltä Ruotsin vallan loppuun. Helsinki: Otava.

Salonen, Ilmari

- 1930 Henrik Renqvist I. Helsinki: Otava.
- 1931 Henrik Renqvist II. Helsinki: Otava.

Sihvo, Hannes

- 1999 Jukolan veljekset – viimeiset soltaatit Hämeen metsissä. Hämeen käräjät I. Toim. Jukka Peltovirta. Hämeenlinna ja Harjavalta: Hämeen Heimoliitto ja Emil Cedercreutzin Säätiö.
- 2000a Aleksis Kivi ja Pyhä Sana. Esitelmä: VII Aleksis Kivi symposiumissa Nurmijärvellä 7.10.2000. < http://www.aleksiskivi-kansalliskirjailija.fi/fi/index.php?option=com_content&task=view&id=49&Itemid=60. Katsottu 23.3.2009.
- 2000b Alexis Stenvall, A. Kivi. Asiakirjoja arkistoista. Nurmijärvi: Nurmijärven kunta, kirjasto- ja kulttuuripalvelut.
- 2002a Elävä Kivi. Aleksis Kivi aikanansa. SKST. Helsinki: SKS.
- 2002b ”Uskon kilpi, hengen miekka ja perkelten polska” – Raamattu Kiven tuotannossa. – Raamattu suomalaisessa kirjallisuudessa. Kaunis tarina ja jumalten keksintö, 26–56. Helsinki: Yliopistopaino.

Sinnemäki, Jussi

1932 Suomen pyhäkoulun isä. Pikapiirtoja Johan Fredrik Berghin elämästä. Helsinki: Otava.

1936 a Nurmijärven pyhäkouluista. SKHS Vuosik. XIX–XX, 1929–1930. Helsinki: SKHS.

1936 b J. Fr. Berghin kansanvalistusharrastuksia Nurmijärvellä. SKHS Vuosik. XIX–XX, 1929–1930. Helsinki: SKHS.

Taipale, Matti

1980 Rippikoulun syntyvaiheet Turun hiippakunnassa vuosina 1627–1763. SKHST 120. Diss. Helsinki. Helsinki: SKHS.

Tampereen piispat

2004 Tampereen hiippakunnan piispat 1721 –. Muotokuvagalleria. N: 000098. Tampere: Tampereen hiippakunnan tuomiokapituli.

Tarkiainen, Viljo

1922 Piirteitä suomalaisesta kirjallisuudesta. Porvoo: WSOY.

1942 Mikael Agricolan ”ABCkirja” Raamatun suomennoksen esityönä. – Suomen kansan Raamattu. Tutkielmia suomalaisen raamatun 300-vuotismuiston äärellä. Suomen kirkon julkaisema. Helsinki: Otava.

1950 Aleksis Kivi. Elämä ja teokset. Porvoo: Werner Söderström. 1.painos 1915.

Tiimonen, Soili

2001 Valoa kansalle. Luterilainen kirkko ja kansanopetuksen kehittämispyrkimykset autonomisessa Suomessa 1809–1848. SKHST 185. Diss. Helsinki. Helsinki: SKHS.

Tommila, Päiviö

1959 Nurmijärven pitäjän historia. II osa. Itsenäisen Nurmijärven pitäjän vaiheet. Nurmijärvi: Nurmijärven kunta.

Virrankoski, Pentti

2012 Jukolan Timo: ei tyhmyri vaan tervejärkinen humoristi. Kanava 2/2012, 29-33.

Virolainen, Mailis

2011 ”Mahdanko olla kääntynyt?” Johan Fredrik Berghin Päiväkirja 1822–1824 pappisidentiteetin näkökulmasta. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu –tutkielma. Helsinki: HYTTK.

Österbladh, Kaarlo

1933 Pappissääty Suomen valtiopäivillä 1809–1906. SKHST XXXIV. Helsinki: SKHS.

Henkilöhakemisto

Ahlqvist, August (Suomen kielen ja kirjallisuuden professori) 6.

Alopaeus, Carl Henrik (M. J. Alopaeuksen pojanpoika, kuurojen koulun johtaja, Porvoon tuomiorov. 1794–1809 ja piispa 1809–1817) 86.

Alopaeus, Magnus Jacob (Porvoon piispa 1809–1818) 29, 42, 43, 46, 47, 50, 76, 77, 80, 81, 85.

Barck, Hans Henrik (Nurmijärven kirkkoherra 1759–1778) 15.

Bergh, Johan Fredrik (Nurmijärven kapp. 1826–1843) 16, 28, 29, 59, 61, 62, 64, 65.

Borg, Aaron Gustaf (Nurmijärven prebendakirkkoherra 1842–1843) 65.

Costiander, Malakias (Nurmijärven pitäjänopettaja 1839–1870) 27, 28, 29.

Cygnaeus, Uno (1810–1888, kansakoulun isä) 52, 74.

Cygnaeus, Zacharias vanhempi (Porvoon piispa 1792–1809) 42, 43, 45.

Forselius, Eric Johan (torppari, Aleksis Kiven pyhäkouluopettaja 1844) 21, 28.

Forstén, Mortimer (prebendakirkkoherra Granfeltin apulaisena ja vs. kirkkoherra 1843–1855; kirjoitti Kivelle papinkirjan ylioppilastutkintoa varten) 77, 86.

Fortelius, Gabriel (Porvoon piispa 1762–1788) 42.

Gezelius, Johannes vanh. (Turun piispa 1665–1690) 21, 24, 27, 35, 53, 54, 55, 56.

Gezelius, Johannes nuorempi (Turun piispa 1690–1718) 57

Gezelius, Juhana, Nepos (pojanpoika; Porvoon piispa 1721–1733) 29.

“Ukko” Granberg (Aleksis Kiven ensimmäinen Helsingin opettaja 1847) 28, 31.

Granfelt, Axel Fredrik (Nurmijärven prebendakirkkoherra 1848–1892) 65

Granit, August (Nurmijärven kappalainen 1820–1823) 40.

Mechelius, Samuel (Nurmijärven kirkkoherra Ison vihan aikana, k. 1723)

Molander, Johan (Porvoon piispa 1821–1837) 40, 43, 44, 45.

Ottelin, Carl Gustav (Porvoon piispa 1838–1864) 17, 22, 25, 29, 43, 44, 46, 51, 76, 80, 85.

Peldán, Gabriel (Ilmajoen kirkkoherra, rippikoulun kehittäjä 1735–) 41.

Rothovius, Isaacus (Turun piispa 1627–1652) 12, 13, 41, 45, 75.

Schauman, Frans Ludvig (käyt. teologian professori, Porvoon piispa 1865–1877) 33, 46, 59.

Tengström, Jakob (Turun piispa 1803–1832) 28, 39, 43, 58.

Terserus, Johannes (Turun piispa 1658–1664) 14.

Tolpo, August (Nurmijärven kappalainen 1847–1883) 25, 26, 28, 77, 79.

Wallenius, Karl Isak (Nurmijärven kirkkoherra 1824–1841) 51, 65.